

KÖNYVEK KÖNYVE

87 MAGYAR ÍRÓ, TUDÓS, MŰVÉSZ,
KÖZÉLETI EMBER ÉS KIADÓ VALLO-
MÁSA KEDVES OLVASMÁNYAÍRÓL

SZERKESZTETTE ÉS BEVEZETÉST ÍRT HOZZÁ

KŐHALMI BÉLA

LANTOS KIADÁSA, BUDAPEST

TARTALOM

	Oldal
<i>Bevezetés</i>	9
<i>Tudósok, egyetemi tanárok</i>	
Cholnoky Jenő.....	43
Dézsi Lajos	45
Dienes Pál.....	47
Gárdonyi Albert.....	50
Jászi Oszkár	51
Marczali Henrik.....	54
Márki Sándor	55
Pintér Jenő	56
Riedl Frigyes.....	58
Szászy-Schwarz Gusztáv.....	58
Vámbéry Rusztem	6t
<i>Főpapok</i>	
Balthazar Dezső	65
Giesswein Sándor	65
Prohászka Ottokár	66
<i>Közéleti emberek</i>	
Bédy-Schwimmer Rózsa	69
Bosnyák Zoltán.....	71
Harrer Ferenc	73
Hegedús Lóránt.....	74
Vadnay Tibor	75
<i>Költők, regényírók, színműírók</i>	
Ady Endre.....	81
Andor József.....	82
Babits Mihály.....	83
Balázs Béla	86
Benedek Marcell	89
Bíró Lajos.....	93
Cholnoky László	93
Csathó Kálmán.....	96

<i>Költők, regényírók, színműírók</i>	Oldal
Gárdonyi Géza.....	97
Harsányi Kálmán	97
Heltai Jenő.....	102
Horvát Henrik.....	103
Karinthy Frigyes	104
Kárpáti Aurél.....	105
Kassák Lajos.....	108
Kosztolányi Dezső	109
Kozma Andor	110
Lengyel Menyhért.....	110
Lesznai Anna.....	111
Lévay József.....	118
Miklós Jenő	119
Móricz Zsigmond	120
Oláh Gábor	124
Pásztor Árpád	127
Révész Béla.....	128
Szabó Dezső	128
Szilágyi Géza.....	129
Szini Gyula.....	131
Szóllósi Zsigmond	132
Tormay Cecil.....	133
Tóth Árpád	133
Vargha Gyula.....	135
 <i>Kritikusok, publicisták, szerkesztők</i>	
Ady Lajos.....	141
Bálint Lajos	142
Bernát István.....	143
Bolgár Elek	144
Elek Artúr.....	146
Fenyő Miksa.....	151
Fülep Lajos	154
Hatvány Lajos.....	156
Hevesi Sándor	157

<i>Kritikusok, publicisták, szerkesztők</i>	oldal
Ignotus	158
Kacziány Géza.....	159
Kaposi József.....	163
König György	164
Lukács György.....	166
Lyka Károly.....	168
Radó Sámuel	169
Schöpflin Aladár	169
Sicabonyi Antal.....	172
Supka Géza.....	173
Szász Zoltán.....	179
<i>Művészek</i>	
Beregi Oszkár	183
Kőrösfői-Kriesch Aladár.....	183
Kürthy György.....	185
<i>Könyvtárosok</i>	
Dienes László.....	189
Erdélyi Pál	190
Ferenczi Zoltán.....	191
Gyalui Farkas	192
Kereszty István	203
Kremmer Dezső.....	204
Szabó Ervin	206
<i>Kiadók</i>	
Bíró Miklós	211
Kner Imre	212
Révai Mór	218
Tevan Andor	221
Tolnai Simon.....	221
Wiesner J. Emil.....	221
<i>Függelék</i>	
Gárdonyi Qéza.....	225
<i>Bibliográfia</i>	227
<i>Mutató</i>	235

EGY KIS STATISZTIKA

Tíznél több, vagy legalább *tíz* megemlítésben
részesült írók (könyvek) a következő „rangsor”

111

BEVEZETÉS

I.

Kompromittált műfaj-e az ankét? Bizonyára, ha az ankétekkel szemben olyan igényeket támasztanánk, hogy egy fölto vetett kérdés kimerítő megoldását adják. Azonban azt látjuk, hogy színházi és egyéb pletykaújságok inventáriumából az ankét komoly revük hasábjaira vándorolt. Nyilván azért, hogy többé-kevésbé pontos indikációk alapján szellemi irányok, lelki divatok irányára, mélységére és hőfokára következtessenek. Éppen ezért minden ankét les ez az ankét is emberi dokumentumok gyümölcsös kosara. Tehát mégsem kompromittált műfaj az ankét.

A Könyvtári Szemle ankétje

Minden ankét egy csomó önéletrajztöredék. A lélek fejlődésének útját vajmi kevés ön-életrajzból ismerjük. Vájjon miben különbözik egy ilyen ankét, amilyen a miénk, azoktól az ön-életrajzi fejezetektől, amikben egy *Stuart Mill*, egy *Michelet*, egy *Benjamin Franklin* vagy *Herbert Spencer* számol be olvasmányairól, melyek

lelki fejlődésük fontos állomásai voltak. Lényegében semmiben. Mégis egy fontos pontban: hogy *egyidőben* történnek a vallomások. De vajjon mi érdekelheti jobban a mai olvasót, mint a mai írók és tudósok szellemi podgy ászába való bepillantás? A tömeget a kíváncsiságánál kell megfogni. Mi tehát a következő levelet intéztük kétszáznál több magyar író, költő, művész, tudós, kiadó és közéleti emberhez:

Most, hogy a háború véres függőnye mögött lehetetlen hódításokat tesz a magyar könyv, ideje tán arra gondolni, hogy ezt a hirtelen támadt könyvkultuszt el is kellene mélyíteni azok tapasztalataival, akik a könyvvel régóta intim viszonyban vannak. Ezért jutott eszünkbe éppen ma, hogy megkérjük, írja meg, — tetszésére bízva, hogy tíz sorban-e vagy százban, —

melyek azok a könyvek (nemcsak magyarok), amelyek állandó, vagy újra meg újra visszatérő olvasmányai
és hogy

ámenetűeg mely könyvek gyakoroltak önre mély hatást?

A legutolsó ilyen magyar ankét, a Gyalui Farkas-féle (Legkedvesebb könyveim) tizenöt év előtt volt, azóta egy új, diadalmas írói nemzedék támadt és helyezkedett el. Ennek a nemzedéknek a könyvhöz való viszonya és erről szóló vallomása nyereségesebb lesz a mai olvasóközönség számára a régi ankétnél, amely ma már az irodalomtörténeté.

Nagy örömünk telnék abban is, ha exlibrise egy példányát is rendelkezésünkre bocsátaná.

Két kérdés nyomban föltolakszik e levél olvasása nyomán: *mi értéke, mifajta haszna lehet az ilyen ankétnek és ha már elindítottuk, jól tettük-e fel a kérdésekei?*

Mennyit ér és mire jó az ilyen ankét?

Vájjon ha a kor pszikologusa a leggondosabb nyomozás után sem fogja felismerni benne a kor szellemi irányzatát, sem a kortársi lélek tipikus vonásait, — aminthogy ez a gyanúnk — akkor hát mit ér és mire jó az ilyen ankét? Egy ehhez hasonló irodalmi ankét már citálta *Bourget-mk* azt a regényalakját, aki öt-hat kedves könyvéből egyet akart csinálni úgy, hogy a leggazdagabb fejezetek és oldalak tartalmát egy kaptárba szivta. Nem estünk-e mi, könyvek kedvelői akárhányan hasonló kísértésbe? Amióta elmúlt olthatatlan betűszomjünk és mértéktartók vagyunk, akárhányszor rajtakaptuk magunkat, hogy legjobban szeretnénk egy egészen kicsi, de tökéletes könyvtárt, amelyben sűrítve él mindaz, ami időn és távolságon át való érték, könyvek, csupa mély visszhangot riasztó oldalakkal, az emberi szellem breviáriumi, könyvek, intimek, lelkünk szerelmei. Olyan mérhetetlen a mi könyvekben való gazdagságunk, hogy elengedhetetlenül le kell redukálni, ha azt akarjuk, hogy gazdaságunknak hasznát is lássuk. De írókról és tudósokról fel kell, hogy tegyük, hogy tudnak élni ezzel a tenger kincscsel. Ha pedig tudnak

vele bánni, akkor a tévelygő, a világosság, a perspektívák, a tiszta örömök és a megújulás után vágyódókat meg kell ismertetni az ő tapasztalataikkal. Vájjon ezúttal összeszaladnak-e Grécia hegyei, hogy Olympust alkossanak?

Amit tehát az ilyen ankéttől várni lehet: finom oktatások átélt könyvkalandokról, saját magunk kárörvendezése afölött, hogy íme, az általunk tisztelt tudós és író urak is hogy megjárták, vigasztalások, hogy a könyvvel szemben való elfogulatlanságot is csak temérdek bukdácsolás árán lehet megszerezni és végül egy sereg finom egyéniség vallomását az olvasás értékéről és írói hatásokról és útbaigazításokat, forrásnyomokat irodalomtörténészek számára.

Az ilyen ankétből, ha sikerül, egy mintakönyvtár, egy mintakatalógus váza bontakozik ki, olyan, aminőn könyvtárosok és bibliofilek Qriesebachtól Sonnenscheinig szoktak fűrni, faragni rengeteg tapasztalat és ismeret, sokszor egy élet összehordott tudása felhasználásával. A vázat, a statisztikát azonban átfűti az egyéni válaszok testmelege.

A kérdések

Lehet, hogy a kérdések föltevése nem volt eléggé exakt, de az a fontos, hogy úgy legyenek feltéve, hogy kicsalják a válaszokat. Hogy a csapat észre ne vegyék bennük. A kérdések mindenestre merészek, zárkózott lelkek elrekesztelt cel-

láiba tolakodók, de annál csodálatraméltóbb a válaszok udvariassága. Nem is feleltek meg mindenkinek egyformán. *Riedl* Frigyes azt mondja, hogy tudósok válasza a fölített kérdésekre nem is lehet érdekes, vagy tanulságos, mert naponta megesszenek egy könyvet. Náluk a hatások nem oly kiemelkedők. Mi azt hisszük, hogy nem a kérdésekben van a „hiba.” Az óvatos kitérés nyitja egyesek végtelen szemérmessége, amivel aztán a legkörmonfontabbul kiesztelt kérdés se tud megküzdeni, ők veszik észre ugyanis leghamarább, hogy a nekik szegzett kérdések mélyén két *igazi kérdés* húzódik meg. Az egyik: a világirodalom szellemei közül melyikhez vonzódik legjobban, vagy melyikkel volna legszívesebben hosszasan együtt, a másik pedig *Elek* Artúr finoman megértő fogalmazásában úgy szól: a tudatos és öntudatlan nevelő hatások közül mit köszönhet az író más Írónak?

Lehet, hogy a válaszadás elől kitérőket visszatartotta a klasszifikálás kerülni akarása. Dehát ez csak intencióink félreértéséből eredhetett. *Babits* Mihály is siet tájékoztatni az olvasót, hogy nem szeretné, ha vallomásában esztétikai *ítélkezés-félet*, véleménye kifejezését látnák, mert voltak rá hatással olyan könyvek, amiket nem sokra becsül és remekként bámul csekély hatású könyveket. *Karinty* Frigyes is úgy fogja fel kérdésünket, hogy „nem az érdekel minket, amit *jóknak* tart, (az ilyen válaszok unalmasak), hanem amiket *szeret* anélkül, hogy tudná miért, gyakran esztétikai, eti-

kai, filozófiai meggyőződése ellenére is. Amiket (nagyon helyes a kérdés) megújra elolvasok, fokozódó élvezettel, mintha nemes zenét hallgatnék, amit annál jobban élvezek, minél jobban ismerem.” A kaleidoszkopikus válaszokon mégis átsajog a megilletődés az első kérdésre adott válaszokon. Pedig úgy látszott, mintha ez a kérdés volna legkevésbé megalapozva, mintha csak a bogaras öregkor hajlamaival egyeznék meg az „állandó és megújra visszatérő olvasmányok” intézménye. Szabó Ervin ki is fejezi gyanúját, hogy alighanem a legtöbben úgy vannak vele, hogy nem érnek rá visszatérni régi olvasmányaikhoz, mégis bevallja egy állandó olvasmányát. *Fülep* Lajos viszont azt vallja, hogy ma már jóformán minden olvasmánya állandó és visszatérő. „Az igazi olvasót lényé új olvasmányok felé hajtja,” írja az ellentáborból *König* György és ezt a donhuani hajlandóságot variálja sok-sok levélíró. *Lesznai* Anna és *Gyalui* Farkas egész Leporelló-listát írtak össze. Hisz ez természetes is a könyvek Vénus-barlangjai közepette, több száz évvel *Andersen* Klumpe-Dumphejének halála után, aki csak egy históriát tudott és azt szépnak találta. A kérdés igazi magja azonban befúrta magát az agyburok alá és a legtöbben mégis megvallottak, kik azok az írók, akiket maguk mellett éreznek, akiknek a szellemével elteltnek érzik magukat, vagy akikkel intim viszonyba szeretnének kerülni, még ha a könyvük nincs is ott állandóan a nachkaszlin.

Erre a kérdésre kapott válaszok értékét csak az rontja le, hogy úgylehet néhány hét múlva a kedves és állandó olvasmányok visszakerülnek a polcra és mások kerülnek a helyükbe. „Holnap tán mást irtam volna; — írja *Karinthy* — a legjobb könyvet, — ez kellene, hogy legyen minden írónak a hite — még nem írták meg.” De ilyet csak kevesen írtak.

Az első és második kérdésre adott válaszok úgy viszonylanak egymáshoz, mint az önportré az ön-életrajzhoz s akiknek volt kedvük és érkezésük, azok a második kérdésre valóságos önéletrajzzal feleltek (*Babits Mihály, Balázs Béla, Gyalui Farkas, Jászi Oszkár, Kaczkiny Géza, Kner Imre, Leszrtai Anna*). Nékik lesz leghálásabb az olvasó.

Őszinteség

Minthogy nem állt módunkban az Uffizi képtár önarckép-gyűjteményénél szokásos mértéket alkalmazni, így hát arra a levélpapírra, amelyen a válaszokat kértük, a következő mondatokat nyomattuk:

Nuda veritas

Horatius I. 24., 1.

Rien n'est beau, que le vrai; le vrai seul est aimable.

Boileau-Despréaux. Ép. 9.

Et voilà justement, comme on écrit l'histoire.

Voltaire: Chariot. 1. 7.

Ha megköveztek volna is, — és a vallomástévők közt ilyen is akadt — erről az intésről nem mondhattunk le. Túlságosan jól emlékeztünk arra, hogy hasonló ankétekbe mennyi póz szorult bele. Nem eléggé intim konfessziók ezek — *toll a kézben és szembe velünk az egész világ*. „Az embernek igen mélyen kell leszállania magába, hogy egyes művek világirodalmi súlya ne feszélyezze, mert e nélkül nehezen szánja magát arra, hogy nem elsőrendűnek fémjelzett író főlvegyen, mint arra, hogy Homeroszt, Dantét, Shakespearet vagy Goethét kihagyja” (König Gy.) Csakugyan, szinte minden második levélíró sajnálkozva emlegeti „hátlátlanságát” azok iránt, akiket nem sorolt föl. Nem nagy mértéke ez az őszinteségnek. „A legtöbb ember nemcsak testi, de szellemi családfájára is büszke. Tehát fecseg és előkelő ősöket emleget.” (Jászi). A *mémoire d'outre tombe*, és a snobisztikus pózolás közti középutra áhítoztunk és ezt több esetben kaptuk meg, mint reméltük volna.

A portré azért még a megrokkant őszinteség mellett is kialakul. A stílus, a szavak színe, a jelzők, a gondolatok hangsúlyozása együtt egységet ad a válasznak s ha nem meggyőződésből íródtak is, — ha a sorok közt olvasni tudunk — megmutatják, hogy óhajtotta az író, hogy mit higyjünk, hogy mit szeret?

A legközelebbi ankét levélpapírjára egészen más jelmondatokat keresünk: az egyik helyébe jönne Abel *Faivre* karrikatúrája a *Temps* hasonló

ankétje ötletéből: Az egyik halhatatlan felesége pikáns olvasmányt talál az ura kézi bőröndjében és nagy gaudiummal kiáltja: ez az a te jó öreg Montaigne-ed?! A másik helyébe tenném *Tolnai* Simonnak, a *Tolnai Világlapja* és *Világlexikona* kiadójának megható őszinteségű válaszát: „annyira rabja vagyok foglalkozásomnak, hogy nem jut időm könyvek olvasásához”, harmadiknak pedig *Lesznai* Anna szép mondását tenném: „az őszinteségnek sok a mondanivalója s könnyen nevetségessé is válik, de csak az őszintétlenek előtt.”

Vallomások az olvasásról

Van-e kipróbált kurzusa az olvasásnak. Nem bukik-e fel éppen ezen az ankétunk értelmé? Andrew *Lang*, a tapasztalt könyvember is azt mondja: mindent elolvasni, nincs más kurzusa az olvasásnak. Vallomástévőink levelei mind a szabad portyázás örömeiről beszélnek. Megbánásról szó sincs. *Ady* Endre, affelől való kétségei közepette, hogy jól válogatott-e, predesztinációs hitével vigasztalódik: amit el kellett olvasnia, az kezébe került, boltban, vasúton, kölcsönzéssel. (Mondanunk sem kell, hogy itt is, ahogy az egész könyvön végig, nem stúdiumaink körébe eső olvasmányokról van szó, hanem a „*literature of power*”-ről, ahogy *De Quincey* a könyveknek ezt a másik csoportját elnevezte.) Ahogy vallják, a válogatás nélkül való falánkságon át érkeztek el a tu-

datos válogatásig, *Benedek Marcell*, *Dézsi Lajos*, *Elek Artúr*, *Harsányi Kálmán*, *Heltai Jenő*, *Pásztor Árpád* s akik külön nem említik, azokról is elárulja ezt Leporelló-listájuk. Tervszerűségről, tudatos elhatárolásról alig esik szó. *Szilágyi Géza* „büszke rá, hogy költői szépség élvezése dolgában elvtelen és jellemtelen.” Penzuma mintha senkinek sem lett volna és senkinek sem lenne, mindössze ha az óvatosság, a mértéktartás, a kialakult biztos izlés az, ami sok kutyálkodás után megmaradt. De a „mértéktartás akkor jön, mikor már nem szenzáció az olvasás.” (*Elek*.) „Mikor a szellemi mindenévés kritikaivá fejlődik, megszűnnek lázas elragadtatásai. Ez a büntetése.” (*Harsányi Kálmán*.)

Ez ellen az elvtelen, programmtalan, véletleneknek kiszolgáltatott, vaktában, habzsolva olvasás ellen írta *Henri Mazel*: *Ce qu'il faut lire dans sa vie* című könyvét, amelyben 18 éves korától 60 éves koráig hurcolja az olvasót elengedhetetlen olvasmányokon keresztül. Ezt az időt hat korszakra osztja, mindegyik korszakra 7 esztendő jut és minden esztendőnek kijelöli olvasmányait. Ha meggondoljuk, hogy ezrekre rug a jó könyvek száma, amiket örök vágyódással olvasni szeretnénk s egy évben legfeljebb, ha 20—25-öt olvashatunk el, mindenesetre szimpatikusnak kell, hogy találjuk az ilyen törekvést, de úgy, ahogy ő megoldja, csak szerzetesnek felelne meg. A sok klaszszikustól 60 éves koráig a korát foglalkoztató problémákról vajmi keveset tudna meg az, akit őt

követné. Azt hisszük, helyes dolog arra törekedni, hogy az új nemzedék gyakorolt mesterek tapasztalataival vágjon neki a betűtengernek, de viszont nem szabad elvenni az önkeresésnek, az önkinzásnak, az önmagunkkal való vitatkozásnak az örömeit, amit csak a portyázó olvasás nyújthat. Szerencsére a betűfalánkság és a Mazel-féle kerékbe-törés között számos lehetőség kínálkozik arra, hogy az olvasást tudatosabbá tegyük és egyike ezeknek mindenesetre *az ankét*. A többi lehetőségről és kísérletről beszámol a következő fejezet.

De a legrendszeretlenebbül olvasó listájából is kialakul egy-egy egyéniség. *Lesznai* Anna idézi *Sokrates-nek* Menonhoz intézett szavait: Minden tanulás a lélek visszaemlékezése önmagára. Igen. önmagunkat keressük a sorok mélyén s a listából egy-egy lélek arca mered ránk. *Supka* Géza a könyvei címeiből visszanézve három tételű szonátát olvas ki: specializálódás, eklekticizmus és totalitás a tételek címei. Mire azonban a totalitásig jut, addigra alaposan megváltozik az ember viszonya a könyvekhez. Veszi észre, hogy „az élet és az emberek aránytalanul nagyobb hatással vannak rá.” (*Jászi.*) Hangulata is megváltozik a könyvekkel szemben. „A meglett, öregedő ember nem azért bolyg az irodalomtörténetben, hogy másokban önmagára ismerjen. Vigasztalást keres. Akikben valaha ujjongva köszöntötte lelke rokonait, azokat fázósan kerüli el. Már nem szívesen találkozik önmagával és kelletlen érzést okoz neki minden, ami

önmagára emlékezteti.” (*Elek*,) *Ignotus* ekkor már inkább csak adatok után érdeklődik, *Szászy-Szwarcz* Gusztáv professzor az után, ami nincs bennük és félelem fogja el, hátha a könyv írója olyat tud, amit ő nem. A nagy könyvélmény sóvárgása után az elteltség: „Legkedvesebb könyveimet el se olvastam talán — írja *Lesznai* Anna, — ép a legérdekesebb könyvek csábítanak arra, hogy olvasásukat abbahagyva gondolkodjak. Végig szinte csak a formájuk kedvéért olvasom őket.” Az alkotás vágya kerekedik fölül. (*Móricz* Zs.)

A könyvkultúrában úgy látszik olyat teremtett az emberiség, amely túlfejlődött rajta, ezért van aztán, hogy a *reire-nek*, az újraolvasásnak a puritán erényét alig-alig gyakorolja valaki is. Parisban nem olvasnak újra az emberek, kiált föl *Voltaire*, éljen a vidék, ott van rá idő elég! Pedig *Emile Faguet* is nagyon a lelkünkre köti az új ráolvasást és nyelvcsettintve beszél az örömeiről: az előszöri olvasás az az olvasónak, ami az órátornak a rögtönzés. Hogy élvezhessük a részleteket, a stílt, hogy korrigálhassuk az első, rögtönzött olvasást, újraolvasni! Odáig tán mégse menjünk el, ameddig *Saint-Beuve* olvasója, aki az első olvasás után pozitivistának, majd szkeptikusnak, később agnosztikusnak, végül misztikusnak látta a nagy franciát, de aki állja a csábítást az „elolvasandó könyvek”-kel szemben, *Ady* Endre, *Heltai* Jenő, *Harsányt* Kálmán a megmondhatója, puritán-ságáért bőséges jutalomban részesül.

Vannak azonban egynéhányan, akik visszahőkölnek az újraolvasás parancsától. Akik féltve őrik egy lelkük mélyébe süllyedt izgalom emlékét. A nagy olvasmányok „egy válság erejével hatottak rám — írja *Szőllősi* Zsigmond — és amilyen elevenen maradtak meg bennem, olyan eleven az respektus, vagy nem tudom mi szóval nevezzem is, amely visszaparancsol attól, hogy ezeket az egészen rendkívüli benyomásokat újra megkísértssem vagy revízió alá bocsássam.”

Hogy mennyire tudott, vagy tudott volna a könyv döntően benyúlni életekbe, hogy mennyire volt „közvetlen életforrás”, jelentős fordulat, azt egynéhány vallomás szűkszavúsága dacára is elevenen megéreztetni. *Cholnoky* professzor *Reclus* könyvének hatása alatt határozza el, hogy nem mérnök lesz, hanem geográfus. *Balázs* Béla, *Kelter* Grüner Heinrich-je olvasása utáni napon egy hátizsákkal és 20 firtal elindult vándorolni térkép nélkül, csak úgy világgá és két hónapig kóborolt. *Ady* Endre *Vér és arany* c. verseskönyvét négyen is döntő fontosságú olvasmányuknak mondják: *Schöpflin* Aladár, *Tóth* Árpád, *Lukács* György és *Balázs* Béla, aki utána két évig nem írt verseket. *Lesznai* Annát *Zola* Nanája, *Maupassant* *Maison* Tellier-je úgy megrémítették, hogy hetekig volt állandó borzadály hatása alatt s jóval később, aszszonykorban egy *Institut de Beauté* c. könyv olyan rázkódtatáson vitte körösztülni, hogy soká kerülte a könyv fizikai közelségét s ha kénytelen volt hozzá-

nyúlni, kezet kellett mosnia. Gyöngye, vagy primitív könyvek mély hatására is többen céloztak. *Dézsi* Lajos véletlenül akadt *L'advocat* Historiái dictionariumának egy csonka példányára s azt mondja, hogy ennek olvasgatása jobban megkedveltette vele a történelmet, mint tudós tanárai. *Jászi* Oszkár a szellemi fejlődését mélyen befolyásoló determinizmus gondolatát *Pauer* Imre egy kompendiumából kapta először.

Egynéhány bájos kuriozitás tarkítja ezt az elreteszelt könyvtárszobákban végzett Asmodeusmunkát. Vagy nem kedves az, mikor szabadgondolkozók a Bibliát olvasgatják, mikor a szaktudomány egy-egy jelese bevallja, hogy a mai irodalom pezsgője nélkül nem tud élni, mikor *Babits* Mihály és *Vadnay* Tibor imponáló őszinteséggel ismerik be detektívregények mámorába felejtkezésüket, mikor *Oláh* Gábor azt vallja, hogy legszívesebben csillagászati műveket olvas, *Harsányt* Kálmán azt, hogy legkedvesebb három olvasmánya *Bolyai*, *Plato* és a *Handwörterbuch der Naturwissenschaften* kötetei, mikor „Az utolsó bohém” írója vallja, hogy emlékezetes olvasmánya volt *Fabre*: *A bogarak* című könyve, egyéb bogaras olvasmányai között pedig minden cél és egyéb eredmény nélkül szerepelnek a 18. századdal, a titkos tudományokkal és nyelvtudománnyal foglalkozó művek, mikor *Dézsi* professzor elárulja, hogy neki az antikvárkatalógusok ma is legkedvesebb olvasmányai s végül, mi-

kor *Tormay* Cecil mindenkit túlszárnyaló őszinteséggel azt írja, hogy őrre átmenetileg legmélyebb hatást a saját könyvei tették addig, míg meg nem írta őket . . .

Valaki azt mondta a körlevelünk elküldése után, hogy fel kellett volna azt a kérdést is tenni, mi csoda változást okozott a háború olvasmányaik rendjében? Nos, erre a föl sem tett kérdésre kéretlenül is jött egynéhány felelet: *Miklós* Jenő azt írja, hogy a háború kizavarta olvasónyugalmából és hiába lapozza fel a régi, meghitt helyeket. *Sík-abonyinak* viszont a háború alatt többet jelent a könyv. *Bolgár* Elek azt mondja, hogy a háború még jobban kimélyítette a régibb irodalomhoz való viszonyát. A régiekhez menekült. *Schöpflin* olvasmányai között a háború alatt *Gulliver* és *Candide* nyomult előtérbe és elhalványodott *France*, *Kárpáti* Aurél a háború alatt nyúlt a szocialista irodalom, *Oláh* Qábor pedig *Arrhenius* után.

Íme, keresztmetszetben a háborús psziché.

II.

„Legjobb könyvek”

Megható, hogy milyen nagy múltja van annak a törekvésnek: redukálni könyvben való elveszejtő gazdagságunkat egy maréknyira, még ha ez a maréknyi mindjárt néhány száz is. Ezek az egyéni és kollektív erőlködések igyekeznek pótolni tudományos kultúránknak azt a hiányosságát, hogy a könyvsungelben idő- és energiapazarlások nélkül nem tudunk eligazodni, hogy a technikai és tudományos módszerek mai tökéletessége és a taylorizmus idején könyvek dolgában még mindig javasasszonyok vagy véletlenek az útbaigazítóink. Nagy könyvtáraink még mindig csak besorozzák, glédába állítják a könyveket és egyformán bánnak a halhatatlan és a halvaszületett könyvekkel: lajstromozzák, számot adnak nekik. Ha valahol van jogosultsága a hierarchikus rendnek, akkor itt, a betükozmoszban van, de éppen ezért nincs meg. Tapasztalt tudósok és bibliográfusok, akik sze-

* E részben említett könyvek címeit a *Bibliográfiában* találja az olvasó.

rették a könyvmoly-fiatalságot, néhányan neki-gyürköztek a könyv-Leviathannak. Mire megöregedtek, már pontosan tudták, mit kellett volna okvetlenül elolvasniuk, de már nem íutotta időből. Az utánuk következőket azonban meg szerették volna kímélni csalódásoktól. így születtek a „legkedvesebb könyvek”, a „száz legjobb könyv”, „mintakönyvtár”, „mintakatalógus”, „sorsdöntő könyvek” s egyéb című összeállítások, miket mindenki ösmer.

Két emberfajta az, amely ezeket, az összeállításokat szerkesztette. Az egyik fajta beéri azzal, hogy tapasztalatainak bőségszaruját, kifinomodott Ízlése fortélyait beléömlesztette egy választékos jegyzékbe, egy részleges önéletrajzba; a másik fajta diktálni, irányítani akar.

Menjünk végig az első csoporton:

Nagy írók s általában nagy emberek önéletrajzaira gondolunk elsősorban. Azokéra, akik szellemi fejlődésük állomásainak lerajzolása közben huzamosan időztek olvasmányaiknál. Végigmehetnék az önéletrajzirodalmon, alig volna egy is, amelyből könyvemlékek szuggesztív ereje ki ne sugároznék. Emlékszünk Benjamin *Franklin*, *Rousseau*, *Goethe*, *Michelet*, *Spencer* önéletrajzainak egy-egy szakaszára. Örömmel esnénk neki ennek a zamatos témának, de ilyen tekervényes utakra már nem vihetjük magunkkal az olvasót. Járja be az olvasó maga.

Lehiggadt és kifinomult ízlésű, jó szimatú

könyvgyűjtőktől — akiknek kisujjukban van a bibliográfiai és könyvkereskedelmi apparátuson való skálázni tudás — és ezek katalógusaiból tanulhatni legtöbbet. Ők pattantják fel csodálatos módon a gyöngye és közepes könyvek felszínes rétege mögé rejtőzködő igazán jó könyvekhez vivő ajtókat. Ma már nagy a finom ízlésű gyűjtők száma, de vigyázva föl kell ismerni köztük a könyv mániákusait, akik beteges szenvedéllyel habzsolva halmozzák fel könyveiket. Mi csak a történelmi tudás és a biztos ízlés irányítójával dolgozó gyűjtőkre gondolunk.

Eduard *Grisebach*, a német és minden népek könyvgyűjtőinek ez a mestere 1898-ban *Weltliteraturkatalog* címen a nagy közönség részére kiadja 1894-ben megjelent katalógusának kivonatát, teletűzdelve irodalmi és bibliográfiai megjegyzésekkel. (A jegyzetek szempontjából az 1904. évi 2., illetve 1913. évi 3. kiadás teljesebb) Bibliofil-hajlamú olvasók részére ez a ragyogó ízléssel és széles tudással készült jegyzék pótolhatatlan segéd-eszköz, bárha a magyar része igen hiányos. Ezt a hiányt *Szüry Dénes Száz év, 1767—1867. c. katalógusa* — egy finom egyéniségű gyűjtő életmunkájának tükre, — bízást pótolhatná. Ne felejtjük azonban, hogy úgy *Griesebach*, mint *Szüry* vagy editio princeps-eket, vagy irodalomtörténeti és bibliofil szempontból nevezetes kiadásokat gyűjtöttek s hogy a jegyzékükben felsorolt könyvek ma már ritkaságok. Fiatal gyűjtőkhöz, akik terv-

szerűséget szeretnének bevinni vásárlásaikba, közelebb áll azonban Artúr *Berthold*: *Bücher und Wege zu Büchern* című katalógusa, mely 1900-ban jelent meg. Nemes tipográfiai művészettel készült könyv, amelyet az olvasásról, írókról és könyvgyűjtőkről szóló aforizmák és töredékes írások vezetnek be. A könyv gerincét gondos könyvjegyzék alkotja s a munkát végül *Nietzsche* könyvtárának katalógusa és ismertetése, az olvasó Nietzsche-nek jellemzése fejezi be. — Kurtább lélekzetű, tehát kezdő gyűjtők számára még használhatóbb *Schönbach*: *Über Lesen und Bildung* c. könyve végén található összeállítás, egy nyilvánvalóan igen járatos könyvgyűjtő munkája.

Olvasmányaikra korlátozott önéletrajzokat egy-néhányan írtak. Legszorgalmasabban a francia költők pár éve meghalt legöregebbje, a bibliomániára hajló François *Fertiault*. Soha senki nem írt olyan érzelmesen, sőt érzéki módon könyveiről, mint ő: „*Les amoureux du livre*”, „*Les légendes du livre*”, „*Comment j'aime mes livres*” c. vallomásaiban. — Egy konvencióktól felszabadult könyvélvész vallomásainak gyűjteménye Robert *Blatchford*-nak, az angol szocialista írónak „*My favourite books*” című könyve. Szeretettreméltó az ágybanolvasásról és az ágyban való olvasásra szánt könyvekről szóló fejezete. — Emile *Faguet*: „*Ce que disent les livres*” című igen jó hangulatú könyvében húsz régi és modern klasszikus egy-egy munkáját konferálja, ana-

lizálja, kommentálja, hempergeti szemelvények kíséretében. Amit a húsz író oeuvre-jéből kiemelni fontosnak tartott, az adja meg Faguet könyvének a vallomás jellegét. — Oscar *Kuhns-nak*, a Wesleyan egyetem tanárának kétszázharminc oldalra van szüksége, hogy lelki fejlődését olvasmányai alapján elmondhassa „A one-sided autobiography” c. könyvében. Kevés hasonló irodalmi vállalkozás van, úgy hisszük. — *Hatvány Lajos*: Én és a könyvek c. munkájában egy kritikus lélek hangulatváltozásait, könyvtári idilljeit írja meg. Nem önéletrajz, hanem olvasmányok kergetőző emlékei, a legszelezyesebb írások egyike; egy moziképsorozat, amelyben zörgő papírruhájú regényalakok és íróik eleven emberekké lépnek elő és résztvesznek a könyv írójának mindennapi életében, vitáiban, ahol egymást érik paradox ötletek és szellemes megállapítások. Legutóbb egy folyóiratban olvastam effajta önéletrajz-fragmentumot. A Diederichs-féle *Tallodi* írta (1917 ápr.) Rudolf von *Delhis* *Entscheidende Bücher* címen. Tizenegy döntő jelentőségű olvasmányról szól kissé patetikusan ugyan, de meggyőzően és tartalmasán. Egy kevésbé *Ignotus* könyve: az Olvasás közben is idetartoznék, bár ő nem beszámolót írt, hanem termékenyítő olvasmányok nyomán támadt tanulmány-töredékeket.

Számosabb a másik csoportba illő munka és itt nemcsak egyéni *diktandókkal* találkozunk, hanem kollektív diktandókkal is, irányokat szolgáló társa-

ságok törekvéseivel, akik a könyvek osztályozásával a szellemi kultúrát a maguk vágányára akarják kényszeríteni. Vannak köztük olyanok, akik világirodalmi mérték alapján válogatnak a könyvtengerben, és vannak olyanok is, akik egy felekezet, egy világnézet vagy bölcseleti álláspont szempontjából osztályoznak:

Szerentsi Nagy István 1783-ban magyarra fordítja és „néhol holmi aprólékos szükséges jegyzésekkel bővíti” Meyer András „Barátságos oktatását arról, hogy kellessék egy ifjú asszonyembernek magát a díszes erkölcsökben méltóképen formálgatni”. E könyv egy fejezete „jó” könyvek olvasásáról szól (65—68. §.) és a német összeállítást Szerentsi Nagy István csillag alatt magyar bibliográfiával toldja meg, ez az a „holmi aprólékos szükséges jegyzés”.

A világirodalmi mértékkel mérők között az elsők egyike Gabriel Peignot, aki 1817-ben és Aimé Martin, aki Plan d'une bibliothèque universelle címmel 1837-ben ad ki kalauzt a világirodalom legelső műveihez. Az ő idejükben bizonyára haszonnal forgathatták ezeket a könyveket. A modernebbek között a nagy tanítómester, Emerson nyitja meg a sort. Essaysi harmadik kötetének könyvekről szóló fejezetében szíve melegével osztogatja tanácsait egy könyv-hárem megszerzésének módjáról. — Az Almanach Hachette 1874-iki kötetében Louis Dumur szerkeszt listát a világirodalom főműveiből. — 1880/81-ben írja Charles

F. *Richardson*, amerikai irodalom-történetíró leveleit az olvasásról, melyek később könyv-alakban is megjelennek s okos, lelkes gondolat készült könyve végére mintaszerű házikönyvtár jegyzékét tüzi, belevéve reference-könyvek, szótárak, kézikönyvek, antológiák és standard-művek címeit néhány magyarázó szóval fűszerezve. Igaz, hogy főleg irodalmi éreklődésű emberek számára készült, de az angol nyelvű irodalomban kitűnő kompasz. — 1886-ban egy óvatos ízlésű cícerő, *Frederic Harrison* kalauzolja végig az olvasót *The choice of the books* c. könyvében a régi és új világ poétáinak művein. — 1887-ben *John Lubbock*, *Avebury* lord, a *Working Men's College* elnöke *The pleasures of life* című könyvében London munkásai részére (milyen régen tudják ott a kulturpolitikusok, hogy a munkások részére a legjobb is éppen csak hogy jó) összeállította a „száz legjobb könyv” címét. Kétségtelenül gondos összeállítás és ha az angol művek egy részét behelyettesítjük, a kontinens is elfogadhatná. Még ugyanez évben próbálkozik „*Ein deutsches Gegenstück*”-kel *Pfeilstücker* berlini kiadó, de csak 1889-ben tudja megjelentetni terjengős jegyzékét, melyet körkérdés vezet be. Körkérdésében ugyanis, melyet *Die besten Bücher aller Zeiten und Literaturen* címen jelentetett meg, az angol színekre festett száz legjobb könyv összeállítása felől kérdezett meg német írókat és tanárokat (a sok szürke név között ott találni *Bleibtreu*, *Fontane*, *E. v. Hartmann*, *Roseg-*

ger nevét is), de az eredménye nem egy másik „száz legjobb könyv” összeállítása lett, hanem egy nyúlós katalógus több ezer címmel, a Lubbock jegyzékének forrásos tisztasága és puritánsága nélkül. — A száz legjobb könyv amerikai pendantjának vehetjük Powys-nak a háború alatt (1916-ban) *One hundred best books* címen megjelent összeállítását. Csakhogy ő nem diktálni akart, annál sokkal szubjektívabb, csak kiragadott száz, többnyire jó könyvet — volt mersze még Szanyin-hoz is, — ő hisz telik többre is ebből a királyságból. — Közelebb áll Lubbock stílusához Henri *Mazel*, akiről volt már szó és aki háromszázhatvan oldalon konferálja be azokat az írókat, akiket szépséget és igazságot keresőknek olvasniok kell. Válogatását bőven indokolja és megmondja, miért tartja valamely életkorral összefüggésben alkalmasabb olvasmánynak, Mazel teli van a régiek imádatával s a modern, irodalomig az ő 60 éves embere sajnos nem juthat el, búcsúznia kell könyveitől. Ebbe a kardinális hibájába köt bele H. *De Brandis* *Comment choisir nos lectures* című könyvében, melynek egy fejezete foglalkozik Mazel kísérletével. Ez a fejezet pompás apológia a modern tudományok mellett és a középszerűek mentalitása emelésének szükségessége mellett és óvatosan egy szabadgondolkodó barátja szájába adva a szókat amellel érvel, hogy tudományos szempontból is milyen veszedelmes, ha az ősök tanította elméletekben és világnézletekben tökéletesítjük magunkat. De

Brandis megállapítja a tudományok egy logikus egymásutánját és a maga válogatta könyveket tiztíz csoportba úgy állítja össze, hogy egyre távoluló problémakörbe vigye magával az olvasót s nem felejt el a széles perspektívákat nyitó szép-irodalmat és nem a reference könyveket. De Brandis kísérlete, bárha kissé tiszteletlen is a klasszikusokkal szemben, valamennyi elődjénél és egynémely utódjánál rokonszenvesebb. Látni a munkáján, hogy átérzi a nagy felelősséget. Könyve végén egy wagnerista szakkönyvtárának példáján megmutatja, hogy specializálhatja magát az ember valamely szűkebb témakörre.

A pártatlanságra törekvő és csak az irodalmiság és tudományosság kritériumai szerint osztályozó mintakönyvjegyzékeknek különben főleg az angol és amerikai könyvpiacra se szeri se száma. Csak ahogy elének kerültek, ragadhatjuk ki David *Pryde* kalauzát (*What books to read and how to read*) és W. Forbes *Gray-ét: Books that count* címűt, mely szótárszerűen gyors tájékoztatást ad újabb és fontosabb standard könyvekről. Ezek sorából kimagaslik két vállalkozás. Az esztétikai kultúrára törekvő *Dürerbund* irodalmi tanácsadója, mely Ferdinand *Avenarius* szerkesztésében már négy kiadást ért meg. Az utolsó (1915-ös) kötet hatvan kitűnő szakember egy-egy bevezető tanulmánya révén ad képet könyvbe alapozott egyetemmes kultúránkról. A bevezetők tudománytörténetből indulnak ki és a különböző irányokról szaba-

tosan és amennyire lehet, pártatlanul tájékoztatják az olvasót. E tanulmányokhoz csatlakozik az ismertetett tudományág egy rövid mintakönyvjegyzéke. A Dürerbund e *Literarischer Ratgeber-ét* a tudományok fejlődésével egy nivóra igyekszik hozni hasonló szerkezetű *Literarische Jahresbericht-je*. Hasonló módszerrel készült, nyilván a Dürerbund vállalkozása nyomán H. *Bisseker-nak* Londonban 1911-ben megjelent: *A student's library* című könyve. Ez a könyv is bibliográfiai tájékoztatók, revük gyűjteménye Fred. W. Macdonald, E. S. Waterhouse s mások tollából.

Tisztán esztétikai szempontoknak hódol a Hans *Feigl-féle* Jahrbuch deutscher Bibliophilenben évről-évre megjelenő Jahresrundschau empfehlenswerter Bücher című összeállítás.

A pártatlan magyar mintakatalógusok kicsi csoportjában a házi könyvtárát összeállító olvasó csak *Madzsar* Józsefnek a Városi nyilvános könyvtár fiókjai részére készült Mintakatalógusát használhatja.

A százakra menő napi könyvtermelésben való tájékoztatást folyóiratok szolgálnák. De kár, hogy az *Athenaeum*, a *Polybiblion* vagy a *Literarisches Zentralblatt* mellé nem állíthatunk magyar társat.

*

A *tendenciát* képviselő, irányokat szolgáló katalógusok egynémely francia ösre tekinthetnek vissza. Mayeul-Chaudon, Gloriot és Tharin abbékra, de hogy közelebb maradjunk, August

Comte-rà. Az ő híres pozitívista könyvtárának jegyzéke 1854-ben jelenik meg. Tessék megnézni mennyit öregedett a tudományos része! Ennek filozófiai ellenlábasa a *Librairie rationaliste* című.

A katolikus mintakatalógusok hiányán éppenséggel nem panaszkodhatunk. Egy konzervatív katolikus publicista, Paul *Combes* (Joël de Lyris) *Le choix d'une bibliothèque* c. könyvében puritánul és merészen csakugyan leredukálja a francia irodalom könyvbeli gazdagságát, mikor az ifjú ember, lány és asszony számára összeállítja a 10—20 elengedhetetlen olvasmányt s ennél többel nem is terheli emlékezetüket. A német nyelvű katolikus irodalmon kalauzolja végig a diákot Johann Bernhard *Krier* konferenciagyűjteménye, de az ő jegyzékénél körültekintőbb, kevésbbé szűkkeblű és inkább egy bigottságtól ment valláserkölciség szempontjait érvényesítő jegyzék a Hermann *Ackerfële* (*Was soll ich lesen?*) melynek most már harmadik kiadása készül. A felelített könyvekhez 5—6 soros jellemzés fűződik.

Tendenciájában rokonszenvesebb a jeni *Diederichs Die Tat* c. folyóirata körül csoportosuló írók munkája. *Katalog schöpferischer Lebensbücher in Essays von dep Mitarbeitern der Tat* című tanulmánygyűjteményükben felekezetektől nem befolyásolt *vallási* kultúra alapjait igyekeznek ki-rajzolni.

A figyelemre érdemes *nem* pártatlan magyar mintakatalógusok között a Múzeumok és könyv-

táruk országos tanácsa megbízásából készülő *Gulyás* Pál-féle Népkönyvtári címjegyzék részrehajlása csak odáig terjed, hogy meglehetősen következetességgel csak az u. n. semleges irodalmat veszi fel. Használhatóságát mégis biztosítja az, hogy könyveiméi után életrajzi és a munka irányát, tárgyát ismertető jegyzetek sorakoznak.

Ankéték

Az egyesek szerkesztette listáknál érdekesebbek, — bárha nélkülözik is a rendszerességet — a nemzeti ankéték. Az őst nem ismerjük, tán a *Pali Matt Gazette* volt az első, aki ilyen ankétet rendezett. 1887-ben a *Magasin pittoresque* azt a kérdést intézte francia kiválóságokhoz: mely húsz könyvet választanák ki, ha életük végét olyan helyen kellene eltölteniök, ahová csak kisszámú könyvet vihetnének? 1889-ben az *Intermédiaire des chercheurs et curieux* kapja fel ugyanezt a kérdést és a tört ő forgatja meg munkatársai hasáiban. A válaszok között Jules *Lemaitre* és Henri *Fouquier* válaszai magaslának ki. *Lemaitre* a vallomásában két listát állított össze: egyet a világ számára, egyet pedig magának. *Pfeilstücker* berlini kiadó ankétjéről az iménti fejezetben már volt szó. Olaszországban 1892-ben *Ulrich Hoepli*, a jőnevű kiadó publikált egy ankétet: 100 olasz kitűnőség választát a legjobb olasz könyvekről. A következő esztendőben *Guicciardini* és *Sarló* adnak ki Fra i

Libri címen biblio-pszichológiai ankétet. Egy-egy válasz nem tartalmaz többet öt könyv elménél. E körkérdés statisztikája szerint a könyvek élére ugyanaz a három név, illetve könyv kerül, mint a *Coenobium* által később rendezett ankéten (Dante, a Biblia és Shakespeare).

Magyar elődje ankétünknek a *Gyalui* Farkas rendezte 1902 évi körkérdés, mely *Legkedvesebb könyveim* címen jelent meg. Hogy kiket szólaltatott meg Gyalui, megtalálja az olvasó Qyaluinak a mi körkérdésünkre adott válaszában. Érdekes azonban, hogy életkoruk szerinti egymásutánban felvonuló 34 magyar vallomást tevőnek több, mint a fele már elköltözött. A fiatalabbak közül meghalt már Malonyay Dezső és Tömörkény István. Gyalui Farkas olvasmányának is rendkívül kedves, ma már irodalomtörténeti forrásszámba menő könyvének áruló névmutatója szerint ennek az ankétnek legemlegetettebb nevei és könyvei: Arany, a Biblia, Cervantes, Dickens, Dosztojevszkij, Eötvös, Goethe, Heine, Hugo, Jókai, Jósika, Petőfi, a Robinzon, Schiller és Shakespeare.

1908-ban Hugo *Heller* bécsi könyvkereskedő adott ki hasonló ankétet Hermann Bahr tanulmányzámba menő válaszával a füzet élén ilyen címen: Hermann *Bahr*: Die Bücher zum wirklichen Leben. A kérdés úgy szólt: melyek azok a könyvek, amelyek egy a tevékeny életbe kilépő ifjú ember számára elengedhetetlenek, hogy úgy mondjuk, létminimumot alkotók? A válaszadók

többsége bécsi író és művész. Ford, Mach, Popper - Lynkeus, Schnitzler és Stefan Zweig írásai emelkednek ki közülök.

1909-ben a már emlegetett *Coenobium* című (Luganóban megjelenő) olasz revü intézte igen nagyszámú olasz és francia Íróhoz, tudóshoz és publicistához a következő két kérdést: 1. ha úgy fordulna a sora, hogy könyvtárát negyven kötetre kellene redukálnia, melyeket választaná ki, figyelemmel arra, hogy legyen köztük egy-egy filozófiai rendszert, egy-egy erkölcsi réconfort-t és egy-egy nemes szórakozást jelentő olvasmány és 2. minden könyve közöl melyik a legkedvesebb? A körkérdést Adolfo *Fernere* adta ki s irt hozzá szellemes bevezetést. A kérdés valóban nem volt szerencsésen fölteve, az első kérdés 40-es számjegyén a legtöbben megütköztek, de azért feleltek, a második kérdésre azonban csak kevés komoly és meggyőző, inkább kuriózum számba menő választ kaptak. De Brandis az ankétet bírálván azt tartja, hogy a kérdést úgy kellett volna fölteni: melyek azok a könyvek, amelyek a legalkalmasabbak arra, hogy bevezetőül szolgáljanak a világegyetem és az emberi tevékenység megértéséhez és megismeréséhez. A *Coenobium* ankétje még így is a legszebb olvasmányok egyike s az ankétrendező utódok számára azt ajánlja, hogy körkérdéseiket intézzék a jövőben munkásokhoz és tanulókhöz. Hasonló tanácsot adott *Révai Mór* is válaszában.

1913-ban a párisi *Temps* hasábjain pergett le egy bájjal, francia üdeséggel, pogány derűvel teli körkérdés. Rendezője Raoul Aubry nevű hírlapíró volt, aki a következő, látszólag nem támadó szándékú kérdést szegezte francia akadémikusok és leendő akadémikusok mellé: ha ön elutaznék s itt kellene hagynia könyvtárát és nem birna *háromnál* több könyvet magával vinni, melyek volnának azok — régiek, klasszikusok vagy modernek — melyeket választaná szellemi utitársakul? A jókedv jegyében lefolyt ankét többek között néhány igen mély, átgondolt vallomást hozott nem várt meglepetésül: Maurice Donnay, Lavisse, Bataille, Capus, Lavedan és a bevezetés íróját, Jules Lemaitre-ét. Az ankét három legemlegettebb írója Montaigne, Flaubert és Voltaire.

*

Most azonban már ideje ellépni a függöny elől és átadni a szót magyar íróknak, tudósoknak, közéleti embereknek, művészeknek, könyvtárosoknak és kiadóknak, beszéljenek ők a könyveikről. Az ö könyveikről. Mi összegyűjtöttük őket egy élő katalógusba, — nem a mi hibánk, hogy nem lett az egész élő magyar irodalom tükre — azzal a tisztelettel elegy csodálattal, amelyet az Ő sorról-sorra meglepetést tartogató szabadszelleműségük megérdemelt. Fogadják írásaikért igaz köszönetünket.

Kőhalmi Béla.

**TUDÓSOK,
EGYETEMI TANÁROK**

CHOLNOKY JENŐ

kolozsvári egyetemi tanár, földrajzíró, a legélvezetesebb előadóművészek egyike, tudományos munkái a novellairók eleven hatását és színes stílusát revelálják. *A sárkányok országából, Világegyetem, Jégvilág, Földrajzi képek, Amerika* írója.

Legjobban szeretek olvasni szépen, élvezhetőleg megírt tudományos, különösen földrajzi könyveket. Nem a kalandorok, hanem a tudós utazók jói megírt útleírásai a legszebb olvasmányok. *Richt-hofen, Humboldt, Amundsen, Scott, Sven Hedin, Stein Aurél, Radde, Tafel* stb. mind igen kedves olvasmányaim. De Szerkesztő Úr bizonyára nem ezekre, hanem a szépirodalmi művekre kíváncsi.

Mivel nagyon sok tudományos dolgot kell olvasnom, szépirodalmi művekből csak a könnyedebb, kalandosabb dolgokat szeretem olvasni. A filozófáló, problémákat boncolgató írókat nem szeretem, mert ha regényt olvasok, akkor nem tanulni akarok, hanem pihenni és mulatni. De megrendesen a szépirodalmi írók filozofálgatásait unom, mert nem igen tudnak valódi magaslatra emelkedni. Filozófiát, életbölcseletet nem regényíróktól akarok tanulni. Ezért legjobban szeretem a mesemondókat: *Dumas-t, Dickens-t, Jókai-t, Mik-*

száth-ot, *Mark Twain-t* stb. A *Sienkiewicz-*, *Hugo*-stb.-féle megrázó drámákat nem szeretem, mert nagyon felizgatnak és elkedvetlenítenek.

A költők közül *Madách* és *Arany* munkáival nem tudok betelni. Az *Ember* tragédiáját, meg *Toldit* akárhányszor olvasom, mindig élvezem. A rimelgető lírikusokat nem szeretem. Hogy az illető poétának hogyan vérzik a szíve szerelme után, hogyan marja a bú és gyilkolja a bánat: arra nem vagyok kíváncsi.

Életemben legnagyobb hatást tett rám *Redus*: „*La terre*” című műve, ennek hatása alatt lettem praktikus mérnök helyett geográfus. A szépirodalmi művek közül nagyon megrázott a *Quo vadis*, a *L'aiglon*, *Dickens* karácsonyi éneke, *Wells* Világok harca stb. Nem tudok fölmelegedni *Kellermann* Alagutjáért, sem a modern magyar írók misztikus, fantasztikus, erkölcstelen írásaiért. Haeterák, bukott nők, csapszék-nagyságok undok élettörténetét, életbölcseletét szívemből utálok s nem vagyok rájuk kíváncsi. Nagyon szívesen olvasom *Herczeg* Ferenc, *Rákosi* Viktor, *Szemere* György stb. írásait, *Lovász* Károly bolondságait, itt-ott *Karinthy* is mulattat, ha nem nagyon túloz.

Egyszóval a szépirodalomból csak azt szeretem, ami szépet szépen ír le. A bölcseletkedés, az ocsmányságok leírása (*Zola*), a féleszű miszticizmus stb. untat s nem pihentet. Talán azoknak jó, akik nem szoktak komoly tudományos műveket olvasni.

DÉZSI LAJOS

kolozsvári egyetemi tanár, irodalomtörténet-író és bibliográfus, az *Irodalomtörténeti értekezések* és a *Magyar történeti életrajzok* szerkesztője, sok történeti és bibliográfiai monográfia, s a legutóbb megjelent *Jósika Miklós* életrajz írója.

Szentül hiszem, hogy a kedvelt olvasmány ép-úgy változik a korral és idővel, mint az ízlés és kevés ember ragaszkodik élte végéig állhatatosan egy műhöz. Az is kétségtelen, hogy a véletlennek nagy szerep jut az olvasási kedv irányításában. Erre példa vagyok magam is.

Gyermekkoromban annyiszor kellett olvasnom *Sziksza*i: Keresztyén tanításai-t, a Bibliát s annyiszor végig énekelni *Szent Dávid* zsoltárait és a Szentek hegedűjé-t, hogy jórészüket könyv nélkül tudom, aminek *Shakespeare*, *Arany*, de főleg *Jókai* olvasásakor nagy hasznát vettem, mivel mind a három nagy író szelleme telítve van bibliai gondolatokkal, hasonlatokkal és szólásokkal, Az én olvasmányaimat különben bátyám, afféle „bibliás ember”, irányította, amely abból állott, hogy a tankönyveken kívül csak vallásos, erkölcsös vagy tudományos munkák olvasását engedte meg. De azért titokban annál mohóbban olvastam sógoromnál *Haller* Hármas Istóriáját s *Born* György „A gályarab vagy a velen-

ennek tulajdonítom, hogy *Hoffmann* és *Schmid* elbeszélései után *Fáy. Eötvös* és *Dickens* regényeit előbb olvastam, mint a *Jókai-ét*. Ez olvasmányok hatása, hogy minden költői mű olvasásakor legelőbb az erkölcsi célzat jut eszembe, akár van, akár nincs, ami az esztétikai élvezetet igen sokszor zavarja. Ennek hatása az is, hogy etikát és lélektant mindig szívesen olvastam s hogy *Spencer* és *Wundt* a legkedvesebb filozófusaim. *Verne* olvasását is a tudományos célzattal okoltam meg: ez volt a természetes átmenet az útleírásra és földrajzra; az utazási hajlam felkeltését is ennek köszönhetem. Egyszer az ószeren *Ladvoat* *Históriai dictionarium-ának* egy csonka példányára akadtam s ennek olvasgatása — ma is csodálkozom rajta — jobban megkedveltette velem a történelmet, mint tudós tanáraink. Az iskolai klasszikusok közül csak *Horatius-t* olvastam nagy buzgósággal, *Petőfi-ben* és *Arany-ban* akkor volt szabad otthon is gyönyörködnöm, mikor bátyám vőlegény lett. Alig voltam húsz éves, mikor a debreceni kollégiumi anyakönyvtár segédkönyvtárosa lettem, a bibliográfiát ekkor szerettem meg: az antikvár-katalógus ma is egyik legkedvesebb olvasmányom. Budapesti egyetemi könyvtártiszt koromban szabad időmben a könyvtár illusztrált díszműveit és folyóiratait nézgettem nagy lelki gyönyörűséggel: e kedvtelés nélkül soha sem lettem volna a „Magyar Történelmi Életrajzok” szerkesztője.

Berlini „Student” koromban fejembe vettem,

hogy színházba menetel előtt a darabot előbb mindig elolvasom: *Goethe, Schiller, Lessing* stb. műveit ekkor olvastam végig, — Faustot annyiszor, hogy nagy részét könyv nélkül tanultam meg, előbb mint az Ember tragédiáját, mely *Shakespeare-rel* együtt később lesz kedves olvasmányom. Az angломániát különben egy kis amatőr angol könyvtár megszerzése fejlesztette ki bennem. Az irodalmi műfajok közül a verses epika és regény mindig inkább vonzott, mint a líra és a dráma. *Dante* Poklán, az eredetin, egy római ut ufán evic-kéltem keresztül s ifjúkoromban arról is ábrándoztam, hogy a Sah-Naméht, Mahá-bhárátát és Rámájanát eredetiben olvasom végig: azért a perzsa és szanszkrit nyelv tanulása is belefogtam. íme mennyiszor változott a kedvenc olvasmány s e változásban véletlennek mily. nagy szerep jutott. „Habent sua fata — lectores!”

DIENES PÁL

matematikus és filozófus, egyetemi magántanár.

Mint a legelvontabb tudományokkal, matematikával, elméleti fizikával és ezekhez fűződő filozófiai problémákkal foglalkozó ember, nagyon nehezen felelhetek kérdéseire. Ha t. i. a rám gyakorolt hatást úgy értelmezem, mint eddigi tudományos eredményeim és terveim lényeges befolyásolását, csupán szakmunkákat kellene felsorolnom s

válaszom egy *ad personam* bibliográfiává szegényednék. Általánosabban, de közérdekűbben úgy fogom tehát fel a rám gyakorolt hatást, mint egyéniségem általános színezetének kialakításában részes tényezőket s ebben az értelemben fogom felsorolni állandóan forgatott irodalmi és filozófiai könyveimet és ifjúkori olvasmányaim főbb állomásait.

I. Visszatérő olvasmányaim: a) Irodalom: *Babits* és *Ady* Urai költeményei, *Babits* *Laodomeia* című görög tragédiája, *Shakespeare* főbb tragédiái, *Baudelaire*, *Verlaine*, *Swinburn* költeményei, *Claudel* *l'Annonce faite à Marie* és mindenek előtt *Aischylos* és *Sophokles* tragédiái, b) Filozófia: *Bergson* három főműve, *Plotinos* *Enneádjai*, *Arisztotelész* metafizikája, *Ravaisson* *Arisztotelész-tanulmánya*, *Leibniz-nek* a monadológiával összefüggő dolgozatai; az *Upanishádok* és *Vacaspatimísra Samkhyatattva-kaumudi*-ja.

II. Rám mélyebb hatást gyakorolt művek: a) Irodalom: Érettségi előtt: *Verne* összes művei, *Jókai* összes művei, *Taine*: Az angol irodalom története, *Macaulay*: *Essays*, *Shakespeare*: *Macbeth*, *Hamlet* etc., *Byron*: *Manfred*, *Kain*, *Tennyson* kisebb költeményei. *Madách*: *Ember* tragédiája. Érettségi után: *Dosztojevszki*: *Raszkolnyikov*. *Anatole France* valamennyi műve és első sorban az I. alatt már felsorolt művek.

b) Filozófia. Érettségi előtt: *Flammarion*: *Népszerű csillagászat*. *Helmholtz*: *Népszerű érteke-*

zések. *Hume*: Vizsgálódás az emberi értelemről
Lewes: A filozófia története. *Spencer*: First Principles. Érettségi után: *Lewes*: Problems of Life and Mind. *Spencer*: Principles of Psychology és Principles of Sociology. *Buckle*: History of civilization in England. Mindezeknél nagyobb mértékben *Stuart Mill* logikája és Examination of Sir W. Hamilton's Philosophy c. munkája. E két utóbbit kell filozófiai meggondolásaim kiindulópontjául tekintenem. W. *James*: Principles of Psychology; *Royce*: The world and the individual; *Bergson*: Essai sur les données immédiates de la conscience, Matière et mémoire et l'Évolution Créatrice. Bergson-t tekintem második filozófiai revelációmnak. A harmadik — s talán végleges(?) — *Arisztotelész* metafizikája, *Ravaisson* gyönyörű Métaphysique d'Aristote-ján és *Leibniz* Monadológiáján keresztül. A németek közül *Hegel* logikája tett rám legnagyobb hatást. A logikára vonatkozó alapgondolataim kialakításában legjobban segítségemre voltak *Bradley* Appearance and Reality, *Whitehead*: Universal Algebra és *Whitehead-Russel*: Principia mathematica című munkái.

Mélyen foglalkoztatott végül a hindu metafizika, a mi európai gondolatfejlődéseinknek ez a poláris ellentéte; különösen a Samkhya filozófia, úgy mint *Isvarakrisna* Samkhya-Karika-ja, *Vacaspatimisra* Samkhyatattva-kaumudi-ja és *Vijnana biksu* kommentárja a Samkhya-sutrákhoz.

GÁRDONYI ALBERT

Budapest székesfőváros főlevéltárosa, történeti, közgazdasági és politikai Író, az Akadémia lev. tagja, a *Magyarországi könyvnyomdászai és könyvkereskedelem a 18. században stb.* írója.

Kedvtöltésből sokan, hivatásból kevesen olvasnak. A kedvtöltésből olvasók olvasási anyaga olyan, mint a tarka virágcsokor, melyet vadvirágos réten gyűjtött a gondtalan gyermek. Ezzel szemben a hivatásos olvasó tervszerűen válogatja meg olvasási anyagát s ebből egész egyénisége ki-domborodik,

Más az olvasás anyaga az olvasó életkora szerint is. Ugyanazon olvasó is mást olvas fiatalon s mást érettebb korában. Ennek magyarázata nem csupán a rendelkezésre álló irodalomban s megváltozott korszellemben, hanem az olvasó egyéniségében is rejlik. A fejlődő egyéniség a legritkább esetben olvas tervszerűen s olvasási anyaga úgy alakul, mint az őserdőben felnövő fa lombozata: az ágak jobbra-balra terjeszkednek, ahol napfényt érnek s csak ha a fa koronája kijut a sűrűből, akkor fejlődik egységesen.

Különbséget teszek a szépirodalmi és tudományos tárgyú olvasmányaim között. Számomra a szépirodalom nem cél, hanem eszköz. Szépirodalmi olvasmányaimat úgy válogatom meg, hogy a nyelv szépségét, a gondolatok mélységét s a szerkezet tökéletességét találjam fel bennük, s ez úton

nyelvi készségemet, formaérzékeimet s az elmélyedés iránti hajlandóságomat fejlesszem. Tudományos tárgyú olvasmányaim megválogatásában pedig azon szempont vezet, hogy a munkába vett problémákhoz anyagot s a megoldáshoz előmunkálatokat találjak bennük. Ez anyagra azért van szükség, hogy a problémát egész terjedelmében áttekinthessem, az előmunkálatokra pedig azért van szükség, hogy a már elért eredményeket értékesíthessem s ne kezdjem az alapoknál ott, ahol a megalapozást már mások elvégezték. A szellemi munkának az a legjellemzőbb tulajdonsága, hogy az idő nem őrli fel eredményeit, hanem érintetlenül fenmaradnak a késő utókor számára.

Szaktudományomban különben azokat az írókat szeretem, kik az igazság keresés mellett a forma művészi szépségével is kitűnnek. Viszont a szépirodalomból azokat az írókat olvasom a legszívesebben, kik a szép mellett az igazságról sem feledkeznek meg. E téren Anatole *France* és *Tolsztoj* műveit becsülöm a legtöbbre.

JÁSZI OSZKÁR

egyetemi magántanár, szociológus és politikus, a *Huszedik Század* körül csoportosult progresszívek és a magyar radikalizmus szellemi vezére és első publicistája, a *Történelmi materializmus bölcselete*, *Művészet és erkölcs*, *Beszélgetések a szocializmusról* és a politikai tettel felérő *Nemzetiségi kérdés* c. könyvek írója.

Bevallom: sok aggályom van ezzel a körkérdéssel szemben. Először is olyan nagyfokú őszinteség kellene termékenységéhez, mely a legtöbb emberben hiányzik. A legtöbb ember nemcsak testi, de szellemi családfájára is hiú s míg az utóbbinál alig palástolhatja a neki kellemetlen vérkeveredést, tehát hallgat: addig az előbbinél ellenőrizhetetlenül a legelőkelőbb ősoket nevezheti ki a maga számára, tehát fecseg. Azután nagy introspektív gyakorlat és finomság kell ahhoz, hogy az ember a rája gyakorolt könyvhatásokat pontosan megkülönböztesse. Továbbá hálátlanul feledékenyek vagyunk, nem egyszer a legszebb ajándékokról megfeledkezünk. És azután: aki pontosan akarna választolni körkérdésére, annak voltaképp szellemi fejlődéstörténetét kellene megírnia s melyik emberben van meg ehhez a kellő erő és objektivitás? Végül van a könyveknek egy közvetett hatása is, — és talán ez a leglényegesebb—: hány, szellemi fejlődésünket mélyen befolyásoló gondolatot kapunk másodkézből, gyöngé könyvből, olykor nem is könyvből, hanem a kor levegőjéből? (Így például *Pauer* Imre valamelyik kompendiuma diákkoromban rendkívüli hatást tett rám, mert belőle ismertem meg először a determinizmus tanait.)

Mindezen nehézségeket és a saját gyöngeségemet mélyen átérezve, igyekszem az alábbiakban őszinte, tárgyilagos és hiúságmentes lenni:

1. Diákévek. Ki sem mondhatom, hogy megnyit köszönhetek *Jókai-nak* s a magyar irodalmi

décadencének egyik legjellemzőbb tünete volt e nagy író szántszándékos lealacsonyítása. *Petőfi* géniusza is hamar magával ragadott. *Turgenjev* is korán megkapott orosz társadalmi korrajzai erejével és *Zola* naturalisztikus romantikája az iskolai idealizmus sablonjaival szemben forradalmilag hatott rám.

2. Egyetem. A fejlődési gondolat, a darwinizmus és spencerizmus jegyében. *Taine* művészetbölcselete. *Pikler* belátásos elmélete. *Heine*, *Musset*, *Maupassant* és *Byron*. — *Grünwald* Béla és *Thierry* történelmi munkái.

3. Sturm und Drang. A spencerizmus és a történelmi materializmus harca. *Marx*, *Engels*, de még inkább *Lassalle*, *Jaurès* küzdelme a szocialista ortodoxiával. Növekedő bizalmatlanság az „ideológiákkal” szemben a *Durkheim-iskola* hatása alatt. Növekedő kijózanodás a pozitivizmusból a *Schopenhauer* és *Nietzsche* vezetése alatt. (E két nagy szellemet ma is gyakran keresem fel.) *Anatole France* és *Ady*.

4. Szintézis. Fokozódó bizalmatlanság a szocializmus kommunista végcéljával szemben. A klaszszikus liberalizmus értékeinek nagyobb megbecsülése: *Adam Smith*, *Ricardo*, *Stuart Mill*. A „liberális szocializmus” elfogadása *Henry George*, *Wallace*, de főleg a *Franz Oppenheimer* kutatásai alapján. Növekedő elégedetlenség a közkeletű történelmi materializmus szimplista formuláival szemben. Egyre fokozódó érdeklődés *Bergson-on* és

James-en át az idealista filozófia és a vallásos rendszerek iránt. Növekedő szükségérzet *Kant*-ba behatolni. *Kant* és *Hegel* történelembölcselete. *Spinoza* etikája. — Szépirodalomban *Goethe*, *Tolsztoj*, *Dosztojewszkij*. Görög drámák. *Maeterlinck*. *Verhaeren*. S még mindig *Ady*. Általában fokozódó szeretet idealista és romantikus költészet iránt *Schiller* tanulmánya a görög kórus szerepéről. Érdeklődés okkultista problémák iránt *Kant*, *Schopenhauer*, *James* és *Du Prel* nyomán és erkölcsi világunk egyre nyomasztóbb krízisének hatása alatt. Mégis, ha mindent számba veszek, azt kell mondanom, hogy egyéniségem fejlődésének belső logikája, az élet és az emberek aránytalanul nagyobb hatással voltak rám, mint a könyvek. Talán ez magyarázza meg gyűlöletemet a modern színpaddal szemben, melyet még legjobb képviselőiben is — nagyon kevés kivétellel — sekélynek, mesterkéltnak, kasszahatásokra dolgozónak, egyszóval kóklernek érzek az élet igazi nagy problémáival szemben.

MARCZALI HENRIK

egyetemi tanár, legtöbbet olvasott történet-írónk, a *Mária Terézia* írója.

Újra meg újra visszatérő olvasmányaim: *Spinoza*: Tractatus theologico politicus, *Thukydides* Története, *Plato* Köztársasága, *Saint-Simon* memoárjai és *Széchenyi* Hitel és Stádiuma.

Átmeneti hatással voltak: *Tacitus* Annalesei, *Aristophanes* vígjátékai, *Ranke*: Geschichte der romanisch-germanischen Völker, *Petőfi* versei, *Flaubert*: La tentation de St.-Antoine, *Balzac* regényei, *Stubbs* angol alkotmánytörténete, *Mommsen*: Römische Geschichte, *Taine*: Opinions de M. Quaindorge és *Jókai* regényei, főkép: Párbaj az istennel és Szeretve mind a vérpadig.

MÁRKI SÁNDOR

kolozsvári egyetemi tanár, történetíró és földrajzi író, százakra menő cikk és történelmi monográfia, köztük *Dózsa György* és // *Rákóczi Ferenc*-ről szóló költői szárnyalású tanulmányok írója.

Édes anyámnak, majd *Erdélyi* Jánosnak népmeséi s a Biblia és a Szentek Élete vezették be történelmi olvasmányaimat, melyek közül kisdíák-koromban *Szekér* Joakimtól „A magyarok eredete” és *Buday* Ferentől a „Magyarország polgári történetiájára való Lexikon” érdekelt leginkább. Nagyobb deák koromban *Horváth*, *Szalay*, *Salamon* könyveit tanulgattam s most is ezeket használom legszívesebben. De senki sem hatott reám jobban, mint *Rákóczi* Confessio-ja és emlékirata. — Az egyetemes történelmet még diák koromban, *Schlosser*, *Rotteck* és *Cantu* műveiből szerettem meg, de a vadé mecum később különösen *Ranke* és *Lavisse-Rimbaud* tett. Essaiket *Macaulay* megismerése óta mindig szívesen olvasok.

A földrajzban, tanításaival és műveivel, *Hunfalvy* János volt mesterein s *Elisée Reclus* Földje gyakorolta rám a legnagyobb hatást.

A költők közül *Vergilius*, *Shakespeare* és *Béranger* mellett *Schiller* vonzott legjobban, kinek egy olcsó kiadását majdnem félszázad óta gyakran koptatom. *Vörösmarty*, *Petőfi*, *Arany* legszebb költeményeit már gyerekkoromban tudtam s most unokáimmal együtt szavalgatom. *Jókai-nak* félszázad óta hűséges olvasója vagyok, de *Mikszáth-ból Herczeg-ből* is mindent elolvastam.

Az irodalom történetébe, tanításával és könyveivel, *Toldy* Ferenc vezetett be s megölelt, mikor 1874-ben Irodalmi Értesítőmben, az első magyar könyvészeti szaklapban, először mutattam ki, hogy magyarul évenként ezernél több könyv jelenik meg. Azóta már 60—70.000 jelent meg s valami tizedrészőket ismerem is, pedig bibliográfus többé már nem vagyok. De mert az voltam, szeretettel gondolok azokra is, amik felfogással, ízléssel és helyesléssel nem mindenben találkoznak. Ezért nem tudom rászáni magamat, hogy köztük továbbra is válogassak.

PINTÉR JENŐ

a legmodernebb magyar irodalomtörténet írója, tanár, az Akadémia levelező tagja, az *Irodalomtörténet* szerkesztője.

A tudományos irodalmat nem kapcsolom bele válaszomba, bár az olyan tudományos munkák, ami-

lyen *De Voglié* könyve az orosz regényről — érték és hatás dolgában fölélnék igen sok szépirodalmi remekművel.

A verses munkák közül állandó és újra meg újra visszatérő olvasmányaim: *Petőfi*, *Arany*, *Vajda* és *Ady* költeményei, továbbá *Vörösmarty* lírája és *Madách* Ember tragédiája.

Mély hatást tett rám *Jókai Mór*, *Mikszáth Kálmán*, *Petelei István*, *Tóth Béla*, *Eötvös Károly*, *Gárdonyi Géza* és *Móricz Zsigmond* néhány könyve. Sok gyönyörűségem telt *Fáy* András meséinek olvasásában. Megrendülve olvastam *Kemény Zsigmond* regényeinek egyik-másik részletét.

Általában azt tapasztaltam, hogy a legtöbb klasszikus munka csak bizonyos részleteivel ragadja meg az érdeklődést. *Shakespeare* tele van drágagyöngyökkel, de sok benne a ma már nehezen élvezhető részlet; *Szent Ágoston* Vallomásaiban megható fejezetek vannak, de egyfolytában bajos az olvasása; *Calderon-ban* az Élet álom egyik monológja mellett egészen háttérbe szorul a többi jelenet.

A külföldi elbeszélők közül a franciákban találtam a legtöbb művészetet. *Balzac*, *Daudet*, *Maupassant* és *Anatole France* a szellemi gyönyörűség kiapadhatatlan forrásai. Nem ismerem német társadalmi regényírót, aki megoldhatná saruikat. De ott van *Victor Hugo* a Nyomorultakkal, *Flaubert* a Bovárynéval és *Zola* a Pascal orvossal. Mellet-

tük a többi idegen közül csak *Swift-et*, *Ibsen-t*, *Gogol-t* és *Dosztojevszkij-t* említem.

Hálátlan volnék, ha megfeledekzném gyermekkorom és ifjúságom legszebb könyveiről: az Ezer-egyéjszakáról, *Andersen* meséiről, *Defoe* Robinzonjáról, *Cooper* Utolsó Mohikánjáról, *Hevesi Lajos* Jelki Andrásáról, *Gaál* Mózes Virág Palkójáról és *Verne* kalandos regényeiről.

RIEDL FRIGYES

egyetemi tanár, *A magyar irodalom főírányai*, *Arany János*, *Shakespeare és a magyar irodalom* s egy néhány a személyes élmény erejével ható tanulmány írója,

Vállalatának örülök és igen hasznos forrásműnek fogom tekinteni, ha elkészül. Úgy gondolom azonban, hogy az írók hatását más írókra inkább szépíróknál kell tanulmányozni: tudósnál, ki úgyszólván minden nap egy-egy könyvet olvas, más írók hatása igen bonyolult és nem oly kiemelkedő egész működésére nézve, mint szépíróknál (pld. Aranynál Petőfi olvasása.)

SZÁSZY-SCHWARZ GUSZTÁV

egyetemi tanár, nagynevű jogtudós, az *Új irányok a magánjogban* s a laikusok számára is rendkívül élvezetes *Parerga* írója.

Fájdalom, a sokat olvasó emberek közé tartozom. Mindig irigyeltem az „unius libri lector”-okat,

akik egy-egy jó könyvet tízszer olvasnak azalatt, hogy mi mások tíz jó-rossz könyvet lapozgatunk, ahogy a könyvpiac felénk dobja. De hát a tömegtermelés korában élünk és az ember nem akar hátramaradni. Azután, a sok új könyv olvasására azért is szükség van, hogy megtudjuk, mi *nincs* bennük. Ha egy témával foglalkozom és reám mered egy ismeretlen könyv címe, amelyik ugyanerről a tárgyról szól, félelem fog el: hátha az olyat tud, amit én nem tudok? Hátha én ott már előre meg vagyok cáfolva? Hátha én másodszor akarom feltalálni a puskaport? Herder azt mondja egy helyen, hogy a modern tudományosság abban különbözik a maga kárára az antiktól, hogy a régieknek nem kellett tudniok, mit mondtak minden kérdésben más tudósok ő előttük. Csakugyan: ma előbb minden előttem író tudós agyvelején keresztül kell gondolkodnom, míg jogom nyílik, hogy a magaméhoz is eljussak. Ezért nekünk céhbeli könyves-embereknek be kell ér-nünk, ha mentül több könyvet egyszer tudunk el-olvasni: az „állandó vagy újra meg újra visszatérő” olvasmányra nem marad idő.

De ez a szabály persze csak azért szabály, mert kivétel is van alóla. Van egy pár verses könyv, melyben szívesen lapozgatok, ha szemem reája akad könyvesházamban, van egy-két olyan is, mit ott folytatok emlékezetből, aha! reányitok. De „állandó, újra meg újra visszatérő olvasmányom” — őszintén bevallom — a szépiroda-

lomban is alig van. Legtöbbször bizonyára a *Goethe* Faustja volt kezemben, de „állandó” olvasmányomnak mondhatom-e vájjon ezt is? A prózaszépirodalomból talán a *Dickens* (Pickwick), *Tolsztoj* (Karenina), *Mikszáth* (Jó palócok) egyes részeit olvastam vagy tíz-tizenötször életemben — ez se „állandó” olvasmány. Egyáltalában azt hiszem, hogy a szóművészet terméke nem élvezhető annyiszor, mint a zene, vagy a képzés. Vannak zenedarabok, miket bizonyára ezerszer játszottam már el életemben és ha egy szép kép függ írószobámban, mindennap újra gyönyörködöm benne, valahányszor asztalomról föltekintek. Ennyiszor és ily sűrűn ugyanazt a szóterméket nem lehet élvezni. Miért van ez így? Ezt most nem feszegetem, hanem mint érdekes megfigyelést a pszichológusok vizsgálásába ajánlom. De ténynek tartom, hogy valamint a legjobb anekdotát sem lehet egymás után tízszer végighallgatni (pedig egy szép dalt lehet!), tigy nem lehet bármi más sikerült szóterméket sem. Hogy mely könyvek gyakoroltak reám legnagyobb hatást életemben, — ezt össze tudnám állítani. Hét éves koromban *Robinson Crusoe*, 13 éves koromban *Büchner: Kraft und Stoff*, 16. évemben *Buckle* Művelődéstörténete, a matúra korában *Hartmann: Philosophie des Unbewussten*, ezután pedig jött Pandora az ő mindenségével, amelyből azonban a mai napig *Macaulay* essay-i fénylenek felém legtüzesebben. Talán mégis ez volt a legtartósabb könyvszerelmem.

VÁMBÉRY RUSZTEM

büntetőjogász, egyetemi tanár, a *Jogtudományi Közlöny* szerkesztője.

Kérdezze egy anyától, hogy melyik gyermekét szereti legjobban, de ne kérdezze a könyvek közt élő embertől, hogy melyik a kedvenc olvasmánya. Nullus Über tarn malus ne aliqua parte prosit. Elmondhatom Ungerrel: I always was a bookish man and never regretted it. Még azt is nehezen tudnám megmondani, hogy mely könyvek gyakoroltak reám mélyebb hatást. Mert ez a hatás, miként az igazi szerelem, nem mindig tükröződik a tudatban. Mégis van egy csomó könyv, amelyhez állandóan visszatérek. Hogy a Faust és a Sprüche in Reimen und in Prosa ezek közt első helyen állanak, azt talán felesleges is említeni. Azután jön *Huxley: Aphorisms and reflections-e*, *Byron Don Jüanja* és *Anatole France*. Ha a gondolatok zenéjében akarok gyönyörködni, *Heine* Buch le Grandjához, ha a szatírában, a Deutschlandhoz folyamodom, de nem tudnám állandóan nélkülözni *Börne* párisi leveleit sem. *Lenau-í* és *Anastasius Grün-t* ritkábban veszem elő, *Petőfi-t* gyakrabban. A magyar prózaírók közül *Beöthy Zsoltnak* és *Mikszáth-nak* köszönhetem, ha van némi érzékem a nyelvünk stílusában lakozó őserő iránt. De azért nern vetem meg irodalmunk kedves gaminjait: *Molnár-t*, *Heltai-t* és *Karinthy-t* sem. Szeretem *Ignotus-t*, a legmélyebben gondolkozó magyar publicistát és tudom él-

vezni *Hatvany* Lajos tehetségének szertelen csapongásait. Hálátlan volnék, ha megfedkezném *Jacobsen* Niels Lyhnejéről, *Tolsztoj* Háború és békéjéről, *Johannes Jensen-ről*, vagy *Kielland-ról*, aztán ... de kérdem t. Szerkesztő Úr, lehet-e vége ennek a felsorolásnak?

FŐPAPOK

BALTHAZAR DEZSŐ

a Tiszántúl református püspöke.

1. Állandó újra meg újra visszatérő olvasmányaim: a Biblia és a Magyar Nemzet Története. (Millenniumi kiadás.)

2. Hogy mely könyvek gyakoroltak rám átmenetileg nagyobb hatást, azt hosszadalmas volna leírni. Exemplikációval pedig nem akarok fel nem sorolt érdemes írókat megbántani.

GIESSWEIN SÁNDOR

pápai prelátus, szociológus, a Magyarországi Békeegyesület és a magyar keresztényszocialisták vezére.

Bertha v. *Suttner*: Der Kampf um die Vermeidung des Weltkriegs, Jacob *Ter Meuten*: Der Gedanke der internationalen Organisation in seiner Entwicklung, *Lammasch*: Das Völkerrecht nach dem Kriege és *Nicolai*: Die Biologie des Krieges.

PROHÁSZKA OTTOKÁR

székesfehérvári püspök, a modern, szociális eszméktől megújuló Egyháznak finom filozófusa, a *Föld és Ég*-ben a természettudományi világnézettel kiegyezést kereső hit-tudós; költő és elragadó szónok.

Feleletül az első kérdésre: Az új szövetségi Szentírás, S. Ignatii *Loyola*: *Exercitia Spiritualia*. *Kempis* Tamás: Krisztus követéséről. *Rodriguez Alfonz*: A keresztyén tökéletesség gyakorlása. *Ludovicus da Ponte*: *Meditationes*. D. *Thomae Aquinatus*: *Summa Theologies*, *Vörösmarty*, *Arany*, *Petőfi* költeményei, *Goethe* művei, *Shakespeare* színművei, *Stolz* Alban: *Gesammelte Werke* és *Pázmány Péter* művei.

Feleletül a második kérdésre: *Schopenhauer* és *Nietzsche* művei ellentmondást ébresztve, *Hans Hörbiger*: *Glacialkosmogonie*, *Houston-Chamberlain*: *Grundlagen des 20. Jahrhunderts* és *Paul Sabotier*: *Vie de St. François d'Assise*.

KÖZÉLETI EMBEREK

BÉDY SCHWIMMER RÓZSA

a magyar feminista mozgalom vezére, tevékeny pacifista, *A nő* c. feminista folyóirat szerkesztője.

Olvasmányaim kérdése szorosan összefügg azal a ténnyel, hogy szüleim majdnem húsz éves koromig életbenmaradásomért küzdöttek, mert koraszülött, az orvosoktól életképtelennek mondott, állandóan betegeskedő voltam. A sok fizikai szenvedés türelmes elviselését nagyban megkönnyítette humorérzésem gondos és céltudatos ápolása. Ifjúkorom olvasmányai kizárólag ezt a célt szolgálták. A világirodalom legjobb értelemben vett humoros műveivel ellensúlyozták a fizikai állapotomból természetyszerűen folyó túlkomoly meditatást.

Társadalmi problémákról nem tudtam, tudományos kérdéseket távol tartottak tőlem, magával a mindennapi közönséges étellel is alig volt valamilyes összeköttetésem. Központja voltam egy kis világnak, melynek minden problémája abban összpontosult, hogyan ragadjanak ki az állandóan rám leselkedő halál torkából.

Ebben az állapotban *Dickens* művei tették rám a legmélyebb hatást. Nicolas Nickleby, Oliver

Twist, David Copperfield, Pickwick Papers, Little Dorrit, Martin Chuzzlewit s a többi derűbe ágyazott szociális kérdései először keltették fel bennem a kérdést: miért gonoszok az emberek, amikor jók is lehetnének, miért bántják, üldözik egymást, amikor megférhetnének egymással, miért okoznak egymásnak tudatosan fájdalmat, amikor azt is nehéz elviselni, amit a természet elkerülhetetlenül mér az emberre.

Addig, sokévi betegágyban, csak a lét és nemlét problémáján tűnődtem gyermekésszel. Dickens könyvei segítségével átsiklottam szociális problémákon való tépelődésre. Egyik-másik regényét is újra meg újra olvasom és — élvezni is tudom.

Nagy benyomást tett rám *Suttner* Berta: *Das Maschinenzeitalter-ja*. Azt hiszem azért, mert ez volt az első elvont tárgyú könyv, amely komoly formában hozta közelembe az emberiség nagy problémáit. *Suttner* iránti hálából nem mertem később, kritikára érett ésszel, könyveit újból elolvasni.

Mindaz a tudományos és szépirodalmi könyv, amit *Suttner* művei óta olvastam, nem gazdagíthatott többé oly döntően, mert közben személyesen érintkezésbe jutottam az élettel, belebotlottam az élet realitásába, könyv tehát többé nem hathatott olyan elementárisán.

Életem legnagyobb irodalmi eseménye *Multatuli* volt. Eleinte *Spohr* nagyszerű fordításában, később eredetiben olvasott művei elsősorban tartoznak állandóan visszatérő olvasmányaimhoz, „Woutertje

Pietersen” poétikusan reális regénytorzója, a mű befejezetlensége tragikus okának hátterével, átszellemült szépségével mindig újból hat rám, mint ahogy a „Minnebrieven”, és ideák tömkelegéből kiszakított számtalan apróságán fel-felüdülök, ha túlságosan megcsömöröttem az emberektől. Végül Charlotte Perkins *Gilman-nek* tartozom óriási hállával „Women and economics” című művéért. A nőmozgalom bizonyos problémáinak elgondolásánál holtpontra jutottam volt, amikor ez a könyv kezembe jutott és kulcsot adott mindahhoz, amit akkor még kizárólag magamra utaltan fel tudtam ismerni és megállapítani. A mű olyan mély benyomást tett rám, hogy — bár valóságos idioszinkráziám van fordítási munka ellen, magyarra fordítottam a Women and economics-ot.

Hogy állandó olvasmányom nincs és igen kevés könyvet olvashatok el ismételten, annak oka abban rejlik, hogy egyéb munkám mellett mind kevesebb időm marad olvasásra, meg az is, hogy 12 év óta rendkívül sokat utazom. Külföldi tartózkodás alatt pedig lehetőleg az illető ország irodalmával foglalkozom, már azért is, hogy népét irodalmán át is jobban megismerjem.

BOSNYÁK ZOLTÁN

államtitkár, az európai hírek örvendő magyar állami gyermekvédelem kezdeményezője és megszervezője, egykor a Nemzeti Színház divatos szindarabírója.

Napok óta gyengélkedem, itt ülök a dolgozószobámban . . . *Dante* szigorú szeme tekint le reám.

Első igazán csendes szabadságom a háború alatt.

Újságokat nem olvasok. A véralkohol gőze elszáll a fejből és nem fitorodik el az orrom a „legnemesebb állat”, az ember nagyságán.

Hogy ne unatkozzam — mert az Asszonyomnak is sok a dolga, — összegyűjtöttem azt a kedves társaságot, amelyiknek körében sohasem unatkozom. Mikor együtt vagyunk, valami megdöbbenés fog el. Csupa ellenséges fajta és csupa örökönvaló jóbarát. Itt vannak körülém a maguk egész nagyszerűségében. És én egy kiéhezett embernek éhségével össze-vissza kapkodok egyik a másik után. *Tolsztoj, Turgenjev, Dosztojevskij, Maupassant, Flaubert, Anatole France.* És *Shakespeare.* Meg — Faust. És azután útrakelek Gulliverrel és soha mélyebben nem éreztem gúnyszava keserű igazságát, mint ma: „A földre akartam vetni magam, hogy megcsókoljam patáját, de ő kegyesen fölemelte ajkaimhoz.”

Ezeknek könyvei az én újra meg újra visszatérő olvasmányaim. Köztük nem rangsorozok, köztük nem válogatok.

Aztán meg, ha már nagyon nagy bennem a diszharmonia, akkor az összecsengő sorokhoz menekülök. *Verhaeren, Musset, Heine, Petőfi.*

És végezetül! . . . Szeretem, nagyon szeretem ezt a vajúdó, lázas, hánykódó, új utakat kereső, új

utakat törő, ha mindjárt új utakon néha-néha el is tévedő fiatal magyar irodalmat. Felette napirendre térnek ugyan az elaggott akadémikusok az ő ugarföldükön, de a közönség termékeny talajában nagyra nőnek. Szeretem őket mind, kivétel nélkül, akik ma számottevők. Élükön a nagy Sándor bával. Mert övék a bátorság, övék az erő, övék a szépség, az új gondolatoknak gyönyörű szárnyalása...

Most veszem észre, hogy csak szépirodalomról beszéltem.

Hátra volna még a tudomány. Itt sem részletezek. Könyveim, amelyeket lelkemhez ölelek, egy egész könyvtárt tesznek ki. Ezek azok a nagy, hatalmas negyvenkettesek, amelyek réseket lőttek eddig is és még hatalmasabbakat fognak löni azokon a társadalmi és kormányrendszereken, amelyek olyan „szépséges” hitet tettek értékükről ezzel a világrennéssel.

HARRER FERENC

főv. alpolgármester, egyet. m. tanár, Gyöngyös kormánybiztosa, a modem városi politika vezéregyénisége, a *Városi Szemle* szerkesztője.

Az utóbbi években sok ágú elfoglaltságom, sajnos, kevésbé engedte meg, hogy szakmám irodalmának figyelemmel kísérése mellett, még egyéb olvasmányoknak szentelhessek időt. Amennyiben ez mégis lehetséges volt, irodalmi táplálékom csak-

nem kizárólag emlékiratokból állott, amelyek közül *Wagner*, *Lily Braun* és különösen *Bismarck* emlékezései tettek rám mélyebb benyomást. A küzdő emberek lelkének mélyébe való betekintés segíti át a közélet munkását a kétségek és csalódások nehéz óráin és acélozza akaratát a bátor cselekvésre; egyúttal biztosítván lelkünknek azt az egyensúlyát, mely környezetünknek jólesően megnyugtató, magunknak pedig a legigazibb gyönyörűséget teremti meg.

Igen mély hatást tett reám az emberiségnek regénybe költött emlékirata, *Romain Rolland* Jean Christophe-ja.

A pihenés röpke óráiban nagy örömmel lapozom fiatal íróinknak, *Molnár-nak*, *Heltai-nak*, *Karinthy-nak* kedves humoros történeteit és gyakran vissza-visszatérek *Mikszáth* és *Jókai* örökbecsű műveire.

HEGEDŰS LÓRÁNT

a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatója, képviselő, a *Magyarság jövője a háborút után* írója.

Legkedvesebb és legmaradandóbb olvasmányaim: *Dante*: Divina Commedia (Pokol és Paradicsom), *Tolsztoj*: Háború és béke, *Shakespeare*: Hamlet, Macbeth, *Carlyle*: French revolution, *Spencer*: Synthetic philosophy, *Schopenhauer*: Die Welt als Wille und Vorstellung, *Taine*: Philosophie de

l'art, Les origines de la France contemporaine, *Thackeray*: Vanity fair, *Jókai*: Aranyember. Az 1891—93. porosz adóreform, *Macaulay*: Essays és *J5í's-marck*: Gedanken und Erinnerungen.

VADNAY TIBOR

miniszteri tanácsos, szociálpolitikus. *A tudományos és gyakorlati szocializmusról* és *A magyar jövő* c. tanulmányok írója.

Melyek is hát az én állandó vagy vissza-visszatérő olvasmányaim?

Kissé szinte meghat a kérdés. Mint koromban már minden, ami ifjúi emléket idéz vissza.

Serdülő koromban volt elterjedve az a Biedermayer-ízű divat, hogy fiatal lányok emlékkönyvei valóságos rovatos kérdőíven faggatták az embert: mi a kedvenc színe, virágja, étele, írója, költeménye — és így tovább, végeszakadatkunul, ízlésünk legkülönfélébb részleteckéiről.

Kötve hiszem, hogy bárki is őszinte válaszokat adott volna, hanem aszerint feleltünk, hogy milyen hatást szerettünk volna elérni, — tetszeni-e vagy imponálni, tréfálni-e vagy meghatni.

Most, több évtized leperegtével, — amikor már sok szenvedő hiúságnak, tetszelgésnek, éretlenkedésnek le kellett volna rólunk foszolnia, — megint találkozom azzal a kérdéssel, amely csakugyan a legalkalmasabb volna, hogy lényünk igazi képét ki-fürkésze.

Vájjon most, amikor a választ nem kisleány várja többé, hanem a nagy nyilvánosság, — az a nyilvánosság, mellyel szemben a közélet embereit rendszerint ugyanazok a titkos motívumok vezetik, mint egykor az úrfiakat az emlékkönyves kisasszonyokkal szemben, — hát vájjon most tudunk-e őszintébbek lenni.

Próbáljuk meg.

Valaha könyv nélkül tudtam *Heine* több száz versét és az egész „Anyégin”-t, amelynek elegánsan komor hőse volt nemzedékünk eszményképe, — ma itt-ott emlékszem belőle valamire is. A költemények lázát föl váltotta a romantikus szépirodalom falasa, majd komolyabb háttere: történelmi művek, útleírások, néprajz, kultúrtörténetem. A leíró munkákra a spekulatív bölcsészet következett, míg végül az elmélyedés a természettudományok, közgazdaságtan és társadalomtudományok új nagy kérdéseibe.

S így váltakozott a „Kritik der reinen Vernunft” a detektív-újságíró *Rouletabille* agypihentető kalandjaival, *Gobineau* Renaissance-a és Benvenuto *Cellini* önéletrajza *Hegedűs* Lórántnak Adórendszerünk betegségeivel, a buddhizmus igaz útjának európai gondolkodás számára szinte hozzáférhetetlen elvontsága: *Dhammo*, *Mikszáth* tősgyökeres magyar talajával, Eduard *David* Sozialismus und Landwirtschaft-ja *Rostand* csengő-bongó rímeivel, az orosz irányregény-irodalom *Houzeau* Csillagászat-történetével, *Darwin*: A fajok ere-

dete *Leopardi* elégiáival, *Wells* tudományos fantasztikumjai a magyar Statisztikai Évkönyvek számoszlopaival, — ki győzné felsorolni azt a könyvtárnyi, ezerfajta művet, amelyet a mai kultúremler olthatatlan, egyre követelőbb tudásszomja egy életen át ránk kényszerít.

Hogyan engedhetnök meg magunknak azt a fényűzést, hogy e végtelen olvasási anyagból még néhány kedves „*livre de chevet*”-t is tarthassunk. Cezuzával olvasunk, aláhúzás, kérdő- és fölkiáltójel, rövid széljegyzet csupán, ami a későbbi új ráolvasásra figyelmeztet, fős már nagy eredmény az is, ha arra vissza tudunk emlékezni, hogy az olvasottakból minek és hol kellene utánanéznünk.

Könnyebben tudnék felelni a kérdésnek egy másik — szintén nem szokatlan — fogalmazására: ha csak három munkának lehetne a jövő számára fönmaradni, melyekre esnék szavazatom?

Habozás nélkül választanám elsőnek a Bibliát, foglalátát minden idők gondolkodás- és érzésvilágának, a „talio”-n túlmenő kegyetlenségű büntető rendszabályaitól a legeszményibb egyetemes emberszeretet fennkölt hirdetéséig. — Másodiknak Faust-ot, az egybefoglaló felölelését az egyéni lét kiélése minden formájának. És harmadikul a Komunistisches Manifest-et, a ma már ingadozó gazdasági és társadalmi renden első rést ütött ezt a Jericho-harsonát.

Még nagyobb zavarba ejt a második kérdés. Nem nagyon értem rá arról gondolkozni, hogy akár átmenetben, akár véglegesen milyen könyvek gyakoroltak rám mélyebb benyomást. Közélet embere, kinek gondolkodása és cselekvése körét a tömegek életének kérdései töltik be, ne tulajdonítson a saját egyéniségének és az egyénisége kialakulására ható tényezők vizsgálatának olyan nagyképűsködő fontosságot, amelyet az önmaguk tanulmányozásába asszonyosan hisztériás érdeklődéssel, Freud-féle lélekelemzéssel belesüppedt, testben-lélekben elferdüli idgroncok szottak.

Lekicsinylésével ennek a meddő és értéktelen játéknak, nem is kutatom, mi gyakorolt a magam porszemnyi „én”-jére ilyen vagy olyan befolyást, — hanem azt, hogy milyen úton-módon tudnék hatni másokra, hogy egyre több emberben „életre keljen az a magasabb vágy, a szenvedélyek szenvedélye, a remények reménye, az a vágy, hogy valamennyire hozzájáruljon az élet jobbá és szebbé tételéhez, az inség és bűn, a szomorúság és a szégyen megsemmisítéséhez.”

**KÖLTŐK, REGÉNYÍRÓK,
SZÍNMIŐÍRÓK**

ADY ENDRE

a modern magyar líra mestere. *Vér és arany* c. verseskönyve egy új irodalmi korszak kiindulópontja lett.

Nagyon korán kezdtem olvasni, nagyon sokat olvastam, sokáig nem válogattam az olvasnivalók között s néhány év óta megint e nem gazdaságos módszerre tértem. Állandó olvasmányom voltaképpen nincs is más, mint a Biblia, de vissza-visszatérő olvasmányaim szép számúak. Például *Jókai* regényeit, olyikat talán negyvenedikszer, olvasom, emlékezései, néha-néha és néhol-néhol az első olvasás nagy szenzációjával. Külön örömem megtalálni a még gondosabb *Mikszáth-nál* is, egy-egy anekdotának, ötletnek, furcsaságnak ismétlődését, elváltozását. Tanulságos olvasmányok ezek annak, aki a mostani Magyarországot szeretné kicserélni egy kevésbé úrival, káprázóval, de frissebb erejével, jobbal. *Petőfi-t* igazán, gyakran most néhány év óta olvasom és szeretem, de *Arany* nagy bűnbánó megtérésem után se lett gyakran óhajtott olvasnivalómmá. *Shakespeare-re* petőfisen áradozót nem írnék, de szintén kellett s ma is sokszor kell mesés világainak némelyikében el-elbarangolnom.

Különös, hogy ama „mélyebb hatást” reám az olvasmányoknak micsoda vegyes társasága tette hét éves koromtól máig. Hét éves koromban kaptam nem éppen jól választott ajándékkép *Kisfaludy* Sándor összes verseit; nekem ez a megnyílt menyor-szág volt. (Most jut eszembe, hogy *Csokonai Vitéz* Mihályt majdnem legsűrűbben forgatom ma is könyveim közül s ő is nagyon fiatal koromban mámorosított meg.) *Sue-regények* s hasonlók után *Goethe* forgatott fel és a Torquato Tasso-t diákkoromban majdnem egészen lefordítottam. Ha jól emlékszem, *Byron*, *Baudelaire*, *Vajda* János és *Tolnai* Lajos voltak nagy, mély szenzációim. Ha még tovább sorolnám őket, még furcsább, vegyesebb s együtt komikusabb volna a névsor. De az olvasnivalóimban is vallom predestinációs hitemet: mit el kellett olvasnom, kezembe került, akár boltból, akár kölcsön, akár a vasúti kocsiban találtam. Vagy legalább is evvel vigasztalom magam, ha néha kétségeim vannak: vájjon okosan, gurmand-módra, jól válogattam össze s fogyasztottam-e el irodalmi fogásaimat?

ANDOR JÓZSEF

Cyprian, a katolikus világnézet irodalmi főembere, az *Élet* szerkesztője.

1. Kevés könyv állandó olvasmányom tárgya, de ezt a keveset úgyszólván évről-évre elolvasom. Legtöbbször olvastam: *Dickens* Copperfield Dávid-ját

és Barnaby Roudge-t, *Thackeray* Hiúság vásárát és Esmond Henrik önéletrajzát. *Gárdonyi-tói* Isten rabjait és a Láthatatlan embert, *Herczeg* Ferencről a Pogányokat és *Móricz* Zsigmondtól a Harmatos rózsát. — *Jókai-t* egész fiatal koromban szerettem és most újra kezdtem megszeretni.

2. A legmélyebb hatást gyakorolta rám átmenetileg: *Sienkiewicz: Quo Vadis?*-a és *Tolsztoj* Anna Karenina-ja. A magyarok közül *Herczeg* Ferenc első könyvei voltak rám hatással. Egy időben Guy de *Maupassant*-t is szerettem. Újabban a keresztény világnézletű francia regényírók: Renée *Bazin* és Henry *Bordeaux*, s a német *Fédérer* nyitnak előttem széles irodalmi perspektívát. Általában azt mondhatnám, hogy az élet és emberek művészi ábrázolását szerettem mindig az irodalomban, a megalkudni nem tudó irodalmiságot, az emberi lélek útvesztőjében mélyen szántó, komoly talentumokat.

BABITS MIHÁLY

Dante fordítója, a *Recitativ* és a *Gólyakalifa* költője és az *Irodalmi problémák* írója.

Mielőtt felelnék a kérdésekre, egy megjegyzést kell tennem. Nem szeretném, ha ebben a vallomásban valami esztétikai ítélkezés-félét, véleményeim kifejezését látná az olvasó. Bizony hatással voltak reám olyan könyvek is, melyeket nem sokra becsülök; s viszont remekként bámulok sok olyant,

melyek csak csekélyebb s gyorsan tűnő hatást tudtak tenni.

A két kérdésre ezekben felelek:

1. Állandó olvasmányom *ma* jóformán csak *Verlaine* és *Schopenhauer*. (De lehet, hogy jövőre máimások lesznek; tavaly is mások voltak.)

Arany-t, *Vörösmarty-t* nem olvasom: kívülről tudom. Épígy más magyar versköltőkből mindazt, amit különösebben szeretek.

Fáradt perceimben szívesen olvasom a detektívregényeket.

2. Életemben sokat és sokfélét olvastam és sok könyv hatott reám. Nemcsak irodalmat, hanem tudományt is szenvedéllyel olvastam; de csak irodalmi hatásokról fogok itt beszámolni. Vagyis azt írom ide, ami nemcsak gondolkozásomra, hanem érzésemre, hogy úgy mondjam *életemre* hatott.

Gyermeknek nem voltam nagyon művelt: vidéken nőttem fel. Az első könyv, amit olvasam, *Madarassy László: Mari és Tamás és Majomkirály* című regényei voltak. Máig sem volt reám nagyobb hatással olvasmány!

Az első irodalmi ítélet, amit formáltam, az volt, mikor *Hoffmann Ferencet Schmid Kristóf* fölé helyeztem.

A kisdíák olvasmányai voltak, időrendben: *Verne*, *Vas Gereben*, *Jókai* (főleg: *Kárpáthy Zoltán*, *Mire megvénülünk*, *Szegény gazdagok*), *Petőfi*.

A nagydiáké: *Madách*, *Kemény* (Zord idők), *Shakespeare*, *Goethe: Faust* (fordításban). Később

az oroszok, főleg *Turgenjev* (Egy vadász iratai), s az angolok közt *Thackeray* (Esmondot rendkívül sokszor olvastam, magyarul).

Egyetemi hallgató koromban kezdtem idegen nyelven is olvasni. Németül *Heiné-ből* tanultam, ki nek ez időben én is lefordítottam majdnem minden versét. Óriási hatással volt ekkor reám a Raszkolnyikov. Később filozófusokat kezdtem olvasni: *Nietzsché-t* (Zarathustra), *James* pszichológiáját, *Schopenhauer-t*, *Spinozá-t* Ugyanezen idő kedves olvasmányai voltak *Baudelaire* és *Poe* (főleg versei), aztán *A. France*. A teljesség kedvéért leirom még *Ibsen*, *Tolsztoj*, *Flaubert* neveit. (*Balzac* és *Stendhal* kevésbé hatottak.)

Vörösmarty-t ez időben ismertem meg igazán; s egy félévet jóformán kizárólag *Arany*-tanulmányokkal töltöttem. — A római költők közül, akikkel tanulmányaim folytán meg kellett ismerkednem, nagy élvezettel olvastam *Vergilius-t* és *Horatius-t*, az írók közül *Tacitus-t*.

A következő (Baján és Szegeden töltött) éveim kevesebb időt hagytak olvasásra. Főbenyomásaim voltak *Petronius*, *Browning* Robert, *Tennyson* és *Swinburne* (a két utóbbi, azt hiszem, költészetemre is erős hatással volt). Magyarokból *Ady* (legelső jelentkezésekor kezdtem rá figyelni) s *Csokonai*. Ez időben olvastam még *Pascal* gondolatait.

Fogarasi időzésem alatt tanultam meg görögül. Egy évig alig olvastam máshogy, mint e nyelven. *Homéros*, *Platon* (*Symposion*, *Phaidros*, *Politeia*),

Aischylos, a lírikusok, a legnagyobb benyomást tették reám. Filozófiai olvasmányom *Bergson*, *Poincaré* voltak. Regény: *Keller* (Leute von Seldwyla) Költők: angolok (*Keats*, *Shelley*) és régi magyarok (*Balassa*, *Zrínyi*, *Berzsenyi Kölcsey*).

Ezután következik mindent elborító érdekekkel *Dante* (akivel már Szegeden kezdtem foglalkozni).

Azóta — hogy a fővárosban élek és vénülök — mind kevesebbet olvasok. Újabb impresszióim: az *Oblomov*, *Rimbaud* és főleg *Romain Rolland* (Jean Christophe).

Íme: néhány szót kellett volna mondani s egész életrajz lett. De hiába: se vége, se hossza, mikor arról beszél az ember, amit szeret.

BALÁZS BÉLA

tanár, költő, színműíró. *A vándor énekel*, *Tristan hajóján* c. verseskönyvek és a *Halálos fiatalság* c. dráma írója.

Állandó olvasmányom, úgynevezett „bibliám” nincsen, talán épen a Bibliát kivéve, az is inkább újra meg újra visszatérődnek volna nevezhető. Ennek oka, hogy nekem könyv sohasem volt közvetlen életforrás és ma már nem sokat olvasok. De azok a könyvek, melyeket, ha nem is látogatok meg gyakran, de állandóan magam mellett érzek, mint hívó szomszédokat (utazásokra magammal viszek), elsősorban *Dosztojevszkij* művei, aztán népdalok és népmesék és mindenféle mythológiák. A

napi literatúrai egyáltalában nem olvasom és a „literatúra” iránt általában kevés az érzékem.

A könyvek, melyek életemre és fejlődésemre legnagyobb befolyással voltak, időrendben a következők:

Gyerekkoromban a német hősmondák egy ifjúság számára átdolgozott illusztrált kiadásban, szerzőjére már nem emlékszem. Ezek fantáziámnak, tudatomnak legmélyén állandó alapként megmaradtak. Tizenegyedik éveamtől a tizenhetedikig *Jókai-é* voltam. (És a magyar történelemé. *Varga Ottó!*) Nem bírom magamat nélküle elképzelni. Aztán olvastam *Jacobsen* Niels Lyhne-jét, mely két döntő szenzációt jelentett számomra. Az egyik, hogy mai „modern” lélek és idegrendszer is lehet irodalmi téma és ez a költészetet az álomdisztanciából közel hozta: emberfelfedezés eszközévé; a másik a stílus, az írásmű vészét szenzációja volt. (*Jacobsen-t* a *Reclam* fordításaiban olvastam.) Döntő, feldöntő élményemmé azután csak az egyetemen lett könyv. Először *Hebbel* naplója. Ez probléma-érzékenységem ébredését jelenti. Aztán *Gottfried Keller* *Der grüne Heinrich-e*. Ennek közvetlen hatása volt, hogy a könyv befejezése után való napon egy hátizsákkal és 20 forinttal elindultam vándorolni, térkép nélkül, csak úgy világgá és két hónapig kóboroltam az országutakon. Ezalatt ért a harmadik nagy hatás, népdalok, melyeket *hallottam*, nem olvastam. Azután egy esztendőt *Goethes-vel* töltöttem. Benne, gondolom, az Universalitás volt az új fontos élmé-

nyem. Aztán *Ibsen*, *Strindberg* és *Maeterlinck*, akik valami különös keveredésben egyszerre hatottak rám, mint drámai formalehetőségek, de csak rövid ideig, mert, hogy úgy mondjam „emberileg” idegek maradtak. Azután következett a legnagyobb hatás, mellyel valaha könyvek rám voltak, mely életérzésemet és világnézetemet egészen átalakította: *Dosztojevszkij* könyvei. Azután már csak „irodalmi” hatások következnek. Parisban *Verlaine*, *Baudelaire*, *Jammes*. Paul *Claudel* Írásainak katedrális monumentalitása és Charles Louis *Philippe* egy új szenzibilitás világába vezettek be. Azután itt-hon *Ady Vér* és arany című kötete volt rám rop-pant hatással, mely abban nyilatkozott, hogy attól fogva majd két évig nem írtam verseket. Aztán egy esztendeje a kolosszusoknak: *Dante*, *Stendhal*: *Rouge et noir*, *Flaubert*: *Éducation sentimentale*, *Tolsztoj*: *Háború és béke*. A monumentális formálás nagy szenzációi voltak ezek. Aztán egy esztendeje a belső életnek: Meister *Eckehard* prédikációi; *Kirkegaard*: *Furcht und Zittern, Die Krankheit zum Tode*. — Aztán *Lukács György*: *A lélek és a formák* című könyve, mely az impresszionizmus utolsó nyomát törölte le rólam.

Aztán két mű tett nagyon nagy benyomást reám, eredendő hajlandóságomat teljesítve. „Le livre des mille nuits et une nuit.” *Mardrus* csodálatos Ezer-egyéjszaka fordítása. És Martin *Buber*: *Chinesische Geister- und Liebesgeschichten*. Az exotikus népmesék és mítoszok különben állandóan legkedve-

sebb olvasmányaim és kedves íróm E. T. A. *Hofmann* is.

Két nagy hatásról kell még beszámolnom. Húsz éves koromban megrendített *Weininger* *Geschlecht und Charakter*-ének pathosza és később *Simmel* György művészetfilozófiai essayinek szenzibilitása.

Íme, amit erről mondani tudok. Nem nagyon sok könyv, de sok és nagy hatás. Talán ez is egy szerény, de mindenesetre megbízható dokumentuma lesz annak, hogy melyek azok a művek, melyek ma együtt egy egységes kultúrát hozhatnak létre, dokumentum egy műveltségtörténeti „összhangzattan” számára.

BENEDEK MARCELL

tanár, fordító, a *Don Juan feltámadása* c. verses regény, *Az erősebb* c. dráma, *Victor Hugo* (élete és művei) és a *Vulkán* c. regény írója.

Szerkesztő uram! Igen okosan tette, hogy három rendbéli figyelmeztetést nyomtatott a válaszlevélpapírra: igazat felelj! Nyilván érzi, hogy háromszorosan nehéz a kérdéseire igazat felelni. Először, mert a körkérdés intézményét nagyon elkoptatták már — primadonnákon és egyéb bájos, de kissé hiu és nem épen őszinte teremtéseken, s a körkérdésre adott válasz csábítja az embert a — primadonnáskodásra. Másodszer: a könyvhöz való viszony magam és sokunk életében oly lírai, annyira intim, hogy nem könnyebb a nyilvánosság

előtt beszélni róla, mint akár egy nőhöz való viszonyról. Tulajdonképpen egész önéletrajz, még pedig „mémoires d'outre-tombe” lenne abból, ha alaposan akarna a kérdésre megfelelni az ember. Harmadszor: a hazugság elkerülését nehezíti a világirodalom elismert remekei és kortársak, barátok művei egyaránt. Negyedszer ... de hagyjuk, hiszen ön csak háromszor figyelmeztetett az igazságra.

Engedelmével a második kérdésére felelek először. Milyen könyvek tettek rám átmenetileg hatást? (Itt volna szükség az őszinte önéletrajzra.) 15—16 éves koromig meglehetősen válogatás nélkül faltam a könyvet, de alapjában mégis *Verne* és *Jókai* voltak az isteneim, mint akárki másnak. Ezen a koron túl mintha több különálló emberré váltam volna. Körülbelül 16-tól 22-ig egyformán rajongtam *Rostand-éit* és *Ibsen-ért*. Ugyanebbe a korszakba esik Byron-imádatom és egy esztendő, mikor a *Buch der Lieder* volt mindennapi olvasmányom. Niels Lyhne-t ugyancsak kétszer olvastam életemben, de másodszor olyan időben, mikor az éjszakáimat kellett meglopni érte.

Aztán jöttek évek, amikor senki sem érdekelt különösen; sokat dolgoztam és inkább valami tanáros lelkiismeretességgel iparkodtam elolvasni „mindent, ami fontos”. *Flaubert* ebbe a korba esett; *Bovaryné* és az *Education sentimentale* csak később, újabb meg újabb olvasásra vált jelentőssé az éle-

temben. Ellenben Anatole *France* felfedezése szenzáció volt; de ez a második kérdéshez tartozik.

A *Rostand-láz* elmúltával a „modern” ember maradt a győztes. Az idézőjelek persze nem fejezhetik ki azt a sokféle fentartást, bővítést, ahogy ezt a szót magamra alkalmazom. *Ibsen-ből* megmaradt állandó kísérőnek Solness, a Vadkacsa, Rosmersholm. *Hauptmann-t* szerettem és szeretem, de talán egy darabját sem olvastam kétszer. A modern magyarok egyrészt eleinte értetlenül álltam szemben. *Ady-t* egy felejthetetlen párisi estén hozta közel hozzám Földessy kollégám, egy omnibusz tetején magyarázva lelkesen az „Alvó csókpalotát”⁴. Azóta más szemmel nézem és van 30—40 verse, mely „hozzám tartozik”. *Babits-ot* szintén kinevettem eleinte; őt magamtól találtam meg. *Móricz* könyvei közül az „Isten háta mögött” hatott rám legerősebben. Az asszony-írók közt *Kaffka* Margit (Mária évei) és *Szederkényi* Anna (Amíg egy asszony eljut odáig). Idegen írók közt az ember-ábrázolás módjával *Thomas Mann* *Buddenbrooks-a* és *Roland* Jean-Christophe-ja fogott meg. Stílusát egyiknek sem szeretem.

Állandó, vagy újra meg újra visszatérő olvasmányaim — erre a kérdésre is csak élete vége felé lehet őszintén felelni az embernek. Az előbb felsoroltak közül *Ibsen* néhány említett darabja, *Flaubert* és a lírikusok térnek gyakran vissza. Az örök emberinek nagy kérdéseit bolygató művek közül *Faust*, *Ember tragédiája* és — ma — főképen *Hamlet*.

Dickens-t mindig szerettem olvasni és *Copperfieldet* sokszor vettem elő, bizonyosan fogom is még, bár amióta tisztán látom Dickens „módszerét”, néha idegessé tesz. Arról sem mondtam még le, hogy *Thackeray-t* újra olvasom egyszer. *Shaw-t* pedig valóban gyakran olvasom. *Balzac-nak* *Peau de chagrin-jét* szeretem legjobban.

Most még csak arról van szó, hogy bevalljam: irodalomtörténeti, szociológiai és (kenyérkeresetképen) műfordítási szempontból való olvasásokon kívül kik azok, akiket gyönyörűségből, pihenés gyanánt, éjszaka olvasok?

1. Anatole *France*. Pihenés már, mert annyiszor átettem magamat minden során, hogy akárhol nyitom fel, akármelyik könyvét, ismerős mondatok ismerős zenéjét hallgatom. Világfelfogása, emberléptása eléggé eltölti a lelkemet napközben — este megengedem magamnak azt a luxust, hogy Anatole *France* stílusával „muzsikáltatok magamnak”.

Körülbelül ugyanezt a szerepet töltik be:

2. *Mikszáth* Kálmán (mindegy, melyik könyve);

3. *Molnár* Ferenc. (Muzsika, Ketten beszélnek és — ne tessék nevetni — Pál-utcai fiuk.)

4. Bernhard *Shaw*.

Idáig jutok, elolvasom, amit írtam és látom, hogy sok kedves könyvemmel szemben voltam hátlatlan. Valami öntudat-alatti affektálás lehetett abban, hogy irodalomtanár létemre hallgattam *Arany-ról*, *Petőfi-ről* — pedig különösen Arany valóságga „benne van” a nyelvemben, a tollamban,

Hallgattam — ezt már tudatosan tettem — a mai idősebb, „hatalmon levő” generáció ama könyveiről, melyek pedig igazán hatottak rám. Nem lehet büntetlenül hat esztendeig olvasni Cyranót. Az ember még akkor sem bókol Richelieu bíborosnak, ha véletlenül jó tragédiát ír.

BÍRÓ LAJOS

a rövid, drámai dikciójú novella mestere. *Huszonegy novella* című kötetével egy ugrással az elsők közé került. Regényeiben (*Diadalmas asszony*, *Serpolette* stb.) és drámaiban sűrített élet száguld.

1. *Arany, Jókai, Dosztojevszkij, Carlyle, Renan.*
2. *Arany, Jókai, Dosztojevszkij, Carlyle, Renan.*

CHOLNOKY LÁSZLÓ

a fantasztikus irodalom képviselője, a *Bertalan éjszakája* c. novellagyűjtemény írója.

Kedvenc, időnkint visszatérő olvasmány; író, akinek a munkássága az emberre befolyással volt, — a jóhiszemű kérdés tendenciája ugyebár tiszta: kifejtendő és megmagyarázandó lenne az íróművész egyénisége, iránya, egyszóval ő maga, a művész.

Csakhogy a megmagyarázásnak ez a módja teljesen céljättévesztett kísérlet csupán.

Az igazi művész egyéniségét ilyen megállapítások alapján elintézni nem lehet. Körülbelül egyáltalán nem is lehet másként, mint élettani alapon. Ezt

így értem: az író nem azért követi ezt vagy amazt az irányt, nem azért álmatag vagy agresszív, nem azért könnyed vagy tűnődékeny, mert egy másik író ilyen vagy amolyan irányban hatott rá, hanem egyszerűen azért, mert a szülei ilyen, amolyan hajlandóságú idegrendszerrel indították el útjának a megalkotás nagy pillanatában.

Bármiként áll is azonban a dolog, az kétségtelen, hogy mindenekelőtt a feltett kérdésre kell megfelelnem.

Legkedvesebb olvasmányaim, — még abban az időben, amikor Isten úr még nem intézkedett úgy, hogy minden időm és gondom a megélhetésre fordítottassék, — a következők voltak.

Legelőször az ószövetségi szentírás, mert ez a legszebb líra a világon, persze csak bizonyos távolságról nézve, de, úgy látszik, már gyerekkoromban is volt annyi úri tapintatom, hogy nem furakodtam hozzá túlközel.

Azután *Boccaccio* Dekameronja. Kezdetben persze azért, mert meztelen asszonyokról van benne szó, de az érettebb időben főként azért, mert a nyugodalmas, derűs, az embert valójában megillető élet illatos leheletét éreztem kiáradni belőle, amely illat visszaringatott az anyaméhből hozott boldogságvágy gyönyörű körébe.

Következett E. T. A. *Hoffmann*. Elolvastam legalább tízszer fiofmann minden munkáját, lefordítottam a Kater Murr-t, az Elixire des Teufels-t, a Klein Zach's-t, a Meister Martin-t, — szóval teljesen be-

leéltem magamat e kedves, zseniális, furcsa íróember különös világába, mégis egészen bizonyosra veszem, hogy Hoffmann és csekélységein között perabszolúte semmi lelki rokonság sincsen és hogy Hoffmann, — úgy, mint korábban *Ander-sen-t* — nem azért olvastam szinte szédült mohósággal, mintha már éreztem volna, hogy ők lesznek író-ideáljaim, — hanem mert a hajlandóságom öfeléjük terelgetett. Olvastam ezer mást is, — tehát a választás lehetősége megvolt a számomra más irányban is, — és én mégis ezekhez hajlottam, mert, amint mondtam, az ideghajlandóságom öhozzájuk húzott.

A pragmatikus életírásnak, életprogramm-, művészi-irány-megmagyarázásnak első, öntudatos korom óta nemcsak gyűlölője, de kínos-ideges megmosolygója is voltam. Körülbelül bizonyos, hogy azért, mert felismertem, hogy az ilyen meghatározás értéke nulla, mert hibás időbeli sorrenden alapszik. A dolgok időrendi egymáshoz-illesztése téves. Vagyis: X. nem azért lett vizionárius, mert Hoffmann volt a kedvenc írója, hanem megfordítva: X.-nek azért lett Hoffmann a kedvenc olvasmánya, mert álomlátónak, az elképzeltségekhez-menekülőnek született.

Írói munkásságomra egyetlen író volt befolyással. — Önmagam.

CSATHÓ KÁLMÁN

a Nemzeti Színház rendezője, a *Varjú a toronyórán*, *Most kél a nap* c. regények írója.

Állandóan visszatérő olvasmányaim közt *Dickens-nek* három és *Tolsztoj-nak* két regénye a legállandóbban tér vissza hozzám. Sokat olvastam az ó- és az új-testamentumot. *Goethé-t* gyakran, *Schiller-t* ritkán. *Petőfi-t* és *Arany-t* úgyszólván minden évben újra olvasom.

Színműirókról nem tudok számot adni, mert állandó összeköttetésben élek színházi mesterségem következtében a legnagyobbaktól a legkisebbekig egy egész sereggel — ezek tehát nem számítanak.

Minthogy azonban általában az a szokásom, hogy újra meg újra elolvasom, amit jónak találtam, egy egész könyvtárat kellene felsorolnom, mint állandó visszatérő olvasmányt.

A legnagyobb hatást *Jókai* Aranyembere tette rám tizennégyéves koromban. Ehhez csak az volt fogható, mikor tizenhét éves koromban *Puskin* Any égin-je került a kezembe a *Bérczy* fordításában. Azóta nem volt rám ily hatással sem könyv, sem semmi más. De ennek talán nem is a könyvekben van az oka, hanem az én akkori nagy fiatalságomban.

GÁRDONYI GÉZA

egy duzzadó egészségű magyar mikrokozmosz megeremtője. Többek között *A láthatatlan ember*, *Isten rabjai* c. regények és a *Fűzfalevél*, *nyárfalevél* c. verses-könyv írója.

Három könyvet mondhatok gondolkodásom három nagy fordulójának:

Az egyik volt *Büchner*. Tizenkilenc, vagy húsz éves koromban olvastam. Úgy hatott rám, mint a dermesztő mérég.

A másik volt *Darwin*. Harmincnégy éves koromban olvastam. Úgy hatott rám, mint a fagyolvasztó tavaszi napsugár.

A harmadik: *Buddha* beszédei. Negyven éves múltam már, mikor megszerezhettem. Ez úgy hatott rám, mint a mesebeli *élet vize*, amely örök életerőt ad annak, aki belőle iszik.

Ezek mellett persze más könyvek is hatottak rám. De olyan könyv, amelyet többször is elolvasok, csak egy van: az Újtestamentum. Minden nap olvasok belőle már több húsz événél. Mindig ott van az éjjeli asztalomon. A koporsómban is az legyen a szívemen.

HARSÁNYI KÁLMÁN

Egy idő óta hallgató, maga útjait járó költő, *A tölgylevél* c. verses elbeszélés, több verskötet és egy kis kör által nagyratartott, mély regénynek, a *Kristálynézők*-nek írója.

* L. a függelékben az írónak a Gyalui-féle körkérdésre adott válaszát is.

ad. 1. Állandó olvasmányaim egyáltalán nincsenek; akadnak azonban újra meg újra visszatérők, csakhogy időközben én magam már annyira megváltoztam, hogy merem állítani: sohasem éltem át kétszer ugyanazt ugyanegy könyv olvasásakor. Ezek a nagy időközben újra meg újra visszatérő olvasmányaim különben egytül-egyig banalítások: a mindenki könyvei: a Biblia, Robinzon, Don Quijote és Gulliver.

Valahányszor újra elmerülök bennük, mindannyiszor újra kell értékelnem őket s értéküket végérvényesen valószínűleg sohasem fogom megállapítani, ami természetes is, hiszen élek s ők is élnek; én egész bizonyosan változom, náluk pedig csak látzat, hogy századokon át ugyanazok.

Volt idő, hogy a Bibliát kritikátlan áhítattal olvastam, de olvastam később, a veszedelmes titánkorban gúnyos széljegyzetekkel, kiábrándultan is; olvastam úgy is, mint történelmi művet, úgy is, mint zagyva költői anthológiát, úgy is, mint sugallott megnyilatkozást, legutóbb pedig mint prototípusát a szó legnemesebb értelmében vett tökéletes naivságnak. Csak egyetlenegy könyve volt mindig s talán marad is szívemben szinte makulátlanul több-mint-emberi: János evangélioma.

Robinzon faj súlya gyermekkorom óta hallatlan megsokszorozódott a szememben. Alapgondolatát tekintve nem is ismerek hatalmasabb alkotást, bár rá kellett jönnöm, hogy ez a legnagyobbszerűen emberi gondolat önkéntelen és nem tudatos. *De*

Foe-nak jóformán halvány sejtelve sem volt róla, hogy a civilizáció és az ethikai kultúra tragikomikus vergődéseinek történetét írja meg hallatlanul művészi dióhéj-tömörítésben.

Don Quijote? Gyermekkoromban egy kicsit untam, serdülő koromban nagyokat nevettem rajta, férfivá éretten belém-belém nyilalt, ma megkönnyezem, s ezekért a könnyekért nem tudom magamat később sem kinevetni. Bizonyosra veszem, hogy vénségemre keservesen meg fog ríkatni az a diák-leverte, megszégyenült, legnemesebb lovag.

Swift-tel, akit egy időben szerettem a világirodalom legfeketébb klasszikusának nevezni, körülbelül fordított viszonyban vagyok. Nagyon megkínzott és nagyon levert valamikor. Ma, bár Gulliver soha sem volt még aktuálisabb, — inkább alkotóját számom derűben való fogyatkozásáért, mint a benne ábrázolt yahoo-paródiát. Foltos napok vagyunk, nem foltok a napon, — az a meggyőződés. De mégis kedves könyvem ez a fekete tükör. Rossz, hibás, velejében elvétett, nem, nem, nem igaz, de mégis ez eddig a legjelesebb ember-kritikai mű.

ad. 2. Hét éves koromban kezembe adták *Petőfi-nek* egy kis egykötetes kiadását, s megengedték, hogy elolvassam belőle János vitézt. Tetszett; csak annyira, mint bármely más gyermeknek. De ahogy bevégeztem, ráesett a tekintetem az Apostol első pár sorára. „Olyan fekete a világ, mint a kibérelt lelkiismeret.” Mi ez? Mi ez a sötét érthetlenség? Egész életem folyamán nem emlékszem ekkora lelki

felborulásra. Mintha, átrágva magamat a János vitéz mesevilág-rizskásahegyén, egyszerre valami soha nem álmódott hol-hideg, hol-forró, hol vak-sötét, hol kápráztatóan fényes, előttem merőben új, de valóságos világba jutottam volna, amelyben minden igaz, mert véres és jégcsapos, jajszós és nagyot akaró. Valami kimondhatatlanul új volt nekem ez a meg sem érthetett lobogó indulat az után az egyszerre csacsiságnak minősített kis népmese után. János vitéznek be is fellegzett, föl sem lapoztam többé. Hanem az Apostolt elolvastam egyvégtiben; bódult fejjel tettem le, s újrakezdtém. A következő két éven belül — pontosan számon tartottam — összesen negyvenkétszer olvastam végig, mindig a megpattanásig feszült idegekkel. Ez volt a leghevesebb hatás, melyei könyv valaha rám tett. Mit olvashattam ki belőle azzal a lázas gyerekfejjel, ma már aligha tudnám számonvenni. Újra el kellene olvasnom, de arra nem vállalkozom. Tartozom vele kisfiú-énemnek, hogy meghagyjam neki azt a tájón édes, felkorbácsolt gondolat-zúrzavart, amelyet ma talán egy mosollyal valami kis semmitmondó epizóddá fagyasztanék. Így biztosabban tudom, mert érzem, hogy a kisfiú-lelkem fenekén először meg-rezzent titkos iránytű akkor fordult végzetes kény-szerűséggel a mágneses jégcsapok felé.

Serdülő korom legszebb emlékei Manfred, meg Az ember tragédiája. Évekig voltak kísérő társaim. Talán éppen *Madách* volt az oka, hogy leglángolóbb ifjúkoromban annyira lenyűgözött a francia forra-

dalom. Legjobban *Michèlet*, majd *Lamartine*, de nem csekély fokban sikerült magamra szuggerálnom, hogy *Camille Desmoalins* és *Mme Roland* írásait is gyönyörűséggel olvasom, ami kétségtelenül csak öncsalás lehetett. De legalább nem volt miért megutálnom őket, mint *Rousseau-t*, kinek *Vallomásait* ugyanakkor még a legnagyobbszerű alkotások közé soroztam.

Ezek után *Macaulay*, *Taine*, *Darwin*, *Schopenhauer* és *Pascal* következett. *Bertrand Barère-t* és *Bacon-t*, *Graindorge-t*, a *Voyage on the Beagle-t*, az *Aphorismen zur Lebensweisheit-ot* és a *Qondolatok-at* máig is szeretem.

Később egyre ritkultak a csemegék, azok, amelyekről csakugyan elmondhatnám, hogy elementáris hatást gyakoroltak volna rám. Mikor a szellemi mindenevés kritikaivá fejlődik, megszűnnek lázas elragadtatásai. Ez a büntetése. Hanem azért mégis akadt érett koromban is néhány ilyen gyönyörűségem. Legelső sorban talán a *Browning-pár* levélváltása, *Dosztojevszkij* (különösen az *Idióta* meg az *Egy halottas ház emlékiratai*), *Goncourt-ék* naplója, *Eckermann* beszélgetései *Goethé-vel*, a *Vedânta* hatvan upanizádja, *Lafcadio Hearn* Japánról írt könyvei és *Jules fi. fahre Souvenirs entomologiques-ja*.

Mindig változtam és mindig változom; nem felelek a holnapért; de ha ma azt mondanák, hogy könyvtáramból csak három munkát tarthatok meg: ma azt mondanám, hogy *Bolyai-ékon*, *Platon* So-

krates védekezésén és a pusztán adattár Handwörterbuch der Naturwissenschaften-en kívül ám vigyemnek mindent. Bolyaiék azt adják meg nekem, amit Bach muzsikáján kívül már sehonnan sem kapok: áhítatot. Sokrategest minden valaha élt ember közül a legkülönbnek tartom s úgy szeretem, mint élő valakit. A Handwörterbuch tíz mastodon-kötetének pedánsul tökéletes adat-tömege pedig talán azért olyan kedves nekem, mert magamnak kell beléíújnom az összefogó lelket s ez a — tulajdonképpen istent majmoló — munka olvasó embernek a legnagyobb gyönyörűség.

Dél-Macedónia, 1918 február.

HELTAI JENŐ

a pesti dal, a pesti irodalmi argot megteremtője, a *Versek* és *Fűzfásip* c. verseskönyvek. *Az utolsó bohém* s még egy sereg vidám regény írója.

Nagyon sokat és rendszer nélkül olvasok; elolvasok mindent, ami a kezem ügyébe akad; természetesen sok olyat is, amit nem volt érdemes elolvasni. Csak egy a szomorú, az, hogy a memóriám nagyon rossz, amit elolvastam, legtöbbször bizony el is felejtettem.

Legkedvesebb olvasmányom a vers, a líra, az mindig felüdít. *Petőfi*, *Arany*, *Csokonai*, *Vörösmarty*, a németek közül csak *Goethe* és *Heine*, aztán vad összevisszaságban: *Béranger* és *Verlaine*,

Baudelaire, Moréas, egy pár ismeretlen vagy kevésbé ismert költő: *Jean Lorrain, Emile Gudeau, Lafargue, Tristan Klingsor*, akikhez mindig újra meg újra visszatérek, *Puskin* és egy pár arab költő. Rengeteg színdarabot olvasok, azután színházak és színészek történeteit, emlékiratait. Állandóan foglalkozom a magyar szabadságharccal és a 18. századdal — megemlítésre méltó eredmény nélkül. Ugyanígy reménytelen meddőséggel búvárokodok a természettudomány, a nyelvtudomány s az úgynevezett titkos tudományok mélységeiben is. Aránylag kevés regényt olvasok.

Azt a könyvet, amely egyszer hatott reám, másodszor és harmadszor is elolvastam. Mégis, ha visszagondolok azokra, melyek „átmenetileg” mélyebben megrendítettek, kb. ezt a névsort szűrhetem le: *Madách: Az ember tragédiája. Andersen* meséi, *Heine* dalai, *Murger: Jelenetek a bohéméletből, Zola: Germinal, Casanova* visszaemlékezései, *Tolsztoj: Feltámadás, Dickens: Twist Olivér, Az Ezeregyéjszaka* meséi, *Poe* Edgár novellái, I. H. *Fabre-nak* a bogarakról irt nagy munkája, *Henry Becque: A párizsi asszony, Jókai: A kőszívű ember fiai, Réüi de la Bretonne: Monsieur Nicolas* és *Guy de Maupassant* novellái.

HORVÁT HENRIK

költő és műfordító, a modern magyar líra remekeit ő költi át mesteri módon német nyelvre.

Leggyakrabban visszatérő olvasmányaim: *Goethe*: Faust első és második része, *Flaubert*: *Bouvard et Pécuchet* és Karl *Kraus* írásai.

KARINTHY FRIGYES

az irodalmi karrikatúra mestere, az *így írtok ti, így láttátok ti* írója. Novelláinak embervilágát (*Esik a hó, Két hajó, Találkozásom egy fiatalemberrel*) kozmikus perspektívákba helyezi.

Pontosan szeretnék válaszolni a kérdésre, melyről felteszem, hogy nem az iránt érdeklődik, melyek ama könyvek, amiket jóknak, irodalmilag értékesnek tartok (az erre adott válaszok unalmas, egyhangú felsorolásokra vezetnének), hanem, hogy melyek azok, amiket szeretek, anélkül, hogy tudnám miért, gyakran esztétikai vagy etikai vagy filozófiai meggyőződéselem ellenére is; — amiket (nagyon helyes a kérdés) megújra elolvasok, fokozódó élvezettel, mintha nemes zenét hallgatnék, amit annál jobban élvezek, minél jobban ismerem.

Raszkolnyikov, Anyegin, Oblomov, Holt lelkek, aztán *Tolsztoj-nak* egy hosszabb elbeszélése: ilyics Iván halála című, a legjobb novella, Kreutzer szonáta; Tavaszi hullámok.

Swift Qulliver-je, *Fielding* Tom Jones-ja, *Bunyan* könyve: *The Pilgrim's Progress*. *Dickens-től*: *Dombey and son*, *Pickwick papers*, *Shaw*: *Man and Superman* és *Cézár*. *Shakespeare*: *Lear király*. *Charlotte Brontë*: *The orphan of Lovood*. *Jerome*:

Regényvázlatok. *Wells: War of Worlds, Carlyle: A francia forradalom története, Jensen* novellái és *Madame D'Oré-ja. Geyerstamm: Régi levelek*, — és minden északi regényt, aminek tónusa van, egyszerű és mély. *Strindberg* vallomásai.

Diderot: Rameau unokaöccse, Balzac: Goriot apó, *Flaubert: Bovaryné, Zola: Föld, Anatole France: Thaïs, Le Crime de Sylvestre Bonnard, Voltaire: Candide, Rousseau: Confessions.*

D'Annunzio: Fuoco, Sylvio Pellico: I miei prigionieri.

Nem folytatom — most veszem észre, nem tudok felelni. Holnap talán mást írtam volna, mint ma. A legszebb könyvet — ez kellene hogy legyen minden írónak a hite — még nem írták meg.

KÁRPÁTI AURÉL

a *Budai képek* könyv, *Kőműves Kelemen* c. színdarab és a *Három régi esztendő* c. regény írója.

Huszonhét éve, hogy barátságot kötöttem a nyomtatott betűvel, s szinte pontosan megjelölhető rövidebb-hosszabb periódusokban változtak „állandó” olvasmányaim, nemcsak szerzők, de — hogy ezt a kellemetlen szót használjam — műfajok szerint is. Megpróbálom tehát, ha hézagosan is, időrendbe foglalva beszámolni újra meg újra visszatérő olvasmányaimról.

Kilenc éves koromban a padláson egy csonka

Vörösmarty-kötetre bukkantam s ebben a Julius Caesar első három felvonására. A többi hiányzott belőle. Ez a *Shakespeare-dráma*, amelyről nem is sejtettem, hogy színdarab, még kevésbé, hogy versben van írva, felejthetetlen hatással volt reám. Eből és az ugyancsak ott talált Marót bán-ból egész oldalakat szavaltam fenhangon. Különben gyermekkoromnak *De Foe* Robinzonja és *Cooper* Utolsó Mohikánja volt legmaradandóbb irodalmi szenzációja. Ezek után az obligát *Verne-* és *Jókai-*korszak következett.

Tizennyolc éves lehettem, mikor *Dosztojevszkij* Raszkolnyikovja — ez különben máig is elkísért — s *Zolá-*nak egy meglehetősen művésziellen, de akkoriban engem a rajongásig hevítő regénye, az Igazság, került a kezembe. Ezt a két könyvet nagyon sokszor elolvastam. Mellettük még *Schopenhauer-nek* a halálról írott értekezése, *Poe* költeményei s *Gorkij-nsk* — az időtájt magyarul tömegesen megjelent — könyvei tették reám a legmélyebb hatást. A magyarok közül *Reviczky-t* forgattam a legszívesebben.

Azután — körülbelül huszonötéves koromig — jöttek a francia poéták és *Ady* forradalmat jelentő költészete. Persze a *Wilde-lázat* sem kerültem el, bár meglehetősen gyorsan átestem rajta. A tizenkilencedik század nagy regényei, különösen a Bovaryné, Goriot apó, a Holt lelkek, Oblomov, a Háború és béke, Esmond Henrik, Copperfield Dávid, *Kemény* Gyulai Pálja és Zord időkje lettek állandó olvasmányaim később. Majd a regényre vonatkozó essay-

irodalomból *Faguet*, *Taine*, *Kemény*, *Péterfy* stb. Ezek mellett *Rousseau* Vallomásai, a Faust második része, az Ember tragédiája — talán a legsúlyosabb magyar könyv a Halotti beszéd óta, — *Ibsen*, *Marlowe*, *Molière* s néhány *Hauptmann*, a valóságban talán nem ilyen rendetlen összevisszaságban. Végül — elég későn — a Toldi estéje, a Csongor és Tünde és — *Shakespeare*.

A háború első esztendejében döntő jelentőségű fordulatot jelentett számomra a Kommunista kiáltvány, ez az irodalmi szempontból is klasszikus írás. Utána *Marx* és *Engels* több munkái következtek s pár év óta alig olvastam mást, mint szociológiai munkát s néhány ezekkel kapcsolatos történelmi monográfiát. A magyar szótárhoz azonban máig sem lettem hűtlen, épúgy, mint *Kriza* Vadrózsáihoz.

De azt hiszem, máris többet vallottam a kelletnél, jöllehet egész biztosan érzem, hogy egy csomó kedvencemmel mostohan bántam. Hogy mely könyvek tették reám a legmélyebb hatást, azt végre is leginkább az írásaimnak kellene elárulniok. Ott — e tekintetben — minden feszélyezettség nélkül szokott megnyilatkozni az ember, talán mert az öntudata kevésbé van résen, mint, ha egy feltett kérdésre felel. Valószínű különben, hogy az állandó olvasmányok egyszersmind a legmélyebb hatásúak is, én legalább ennek tulajdonítom, hogy a *Bovarynét* vagy tizenkétszer elolvastam. Bár mondom, a hatás nyomozása a kritikusra tartozik, aki, ha kicsit maliciózus akar lenni, egyformán konstatálhatja,

hogy a szerzőn meglátszik olvasmányainak hatása, avagy ellenkezőleg, azok nyomot sem hagytak rajta.

KASSÁK LAJOS

az irodalmi expresszionizmusnak képviselője és a *Ma* körül csoportosuló ifjú íróknak vezéralakja. *Misilló királysága* c. még naturalista regénye mostanában jelent meg.

Hogy az anketon, ha csak néhány sorral is részt vehessenek: legelsőbben a feladott kérdéseket kell így visszájára állítanom: melyek azok a könyvek, amelyek formájukkal és tartalmukkal a legkevésbé dühíthettek meg? Mert bevallom, sem a régiséggyűjtéshez, sem a szórakoztató játékhoz nincs sok érzékem. S általában és vérré vált elvből utálok a mai kultúrfejlődésnek fölfújt, minden tökféből kicsurgatott literatúrai Hitem, hogy az irodalomnak és tágabban: minden művészetnek a reális tudományok előtt fáklyázó intuitív forradalmi erőnek kell lennie. Ezzel szemben a mi irodalmunk a legjobb esetben is csak l'art pour l'art játék, — egy magába bolondult én kifelé tetszelgése. Ezen alul pedig ponyva, amely szociális szempontból (és jobbra kívánczó emberiségünknek egyelőre ez a legfontosabb szempontja) kártékonyabb minden bacillus melegágyánál, mert holdkóros romantikájával, — maga a világot rendben láttató tunyaság. Így látom a mi irodalmunkat s a mi ezen kívül esik, magasan fölibe áll, az alig több 2X2 komoly élet munkásságánál.

A magyar könyvek közül *Ady* Endre, *Móricz*

Zsigmond, Révész Béla, Szabó Dezső és Szomory Dezső munkái azok, amelyeket legalább a szakmabeli örökös kíváncsiságával el tudok olvasni. Ez az öt ember, akit ha nem is teljes világnézetével, de előbbre és előbbre lökő temperamentumával érdemesen közel tudok magamhoz.

A könyvek nyugodtan testes formátumával egyedül a Kner-nyomda barátokoztat céljaihoz.

Az idegenből portált irodalmunkról sem más-hangu a véleményem és kiválasztott emberem sem több a miénknél. Formahibáin kívül, általában az orosz irodalmat tartom leginkább a mában gyökereszőnek és az előrevezető utak legtisztább lámpásának. A nagy tendenciák csontos kibökődése nélkül és mindig bevallott tendenciával, ők a vérükben megkülönböztettek: forradalmárok és humanisták !

S az élő „nagyságok” közül még Bernard Shaw.

De kívülük senki, „szellemes” Anatole France és „kedves” Thomas Mann.

Szóval, nem vagyok minden alapon és minden formában nagy barátja a „könyveknek”; a ma portált irodalomnak meg, mint az intenzív, mozgalmas élet léhaságba játszójának, passzivitásba busitójának — minden eszközzel ellensége.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

a *Négy fal között*, a *Szegény kis gyermek panasza*, a *Mák és Mágia* c. vers- és a *Bűbajosok* c. novellagyűjtemény költője, műfordító.

Minden könyv közül legmélyebb hatást gyakorolta rám *Tolsztoj* Leónak Ilyics Iván halála című elbeszélése.

KOZMA ANDOR

Koboz, hírlapíró és országgyűlési képviselő, a verses szatíra mestere, a *Magyar symphoniák* írója.

Az első kérdésre válaszom:

Goethe Faustja, különösen a II. rész; *Arany* János költeményeiből az *Őszikék*, néhány ballada, *Nagyidai cigányok*, *Bolond Istók*; *Carlyle*, *Macaulay*; regényíróm mindig *Dickens* volt, ma is az; a Bibliát, különösen a prófétákat, szintén újra meg újra olvasom, ha időm van rá.

A második kérdés: „átmenetileg”, nekem nehéz. Amit valaha olvastam és hatást tett rám, az elevenen megmaradt bennem máig; nem lettem hűtelen egyetlen kedves szerzőmhöz sem. Most olvastam *Kóbor* Tamás három regényét. Igen mély hatást tettek rám. Különösen a *Ki a ghetttől* címűt nagy és nemes alkotásnak tartom. A másik kettőből is ritka nagy kvalitású író komoly, bús szeme néz felém. Nem hiszem, hogy ez a véleményem csak „átmeneti” lenne.

LENGYEL MENYHÉRT

színműíró, *A nagy fejedelem*, a *Hálás utókor*, *Falusi idyll*, a *Tájfün*, *Charlotte kisaszszony* és az *Egyszerű gondolatok* írója.

Állandó olvasmányom a Biblia, mely tele van a legsodálatosabb történetekkel.

Nagyon szeretem *Plutarchos-t*, *Horatius-t*, — igen megragadott s mindig foglalkoztat *Tacitus*. Legjobban izgatott s a régi római életről legmaradandóbb képzetet adott *Suetonius*.

Shakespeare-höz mindig bámulattal térek vissza.

Átmenetileg mély benyomást gyakoroltak rám *Ibsen* s *Strindberg* színdarabjai.

A könyvek könyvének *Swift* Qulliver-jét tartom, rettenetes pesszimizmusát a mai idők eseményét teljesen igazolták.

Mindig újra előveszem *Ady* verseit s *Meyer* Konrád Ferdinánd elbeszéléseit.

LESZNAI ANNA

költő és iparművész, a *Hazajáró versek* írója.

Kissé lírikus lett ez a könyveket áttekintő írás. De számomra a könyvek egyrészt sokkalta inkább próféták, útbaigazító magamraderítők voltak, mint objektív értékítéletek hordozói. Másrészt, mikor emlékembe idéztem kedvenc könyveimet, meglepetve láttam, hogy mai szellemi állapotomnak indokolását nem tudom belőlük meríteni. Minden könyvön keresztül ugyanazok az érzések és értelmek sugárzottak felém, a magamraeszmélés, a már tudottakra való visszaemlékezés sajátos hatásai-val. Ezért kell olvasmányaimon köröszül magamról beszélnem.

Keveset olvastam rendszeresen, sokat köszönhetek futólag lapozgatott könyvek papíráról szemembe és lelkembe szökött egyes mondatoknak, legtöbbit úgy hiszem az előszó közvetített számomra az emberiség szellemi kincséből. Épen a legérdekesebb könyvek csábítanak arra, hogy abbahagyva olvasásukat, gondolkodjam feletük. A végigolvasás parancsát rendszeren csak olyan könyvekkel szemben éreztem, melyek nem annyira gondolattartalmukkal, mint inkább a tartalom megformázásával hatottak rám, *műtárgy-könyvek* ezek, melyek csak a maguk teljes mivoltában szimbolizálják jelentésüket. — Legkedvesebb könyvemet, legadakozóbb prófétámat el sem olvastam talán.

Az idők elején két képekönyv volt. Az egyik a fájdalom lehetőségét idézte először elém, a sors kérlelhetetlen korlátai közt vergődő embert, a bűnbeesés vak véletlenségét, magánosságát. Mindezt az érzést egy kép indította meg bennem, persze homályos öntudatlanul. Sáros utcán elejtett tejesköcsög mellett síró kislányt ábrázolt. Hatása erős lehetett, mert mikor közel harminc év után kezembe került ez a kép, sírva fakadtam. Ehhez a harmadik évből származó emlékhez kapcsolódik minden irodalmi tragikum, mely megindított. *Hebbel* Judithjától, Heródes és Mariannejától egy istenes mesevilágot, dalos lírai sikolyokat áthidaló ív vezet vissza a tejes köcsöghöz, az ember és a sors kettészakadásának számomra első szimbólumához. Tragikus feszültségek teljesítő feloldását jelenti ma szá-

momra a görög tragédiák formába váltott, megváltott szenvedése. A lélek kerülőutjait megjárva, derű hatását keltik bennem, az élet tökéletes formába mentettségét, az ember egyik végleges részlet-hódítását, valamit, ami többet sohasem lehet a khaoszé.

De vissza kell térnem még egy régi képeskönyvhöz. Ez derűs mandulata-történet: rügyezés, gyümölcsözés, — beszélő gyermekforma virágok. A fejlődés érzése derengett bennem, gyümölcsbe érő bimbó, gyermekké elevenedő növény, közösségek és kapcsolódások kedvesen kéjes sejtései. Később *Goethe* *Metamorphose der Pflanzen-je*, a Jatakamok és bölcsek írástörédekeikből megsejtett átlátásai békítettek és boldogítottak ilyenféleképen.

Mesét olvastam mindig, de a mese nem rögzíthető könyvhöz, külön életet él, véletlen, hogy milyen elbeszélő ajkán, melyik könyv lapján kerül hozzánk. Csipke-rózsa, a Zöld disznó (*La belle et la bête* magyardadára fordítva) és Sawitri voltak kedvenc meséim. Szószzerinti hittel, eleven bizalommal fogadtam a meséket. Tizenötéves koromig féltett és kissé szégyenlett álmom, majdnem emlékeztem rá, hogy elvarázsolt növény, királylány, tündér vagyok. Máig is minden írás között mesék állanak legközelebb hozzám, a valóságból, önmagam törvényeiből többet sejtettek meg velem, mint bármely más betűbe szedett tanítás. Ezeregyéjszaka velem nőtt, kelethonvágyat plántálva belém. *Scherr* *Bildersaal der Weltliteratur* antológiájából kikerestem

minden keleti fordítást; keleti vallásokra vonatkozót, minden kezembe akadt történelemből. *Bánfi* János Egyszer volt, hol nem volt mesegyűjteménye nagy befolyást gyakorolt rám. Valahányszor mesét próbáltam írni, mindig meg kellett küzdenem ennek a könyvnek belém rögződött stílushibáival. Húsz év után nemrég ismét kezembe került, legtöbb képeré ismét pontosan emlékeztem. Szívesen lapozgatom.

Lamé-Fleury Mithologie-ja, mikor hat-nyolc éves voltam! Istenek, félig megértettek, rettenetek, szépek, szerelmesek, tererntők mindenütt. Minden Istenben hittem. Kelet-honvágy, mese-honvágy, természet-honvágy volt gyermekségem legintenzívebb érzése. *Madame Spiry* Heindli című honvágy-története ezért legkedvesebb realiztikus gyermek-olvasmányom.

Tizenkétéves lehettem, mikor az ember megszületett számomra, emberi érzések, szabadságért rajongás — és behullásom a valóságba, első szerelem. *Petőfi* Apostola (velezsongott a régi világból János vitéz), *Heine* Buch der Lieder-je, *Musset* Rollája és legédesebb szerelmes, kedves, tizenhároméves könyv, *Tennyson* Király idilljei. Történelmi regényekbe burkolódtam. *Ebers-et* olvasva, a napistent imádtam, *Dahn* Odhins Trost-jából ezt a mondatot írtam füzetembe: „Allein ist einzig das All, das All allein ist ewig.”

Homályosan emlékszem valamire, ami életigazoló Istenbizalmamat megingatta. Változtatni kívántam a világon és önmagamon, — útmutatást keres-

tem. *Renan-ra* bukkantam, — térítő hatással volt rám. Études d'histoire religieuses-jei vallásos rajongásba hoztak. Egy mondata: „tout se fait avec tout” kapunyitás volt, ezen gondolat résén át öntudatosodott meg bennem minden dolgok szerves összefüggése, fontossága, részvétele a teremtésben. Derengett bennem később megismert misztikusok „Istennek segítő világa”. Ekkor emlékszem a gyenge virágsziromra, melyet a pantheisztikus vihar sodort felém, Théophile *Gauthier* Affinités secrètes című versére. Az Evangéliumokat szomorú lemondással olvastam, nem tudtam krisztusi jóságra törekedni, *Nietzsche* hömpölygő mondatai szakadtak rám, Zarathustrája igazolta szentté legyőzhetetlen önzésemet.

Arany Buda halála, *Tolsztoj* Háború és békéje az étellel telített formaszépség ma is ekkép értékelt benyomásai voltak. Átmenetileg *Taine* Philosophie de l'art-ja, *Fromentin* Maîtres d'autrefois-ja impresszionáltak.

Szó nélkül nem hagyhatom — vasúton véletlen fűzetke, *Agrippa*: Modern misztikusok. Értékítéletem ma már nincs róla, de hálásan szeretném oly szépek hinni, mint akkor. *Baudelaire-t*, *Verlaine-t*, először említette nekem, *Maeterlinck-et* neki köszönhetem s megtudását annak, hogy a mese-, miszticizmus, szimbolizmus-levegőben, melyet én körém zárt magános büvörnek éreztem, nem élek egyedül, hatalmas társaim kelnek mindenfelé. Elfelelt szerzőnek orvosi munkája: Psychologie (talán Pa-

thologie?) der modernen Lyrik? Az általa idézett verssorokat olvastam lopva ki belőle, — boldogan meglepve utánóztam őket verseimben.

Unatkoztam is felejthetetlen súllyal olvasás közben. Forró ebédutánok magánóráin, — „ég a napmelegben — tikkadt — tikkadt — tikkadt . . .” Iskolai interpretáció által megrontott Toldi, bocsánatot kérek tőled.

Borzadtam is. Fel akartam szabadulni az erkölcsi olvasmány-cenzúra alól. *Zola* Nanája, *Maupassant* *Maison Tellier*-jének utolsó novellája megrémítettek, féltem, hetekig voltam állandó borzadály alatt. Évekig idegenkedtem miattuk a regényolvasástól. Sokkal később, asszonykoromban ért hasonló irodalmi idegrázkódás: „Institut de Beauté” volt a könyv címe, szerzőjét elfeledtem. Soká kerültem még ennek a könyvnek fizikai közelségét is és ha kénytelen voltam hozzányúlni, kezet kellett mosnom.

Tizenhatéves koromtól fogva néhány évig alig olvastam, — félálomban fogyasztottam meséket és *Pierre Loti*-kat.

Húsz éves asszonykoromban ért zuhatagja a versnek, beletorkolt álom után nyújtózkodó életembe, *Ady*-, *Petőfi*-benyomásokhoz kapcsolódott, azokat lendítette, mélyítette nagyszerűen tovább *Jammes* *Angelus*-je, *Triomphe de la vie*-ja, *Maeterlinck* *Serres chaudes*-ja szedték versbe régi sejtéseimet. *Verhaeren* *Arbre*-ja tornyosult előttem, *Berzsenyi* szép, komoly ütemű falumba vitt; ő benne öltött lelket számomra a régi Magyarország gyü-

mölcsöskert illatú idealizmusa. *Goethe* Grenzen der Menschheit-je, *Wanderers* Stunnlied-je kaptak meg legelőbb, — olyan szép volt, hogy csak ritkán mertem olvasni. *Schweigler* Geschichte der Philosophie-jából ekkor ösmertem meg mintegy a filozófia dióhéjba kerekedett „mitológiáját”. *Sokrates* előtti görög bölcsek töredékei fogalmazták meg régi hiteimet. *Plato* Symposionjára döbbenve ösmertem rá, *Sokrates* valóban igazat mondott Menonnak: Minden tanulás a lélek visszaemlékezése önmagára.

Tristan és Isolde (*Bédier* feldolgozása), a „Lettres d'une nonne Portugaise”, *Dosztojevszkij* Humiliés et Offensés-je élete lakozott bennem. A szerelem túlnőtt tárgyán, több volt szerelemnél.

Akkortájt volt új a *Nyugat*. *Balázs* Béla Csendmeséje bizonyította, hogy szabad és lehet modern mesét írni, mely helytállhat a régiek közt. Egyéb írásai mély és nekem különös rokonszenves lehetőségekre utaltak.

Honvágyam ma messzibbre rakja fészket, mint az „Egyszer volt, hol nem volt” korszakban, — ami szépet, művészetet talál útjában, azt kevésbé véglegesnek, átlátszóbbnak érzi. Mégis *Claudé* Repos du septième jour-jának, L'Annonce faite à Marie-jának kissé dekoratív, egysíkú monumentalitásán néha mennyei napfény világol keresztül. *Hölderlin-t* most ismertem meg. *Goethe* naponta szebb lesz. Magyarországon sok igazi verset írnak. Ez utóbbi évek folyamán *Buber* által tolmácsolt Chassidim

legendák, *Holzmann* Indische Sagen-jei, T. W. *Bain* hindu mese átdolgozásai mondták nekem a jelenségek és Isten egymás keresését, számtalan életnek egy lét fonalára fűződését. Amit mesék ígértek, azt az Upanishad-ok hozták el: a rend szent érzéséi. *Eckehard* Prédikációi, *Das Büchlein vom vollkommenen Leben* (1500 körül Íródott), *Dosztojevszkij* Brüder *Karamasoff*-ja fájón teljesíthetetlen, de kötelező parancsok.

Művészetről kevés kielégítőt olvastam, — azt is rendesen művészek emlékirataiban, melyekre gyakran *Eber* Művészettörténeti olvasmányok című kézikönyvecskéje figyelmeztetett. *Wöiflin* kiváló *Grundbegriffe der Kunstgeschichte*-je nagyon előmozdította fogalmaim rendezését.

Félek, megengedhetetlenül hosszú ez a beszámoló, — majdnem életrajz. Nagyon őszinte voltam, — az őszinteségnek sok mondanivalója van és könnyen válik nevetségessé, — de csak az őszintétlenek előtt.

LÉVAY JÓZSEF

halkszavú költő, a magyar költők legöregebbje, Arany János és Tompa Mihály barátja, *Burns* fordítója; utolsó verseskönyve néhány éve jelent meg *A múzsa búcsúja* címmel. — Levelét tollbamondta és reszkető kézzel aláírta:

. . . megtisztelő soraira sietek azzal a sajnós válasszal, hogy én az ön szerkesztése alatt lévő

könyvhöz a kívánt vallomással nem szolgálhatok. Nem tudnám én azt helyesen összefűzni. A nagy életkor nem enged már efféle foglalkozást, sőt közvetlen érintkezést sem a sürgő-forgó élettel. Azt mai napig érzem, hogy mióta *Arany* költői világa befejezetten áll előttünk, én folyvást e világban szivom a levegőt.

Fontos működéséhez a legkedvezőbb sikert kívánja önnek szíves üdvözlettel *L. J.*

Miskolc, 1918 márc. 16.

MIKLÓS JENŐ

hírlapíró, a *Világ* segédszerkesztője és néhány finom novellás-kötet írója.

Könyvek? . . . Még a könyvek is elhagytak, mintha lelkeszállt üres címlapok, vagy cifra kötések sorakoznának csak a polcokon, a hangjuk elakadt a háború őrjöngésében, a sírás, messziről dübörgő marsok, néma fájdalom és a tehetetlen dühös megalázás torokonkapta őket, beléjük fojtott mindent, hiába lapoztam fel régi, meghitt helyeket, a szemem elfutott Doberdóig és a könyv némán csapódott össze a kezemben. Hiszen én is megpróbáltam, régi és új ismeretségeket kötöttem, *Dosztojevszkij* újra előkerült, Romain *Rolland* sokáig elkísért, de hogy úgy, mint régen, egész szívemet végigperzselték volna, egyetlen lobogásba kapták volna, ezt a könyvek kihagyták nálam és, mint utolsó barátom után, szomorún fordultam utánuk. Lehet, hogy vissza-

térnek. De nekem az is fáj, hogy most olyan sokan barátoknak velük, hogy a megcsonkított, ocsmány papirosra nyomott, ízléstelen címlapokra szedett potom pénzen vagy méregdrágán árult, de egyformán értéktelen könyvecskék áradata hullámzik végig a frontokon és a frontok mögött, félek, hogy ez a habzsolás a csendes olvasók régi gárdáját is elrontja és a jó, a szép könyv idegenül, szeretet nélkül fog állni ez előtt a meztelen fal előtt. De elrontja, egész bizonyosan elrontja a kiadókat és egy-kettő, azaz hogy pontosan kettő kivételével máris van-e rontani valója? És itt az ember önkéntelenül a kritikára gondol. És aztán a „barátokra” gondol, a fizetett hirdetésekre gondol, meg arra, hogy a lapoknak éppen semmire sincs papírja, meg hogy háború van úgyis, mi célja mostan, fontos ez és aztán megint egészen elülről kezdi és nem gondol többet semmire.

MÓRICZ ZSIGMOND

a mai magyar parasztság, a falusi lateinerosztály és kisvárosi intelligencia kendőzetlen hétköznapijának, fülledt levegőjű életének regénybe költője: a *Sárarany*, *Galamb papné*, *Isten háta mögött* és a *Fáklya* írója.

— Az, amit kérdez, üzleti titok, — felelte mosolyogva M. Zs., akit felkerestem. Különben pedig olyan nehéz kérdés, amire nem tudok néhány címmel válaszolni. Mit mondjak? A Biblia? Jókai? Az angol, francia, az orosz írók? . . . Mindezek úgy

elhatárolódnak s egyben úgy összerosódnak, mint az életem egyéb eseményei . . . A legelső könyv, amit életemben olvastam, öt éves koromból származó emlék. Betegen feküdtünk az öcsém* mel, ő négy éves volt. A nagybátyám azt kérdezte, mit hozzon a városból, én könyvet kértem, az öcsém (Doberdón esett el most 1915 őszén, harmincnégy éves korában...), ő szegényke, azt mondta, hogy: lovat. A bátyánk hozott nekem egy kis piros könyvet, neki egy falovat... S éppen úgy emlékszem ennek a kerekeken járó kis meklenburgi csodaállatnak a szagára ma is, mint annak a kis könyvnek idegen, azóta sem látott kastélyos, kuglófевő, parkban futkározó Karolina nevű kis úrilányaira... Mint egy elmúlt tündérvilág illata, szivárványa csillog felém a múltból. A kis falóval találkoztam a múlt búcsún a Józsefvárosban, mindjárt hoztam belőle a kis lányaimnak. De ezek lányok, nem látom náluk a nagy szenzációt, amit annak idején nekem adott . . . Ugyanabban az időben, még hat éves korom előtt, kaptam az első *Jókai* hatást: a nagybátyám felolvasta egy este a nagyanyámnak (vendégségben voltunk akkor hosszú ideig náluk az öcsémmel ketten) az Elátkozott kastélyt... S abban olyan hátborzongató volt minden szereplő s a kéményben lakott a ház kisasszonya... aki énekelt ... Nekem nem volt azok között senki sem bolond, csak valami hallatlanul izgató emberi élet... Én azt hiszem, már akkor eltökélődtem,

hogy csak író leszek, mert nem tudom, miért voltam volna már második gimnazista koromban annyira elszánt és mindennel leszámolt akarattal: író s csak író... Az azonban nyilvánvaló, hogy ezek az első irodalmi szenzációk egészen betegen s halványan maradtak el hatásban például az első életszenzáció előtt: Ezt a kis „piros könyv”-beli Karolinát, mint valami leheletszerű, vértelen ködfátyolképet őriztem meg: az első Zsuzsika azonban, aki ugyanakkor, mondok hat éves korom előtt megbűvölt, az ott van minden parasztlányban, akit valaha megírok, akik úgy ringanak, mint harangvirág a szárán; éppen úgy, ahogy a legkésőbbi, legérettebb írói találmányaimban sem tudok soha képet venni olvasmányaim zengő harmóniájából, ellenben minden asszonyban, akit megköltök, ott van az, aki minden íráson s életen betölti fantáziámat s aki nélkül egyetlen női arcot nem tudok megrajzolni, hogy ő színt, vagy karaktervonást ne adjon hozzá... Általában, talán a fiatalkori keresgélések s tapogatózások idejétől eltekintve, minden, amit megírok, a velem s körülöttem lefolyt életnek valamelyes visszatükrözése. Irodalmi hatás valószínűleg sok van nálam is, mint mindenkinél, aki megtanulta a mesterséget; ezt egy olyan ember, aki írásaimat utána nézi, jobban ellenőrizheti, mint én. De csak az ismerhetné meg a munkámban az anyagot, az alakot, az indulatokat, a lírát s a pozitívumot, aki az életemet kísérte végig. Ezek után el vagyok rá készülve, hogy az írá-

saim egy-egy adatából micsoda vakmerő történeteket fognak visszakövetkeztetni, ha valahol nyomot talál valaki, véletlen egyezést, valami írott dokumentum s a volt életem külső adalékai között.

*

(Az intervjút, melyet szignálás végett elküldtem a nagyszerű Móricz Zsigmondnak, ebben az alakban kaptam vissza, ezt a vibráló, túlfűtött, igazi Móricz-írást kaptam az én riporter-munkám helyett. Cserének fejedelmi, az igaz, az olvasó is jól jár vele, de a bennem rejtőző irodalomtörténést fölötté kedvetlenné tette. Kiesett belőle egy sereg név, dokumentum, amin beszélgetés közben nehezen titkolható mohósággal kaptam. Az érettségi előtti olvasmányok között szerepelt *Kemény*, *Macaulay* és *Taine* is. Hamar betelt olvasmányaival, írói magával lett teli. *Mikszáth*-ot egy időben kéjesen szopogatva olvasta, később is visszatért hozzá, épp úgy, mint *Gárdonyi*-köz, kivel régebben olvasás közben sokat vitázott, de az Attila és Szent Margit regényét (A láthatatlan ember és Isten rabjai címűek) nagyon szerette. Fájdalmas volt a visszatérése *Jókai*-hoz. Erdély aranykorába kezdett nemrég újból, 40 oldalát olvasta el, megdöbbenve tette le: ezek az emberek nem élnek, soha se éltek. Isten bocsássa meg — mondta — a szegény *Tömörkény*-t majd hogy csak holta után tudja élvezni. Most ámulva olvassa. Azelőtt idegenkedett az ő pepecselő művészetétől. És soha sem

szerette egy hűvös magasságban trónoló regény-
írókat. Mostanában *Hermann Ottó* és *Vámbéry*
Ármin könyveit olvasságta. *K. B.*)

OLÁH GÁBOR

könyvtáros, tanár, hihetetlen termékenysé-
gű költő, feltűnése óta évente jelenik meg egy-
egy verseskönyve; a *Szegény magyarok* c.
regény írója.

Az első átvirrasztott éjszakát *Jókai* Kárpáthy
Zoltánjának köszönhetem, 14 éves koromban. Olyan
rosszul esik, hogy ma már nem tudom újra élni ezt
a kimondhatatlan érzést; a gyermekkorral *Jókai* is
itt hagyott.

Diákidőmnek legizgatóbb olvasmánya *Shakes-
peare* *Venus* és *Adonisa* volt, amelyet órákon, pad
alatt olvastam, szinte tikkasztó gyönyörűséggel;
bizonyos, hogy ennek a reneszánsz költeménynek
erotikumát és kápráztató színes leírásait kitörülhe-
tetlenül magába edzette fantáziám. *Shakespeare* kü-
lönben velem jön időn és téren át, gyermekkoromtól
életem határáig, Debrecenről Parisig, Paristól az
Adriáig, az Adriától a Kárpátokig. Mikor híven ki-
tartó betegségeimből felgyógyultam, mindig különös
erővel és átújító hatással rohant meg *Othello* elol-
vasása; *Hamlet* pedig *Fausttal* együtt mindennapi
kenyerem, még beszélni is alig tudok szólamaik
nélkül.

Örökké visszatérő, fel-felbukkanó olvasmányom
Vörösmarty *Csongor* és *Tündéje*; nem lehet csodál-

kozni, ha *Vörösmarty*, ez a magyar Beethoven, nagy hatással volt reám, nyelve zenéjével, képzelete bengáli tüzével és márvány szavaival. Mikor belefáradok az új utak keresésébe, lelkem pihenő napjain *Arany* János Buda halálával ringatom nyugovóra idegeimet; minden eddigi magyar költő munkáját tovább lehetne a maga stílusában fejleszteni: csak a Buda halála az, amely változatlanul áll a maga egyedülvalóságában. Itt ez az utolsó szó.

Ibsen különös módon szólt bele az életembe; más író az írot izgatta bennem, ez a norvég az emberi mivoltomat forgatta ki magából; nem egy alakjában (Solness, Borkman, Lövborg stb.) magamat láttam és gyászoltam meg, egészen a rémledezésig. Egyetemi hallgató koromban ismerkedtem meg vele s egy ideig úgy kísértett, mint valami rögeszme. Szerettem és félttem tőle. Ma sem tudom eldönteni: mennyit ér hát igazán. Bámulom szörnyű gondját, következetességét; izgat és szédít rejtelmessége, de vigasztalansága olyan nyomasztó, mint a kórház, mint a betegszoba. Solness építómesterét le is akarom fordítani, mert nagyon szeretem, de *Ábrányi* megelőzött; ez a színdarab még ma is úgy vonz, mintha sorsom szimbólumát látnám benne. *Ibsen* lever, *Shakespeare* fölemel; *Shakespeare* vadabb, de egészségesebb, *Ibsen* izgat, de *Shakespeare*-t szeretem! Ma is az a hitem: *Shakespeare* nélkül lehetetlen valamirevaló íróvá fejlődni. Olyan a költészete nekünk, mint atlétának a nehéz súlyozó: erőt és izmokat ad.

Két nagy regény volt megrázó hatással reám: *Hugo* Viktor *Nyomorultak*-ja, *Tolsztoj* Háború és béké-je. A *Nyomorultak*-at oly mohón olvastam el egyfolytában, hogy belekábultam s hosszú időn át nem tudtam szabadulni alakjaitól, jeleneteitől; *Gavroche* álmaimba is visszajárt. *Tolsztoj* kolosszusi munkáját, sajnos, betegágyon olvastam el, de azért nincs könyv, amelynek képei, emberei oly tisztán élnének emlékezetemben, mint a Háború és békének; oly nyers és fekete, mint a föld sara; de oly friss és tiszta, mint a reggeli szél, amely virágok fölött sodor. A családi kör boldogságát sehol sem éreztem úgy, mint ebből a könyvből s talán *Dickens* *Copperfieldjéből*. Egy gyermekszülésben meghalt asszonyának a végső sikoltását még ma is oly tisztán hallom, mintha csak a szomszéd szobából rémlenek át. — Mi ehhez a mi magyar regényköltészetünk!

Nagyon szeretem a csillagászati könyveket. Most, a világháború legborzalmasabb napjaiban is *Arrhenius* svéd csillagász ragadott ki a vér és vas világából, fel a hetedik naprendszerig. Milyen siralmas gyermekjátéknak tetszett onnan a Földnek ez a véres-sáros mozgolódása! A csillagos eget néz-nem: kimondhatatlan, felséges érzés, mióta csak eszemet tudom. Be bánom, hogy nem csillagásznak születtem.

Ujabban *Wagner* Richárd zenedrámaát olvasom. Csodálkozva. *Parsival* olyan munka, amely az emberben soha nem sejtett, drága, szent érzéseket kelt föl. Meg vagyok lepődve. Hát még mindig tartogat

számomra szenzációkat az irodalom? Hiszen ezért magáért érdemes élni.

PÁSZTOR ÁRPÁD

költő és hírlapíró, az *őszai szántás* s még vagy öt verseskönyv és a *Találkozásom E. A. Poe-val* írója.

L Minden rendszer nélkül esztendőök óta állandó, folyton meg-megújuló olvasmányaim: *Plutarchos* párhuzamos életrajzai (dr. Kacs Kovics Kálmán fordítása); *Arany, Gyulai* magyar népköltési gyűjteménye, a Biblia, *Petőfi, Arany, Vörösmarty, Vajda* János költeményei, *Xantus* János amerikai utikönyvei, *Szemere* Bertalan franciaországi naplója az emigrációból, *Shakespeare* egy-egy drámája — legtöbbször Hamlet és Othello, — *Poe, Byron, Kipling* költeményei, Basil Haac *Chamberlain Things Japanese* című könyve, *Heine* versei, *Platon* művei (Magyar Filozófiai írók Tára), *Baróti-Szabó* Dávid szótára és a Nagyság virágai, *Walt Whitman* költeményei, *Madách: Az ember tragédiája, Taine: Az angol irodalom története, Tolsztoj: Ivan Ilyics halála.* Legtöbbször talán Anyegin-t olvastam el.

2. Átmenetileg talán a legnagyobb hatást gyakorolta rám *Dosztojevszkij* Raszkolnyikov-ja. Ezenkívül elolvasás után sokáig foglalkoztatott Hannele, *Az éjjeli menedékhely, Meine Kindheit (Gorkij), Copperfield, Nickleby, Háború és béke, Verlaine* összegyűjtött verseinek kötete, *Anatole France:*

Sylvestre Bonnard vétke, *Dosztojevszkij*: A félkegyelmű, *Gárdonyi Géza* egy hosszabb novellája egy vak muzsikusról s *Kiss József* néhány verse.

Ezenkívül állandó olvasmányom a Természettudományi Közlöny.

RÉVÉSZ BÉLA

az irodalmi realizmustól a szocialista világnézet szimbolizmusáig fejlődött novellairó. Magacsinálta nyelve és stílusa van: a *Találkozás Hamupipókéval*, *Vonagló fák* stb. írója.

1. Az Evangéliumtól a Kommunista kiáltványig mindenféle.

2. Nem tudnám híven úgy megrögzíteni, hogy a vallomás hiányos ne lenne.

SZABÓ DEZSŐ

tanár, a *Nincs menekvés* c. regény írója, mely kis körben igen mély hatást váltott ki.

A legnagyobb, egészen különálló s egész életre kiható hatás az volt, mikor Don Quijotét először olvastam eredetiben. Azóta vagy húszszor olvastam újra és soha sem fog elmaradni tőlem. Don Quijote halála a legnagyobb lelki rázkódás volt, amit könyvtől kaptam.

Gyermekkorom a 16. évig *Jókai-t* volt. *Hugo* Nyomorultjai évekig mozgattak és egészen még nem haltak meg. Állandó kísérőim: a Biblia, Krisz-

tus követése, Csongor és Tünde, *Petőfi*, *Berzsenyi*, Bánk-bán, a három görög tragikus író, *Horatius*, *Molière*, Hamlet, a Velencei kalmár, a *Vision concerning Piers the Plowman*, Faust (a *Marlow-é* és a *Goethe-é*), *Moms* Utópiája, Sz. *Ágoston* Confessioneszei és Don Quijote-val mindenekfelett: *Dante*,

Ez eddig nem igen modern. A modernek közül átnyargalt rajtam minden valamirevaló európai író és rengeteg souterrain írócska. Bizonyára sok is hatott reám. Mennyiben, kik, hogyan: nem tudom, nem emlékszem.

Különben e könyvek kiválasztásában valószínűleg a következő belémgyökerezett hit vezetett: Egy író akkor jut zsenije teljes kibomlásához, mikor tudatára jön a benne rejlő jószág egész teljességének. Az irodalom minden hódító megújulása az emberi száanalom újabb kitágulását jelentette.

SZILÁGYI GÉZA

hírlapíró, író, minálunk a bátor érzékiség első irodalmi megszólaltatója. *Tristia*, *Holt vizeken*, *Neked írtam* c. verseskönyvek és egynehány nemkevésbé merész prózai mű írója.

Büszke vagyok arra — egyébre úgysem lehetek büszke, — hogy a költői szépség élvezése dolgában, hogy úgy mondjam elvtelen és jellemtelen tudok lenni. Nem köt engem hagyomány, nem korlátoz Programm, nem nyugöz előítélet, nem gurulok irodalmi irányok sínein. Minden szépet élvezni tudok,

lényemtől bármilyen idegen is. Magam beteg, — lélekben még inkább talán, mint testben beteg — kozmopolita hajlandóságú, hitetlen ember vagyok. De ha szép, igazán szép költői munka sugárzik felém, kéjt fakasztva végigsimogatja idegeimet, még akkor is, hogyha belőle egészség ujjong, kemény hazafiság dagad, vallásos áhitat tömjéné szállong.

Diákkoromban *Reviczky* Gyula versei újra meg újra magukhoz ragadták vérszegény szívemet. Ma már alig tudom megérteni ezt az ifjonti szerelme-
met, ma *Vajda* Jánostól, bár tisztán látom minden fogyatékoságát, nem tudok elszakadni. A francia lírikusok közül *Baudelaire* volt nagy élményem: bilincseket zúzó bátorságra tanított és buzdított. A legújabb versírók seregéből azokat szeretem — egynéhányan vannak, — akik meztelen szívvel járnak.

Sok nagy regényíróba halálosan beleszerettem, hogy csakhamar közönyösen elforduljak tőlük. *Flaubert-ből*, *Tolsztoj-ból* *Dosztojevszkij-ből*, *Gottfried Keller-ből* nem tudtam kiábrándulni. Meg se mondhatom, hányszor olvastam már *Bovarynét*, mindannyiszor úgy, mintha legelőször olvasnám. Amikor az *Éducation sentimentale* legutolsó lapjához értem, vakmerő bűnnek éreztem, hogy én is tolat forgatok. Ilyics Iván halálánál jobban haláleset még meg nem rendített, *Raszkolnyikov*val együtt én is megöltem az öregasszonyt, *Zöld Henrik* legmeghittebb barátaim közül való.

Még nem vagyok túlságosan öreg, még alig

42 esztendő, talán lesz még egynéhány évem! És talán kerülhet még oly könyv is a kezembe, amely nagyobb hatással lesz reám, mint bármelyik azok közül, amelyek mostanáig megbabonáztak. Ezt a minden eddiginél hatalmasabb irodalmi szenzációt szívesen fogadnám. Ámde, ha be nem következnek is, akkor sem lehetek elégedetlen: nem panaszkodhatom a könyvekre, jóval több és sokkal különb élvezetet köszönhetek nekik, mint akár a legderekbabb barátaimnak.

SZÍNI GYULA

hírlapíró, a *Lelki kalandok*, *Trilibi*, *Porcellán muzsika* stb. regény és novellás kötetek írója.

Állandó olvasmányaim, úgynevezett „livre de chevet”-im a következők: *Shakespeare*, *Balzac* regényei, *Károli* Gáspár bibliafordítása, *Platon*.

A második kérdésre (átmenetileg mély hatás) már nehezebb a felelet, mert életem különböző korszakaiban más és más könyvek hatása alatt voltam, itt csak sommázhatom őket. Gyermekkorom legmélyebb hatása: *Petőfi*. Ifjúkoromé: *Flaubert*, *Wilde* Oscar, *Dosztojevszkij*, *Tolsztoj*, *Stendhal*. Férfikoromé: a klasszikus kínai költészet és filozófia és egyre inkább a messzi kelet: Indiától Tokióig.

SZÖLLÖSI ZSIGMOND

hírlapíró, biztos pennájú, derűs elbeszélő,
*Palma di Palma, A férfi szerelme, Párbaj a
 korzón* stb. c. könyvek írója.

Az első kérdés zavarba hoz és egy furcsa valamásra kényszerít. Az én visszatérő olvasmányaim nem azok a könyvek, amelyeknek a legnagyobb hatás gyönyörűségeit és gyötrelmeit köszönhetem és amelyeknek a megismerése, mint egy-egy nagy élmény tornyosodik az emlékezetemben, túl azon a magasságon, ameddig az élvezetem objektivitása fölér. *Dickens, Dosztojevszkij, Mikszáth* és *Meyer Konrád* Ferdinánd kezén jutottam el pillanatokhoz, amelyek szent és nagy titkok látásának izgalmával reszkettették meg és kápráztatták el a lelkemet. Ezek a pillanatok egy válság erejével hatottak rám és amilyen elevenen maradtak meg bennem, olyan eleven az a respektus, vagy nem tudom mi szóval nevezzem is, amely visszaparancsol attól, hogy ezeket az egészen rendkívüli benyomásokat újra megkísértssem, vagy revízió alá bocsássam. Úgy őrzöm őket, mint valami egyetlen-egyet.

Ami a második kérdést illeti, a válaszom az, hogy szeretek olvasni és igen hálás olvasó vagyok. Egy mondat, amiben eleven lélek van, belekapcsol az emlékezetembe egy egész könyvet. Újabban egy munkát olvastam, amelynek a hatása, úgy érzem, mélyen a gondolatomba élvele marad akkor is, ha

az aktualitás súlya lemúlik róla. Ez a Henri *Barbusse* könyve: A tűz.

TORMAY CECIL

a sok kiadást megért *Régi ház* írója.

1. Melyek állandó, vagy visszatérő olvasmányaim?

Csokonai, Petőfi, Arany és *Babits* versei. — Az *Ilias*, *Plato* beszélgetései, *Lukeanos* dialógusai, *Dante* *Infernója*, *Sonetti et Canzoni di Messer Francesco Petrarca*, *Shakespeare* *Hamlet-le*, *Goethe* *Faust-jának* II. része, *Heine*, — *Kant: Kritik der reinen Vernunft*, *Andersen* Meséi, *Schopenhauer*, *Nietzsche*, — *Dosztojevszkij* művei, *Andrejev*, *Ibsen*, művei, *Jacobsen*, *Knut Hamsun*, *Rainer Maria Rilke: Das Stunden-Buch*; *Stefan George*, *Carducci*, *Gabriele d'Annunzio*, *Giovanni Pascoli*, *Baudelaire*, *Flaubert*, *Romain Rolland* írásai.

2. Mely könyvek gyakoroltak rám átmenetileg mélyebb hatást?

A saját könyveim, amíg meg nem írtam őket...

TÓTH ÁRPÁD

költő, az *Eszendő* segédszerkesztője, a *Hajnali szerenád* és *Lomha gályán* c. verseskönyvek írója.

Olyan könyv, melyet újra meg újra előveszek, »gen sok van: a *Biblia*, *Shakespeare* egyik-másik remeke, néhány nagyszerű regény, egy-egy jeles

költő művei. Hosszadalmas lenne mind elsorolni s fölösleges is, hiszen minden olvasó embernek emlékezetében egész tömege zsúfolódik nagyszerű olvasási élményeknek, melyeket — sokszor évek multán — egyszerre csak újra megáhit. Ilyenkor oly erővel tör elő a lélekből a vágy egy-egy régi olvasmány után, mint valamely heves rohamú üde patak, mely sokáig a föld alá rejtőzve ásta medrét, de egyszerre csak ismét előzuhog, fokozott erővel s titokzatos rétegek sóitól ízesülten.

Néhány könyvet mégis külön meg kell említenem, melyek rendkívüli hatással voltak rám s melyekhez nagyon gyakran visszatérek, sőt közülök egyiket-másikat csaknem állandóan olvasok. Ezek mind verses művek, magyarok és idegen nyelvűek. Magyarok: *Csokonai*, *Berzsenyi* és *Arany* remekei. Aranynak főleg öregkori lírája s Bolond Istókja. Csokonai még debreceni gyermekkoromból való, megmaradt és egyre növekvő szerelmem. Berzsenyit csodálatosnak tartom s fáj, hogy nincs rangjához méltó elismerése irodalomtörténetünkben. Az új magyar költők közül csaknem imádva szeretem *Ady* Endrét, akinek *Vér és arany* című kötete életem egyik döntő fontosságú könyve.

Az idegen nyelvű költők közül a németek sorában voltaképen csak *Goethe* az, akihez újra s újra csodálattal térek vissza. Igazi szerelmeim a franciák, köztük is *Baudelaire*, akinek *Fleurs du Mal*-ja az *Ady* említett könyve mellett legfőbb olvasói szenzációja volt életemnek. Nagyon szeretem Al-

bért *Samain-t*, akitől sokat fordítottam, s akit testvéri közelségűnek érzek, s legutóbbi éveim egyik legüdébb, legdrágább olvasó-élménye Francis *Jammes* Jean Noarrieu című csodálatosan hamvas és számoçaillatú verses regénye volt. Más idegen nyelvű költőt aligha sorolhatok kedvenceim közé: angolul és olaszul csak nemrég tanultam meg s így eredetiben még kevés ily nyelvű költőt élvezhettem.

VARGHA GYULA

az érzelmes szemlélődés költője, remekbe készült műfordítások alkotója. Nyugalmazott államtitkár.

Gyermekkorom óta jobban szerettem a verset a prózánál. De az utóbbit is mohón faltam, kivált addig, míg élethivatásom más térre nem vont *Dickens* és *Kemény* Zsigmond voltak legkedvesebb regényíróim, *Thackeray* hidegen hagyott, *Jókai* pedig — bár ragyogó fantáziája sokszor elbűvölt, — könnyebb fajsúlyúnak tetszett s nem tette reám azt a könnyekig megindító s lelket megrázó hatást. Az idegenek közül nagyon szerettem még *Daudet* regényeit s *Tolsztoj* nagy szellemének varázsa is lenyűgözött; de a nagy Cervantes-t talán mindkettőnél jobban szerettem. Irodalmunk szerencsés, hogy Don Quijoté-t *Győry* Vilmosnak felülmúlhatatlan fordításában mondhatja magáénak. A mi *Mikszáth* Kálmánunknak, a kitűnő mesemondónak szintén sok lelki gyönyörűséget köszönök, valamint *Herczeg*

Ferenc finom művészetének s mély lelki analízisének.

A költők közül két szellemóriás kísért végig az életem, percre sem lankadó hatással: *Arany* és *Shakespeare*. Arany verseit és Shakespeare nagy tragédiáit könyv nélkül tudtam. A nagy tragédiák monológjait s megkapóbb dialógjait talán még most is el tudnám szavalni sűgő nélkül. Kiemelni kívánom, hogy Aranyban nemcsak a nagy epikust szeretem, hanem a lírikust is, jobban még, mint *Petőfi-t*.

De *Vörösmarty* és *Petőfi* s részben *Tompa* is állandó gyönyörűség forrásai voltak rám nézve, valamint *Goethe* is Faust-jával és lírájával. *Schiller-t* már kevésbé szerettem. Ellenben *Heine* ifjúkoromban kedvencem volt, de később himporából sok letörlődött. A francia költők közül — amint műfordításaim is mutatják, *Leconte de Lisle-t*, *Herediá-t* és *Sully Prudhomme-t* szerettem különösen s költészetük fénye még most sem halványul el előttem. Egy időben *Puskin* Anyégin-jéért is rajongtam.

Aranyon és Shakespeare-en kívül *Homér*-hoz maradtam leghívebb. A nagy görög tragikusok szintén a gyakrabban forgatott könyveim közé tartoznak ma is. *Aristophanes* hasonlóképen elég sűrűn megfordul kezemben, de erre — azonkívül, hogy nem egyszer saját politikai viszonyaink fonáságainak szinte tükörképét látom benne, — *Arany* mesteri fordítása is csábít.

P. s. Nem akarván visszaélni a vendégjoggal, rövide fogtam vallomásomat s megemlítésül hagytam több kedvenc könyvemet, melynek pl. *Tegner* Frithjof mondája, *Burns* Kóbor Tamása, *Byron* Don Jüanja stb. stb.

**KRITIKUSOK, PUBLICISTÁK,
SZERKESZTŐK**

ADY LAJOS

gimnáziumi tanár, az Országos Középiskolai
Tanáregyesület Közlönyének szerkesztője.

Ad 1. A halántékom bizony már deresedik, s ez okból talán egy kissé pironkodva illik bevallanom, hogy — hajlandóságom szerint — még mindig *Jókai* volna olvasmányaim egén a Nap. S ha évek sora óta még sem volt kezemben *Jókai*-regény, csak az az oka, hogy hiányzik ehhez a megfelelő predispozíció: várom, évről-évre egyre várom a hajdanzaló nagyvakációk tikkasztó nyári délutánjainak a visszatértét, amikor a lefüggönyözött, hűvös szobában heverészve miopsszá olvastam magam, dobogó szívvel és sáppadó-piruló arccal mohón ki akarván inni az isteni mesélőnek kiapadhatatlan bőségű forrását. Ha én mégegyszer így élhetnék át egy — csak egyetlenegy — nagy vakációt!... *Jókai* mellett — sajnálnám, ha kurióзитás-hajhászásnak érne ez — a *lírikus-Arany* és az *epikus-Petőfi* ragadott el minden időben. Tanári munkám jutalmának érzem, amikor az *Őszikék*-et vagy pl. a *Helység Kalapácsát* tanítványaim előtt felolvashatom. Nem vesztett frissességéből máig sem előttem az *Odysseia* (az *Ilias*-t még átmenetileg sem szerettem). —

Byron-t jobban kedvelem, mint valaha. Pedig már mikor először olvastam, Kazinczyként „fel-felsikongtam” a gyönyörűségtől.

Ad 2. Többé-kevésbé mélyen, de csak átmenetileg hatott reám: *Csokonai, Vajda János, Eötvös Károly, Endrődi* („Kurucdalok”); — aztán *Hugo, France, Ibsen, Heine, Turgenjev, Gogol* és *Puskin*.

BÁLINT LAJOS

hírlapíró, a Nemzeti Színház művészeti titkára.

A háború kitörésekor többször megírtam, hogy hitem szerint ízlésünk a háborún át megint a naturalizmushoz visz majd el, s azóta sok mindenféle szimptóma igazolta ezt az akkor nagyon vakmerőnek látszó föltevésemet. S mégis azóta, a naturalista írók, akikkel akkor újból sokat és szívesen foglalkoztam, most e háborús három év után, megint nagyon idegenek és közömbösek nekem. Bocsásson meg, de úgy érzem, hogy ez az ilyen ankétvallomások illuzórius értéke mellett szól. *Sirindberg-Ot* szerettem nagyon, néhány év előtt. „A cseléd fiát — sok gyönyörűséget adó olvasmányomat akkor — az idén nyáron fáradtan és unottan lapoztam át. Egyénileg megnyugtató ez, mert holmi továbbfejlődésről s meg nem állásról beszél. Ez jó nekem, de értéktelenné teszi a deklarációm, mert ha feljegyzem, hogy mik legkedvesebb könyveim most, még azzal is rádúplázok, hogy egy időben sem vagyok következtetés: A *Dosztojevszkij* Karamasoff-

ja s a *Cosier* fill Ulenspiegelje mellett ott áll *Mae-terlinck* enyhe miszticizmusa s *France; Gogol* A köpönyeg-gel s *Lesage* Sánta ördöge. Még pregnánsabban, sok egyéb közt *Shaw*: Szocializmus milliomosok számára paradox ötletei s vele szemben O. C. *Chesterton* Ortodoxiája, *Dickens* Pickvickje és *Casanova* memoárja messze fekvő pontok s *Balzac* *Contes drolatiques*-jától szédületes meszeségben van a *Ruth* könyvének nyájas érzelmesége. A magyarok közül *Jókai* Egy az Isten-tői, *Kemény* Zsigmond Gyulai-án át, *Molnár* Muzsikájáig s a *Toldi-tói* *Ady* Vér és arany-áig, majd viszont *Kosztolányi* Szegény kis gyermek panaszai-ig ugyanilyen messze az ut. A modern magyarok egyébként „muszáj” olvasmányaim közé tartoznak, tehát alig válogathatok bennük. Nuda veritas-t parancsolt igen tisztelt Szerkesztő Ur s lehet, hogy az igazság „aimable”, de nem mindég következetes.

BERNÁT ISTVÁN

agrárpolitikai író, a magyar szövetkezeti ügy vezéralakja. *A magyar földbirtok tehermentesítése* és számtalan más tanulmány és cikk írója.

Napi olvasmányom reggelenként a Biblia, melyet jó volna, ha nemcsak a hívők, hanem a tudósok is gondolkodva olvasnának. Ha közelebb jutunk a belső maghoz, csodálatos erő és serkentés árad ki belőle.

Régibb olvasmányaim közt említeném *Boros Mihály Boldogháza* című, a Vasárnapi Könyvtárban a 60-as években megjelent füzetét, mely döntően folyt be azon elhatározásomra, hogy életem munkáját legalább nagyobb részben altruista célokra fordítsam. Magának az altruizmusnak nálunk való népszerűsítésében nem kis részem lett.

Nagy hatással volt reám John Stuart *MM* műve a Szabadságról s ennek előszava, melyet *Kállay Béni* írt. Továbbá *Rodbertus* német agrárpolitikai író s *Claudio Jannet* műve: *Le capital, la spéculation et la finance au 19. siècle* Emellett *Bürke* irata: *Reflections on the french revolution* és *Warren Hastings* eilen mondott beszéde. *Junius* levelei, *Carlyle* és *Ruskin*. Szívesen olvasom *Gaál Jenő* műveit Széchenyi Istvánról, *Deák* beszédeit, *Csengery* Magyar statusférfiak- és szónokokról írt tanulmányait, *Eötvös* Gondolatait, *Tacitus* műveit *Csiky Kálmán* fordításában. Valaha *Jókai* régibb műveit, *Kölcsey* Parainesisét, *Kazinczy* Utazásait.

Most *Ferrero* történelmi műveit, legutóbb *W. Sombart* *Der Bourgeois-ját*. Általában oly műveket, amelyek az agrárpolitikával és a plutokrácia terjeszkedésével foglalkoznak.

BOLGÁR ELEK

bölcseleti és szociológiai író, *A községi kultúrpolitika feladatairól*, választójogról és Durkheim-ről szóló tanulmányok írója.

Attól tartok, hogy szíves kérdésére nem adhatok lényegesen eltérő választ attól, amelyet adhattam volna a tizenöt év előtti ankét alkalmával.

A háború — ha egyáltalán volt valamelyes hatása olvasmányaimra, — csak még jobban kimélyítette a régiekhez, a ki próbáltakhoz való viszonyomat: kiállották a tűzpróbát. Épígy menekülők hozzájuk a háborús borzalmak elől, mint ahogy menekültem a békés világ sok nyomorúsága elől is. De hozzájuk térek vissza az „új, diadalmas írói nemzedéknek” kétségtelenül élvezetes alkotásai után is. Lehet ez a régi, kipróbált könyvek saját elevenereje, lehet az olvasó szentimentális ragaszkodása az első olvasáskor szerzett nagy élményhez, lehet a szellem óvatos ökonómiája: a tudományos érdeklődés által amúgy is sok olvasásra kényszerülő ember fáradtsága és önkéntelen tartózkodása új szenzációkkal szemben.

Akinek a tudomány élettartalom, annak a szép-irodalom kétszeresen élvezeti cikk s talán azért is válik konzervatív olvasóvá, mert nem hajlandó megalkudni. Nem akarja az olvasással járó nagy örömet veszélyeknek kitenni és inkább megmarad a maga kicsiny, de jól bevált repertoire-jánál. És ugyanebből az okból mindinkább nehezebben szánja el magát irodalmi felfedező utakra, nem kísérletezik, még az általánosan befogadott és elismert újabb munkákkal sem.

Elmondjam-e ezek után, hogy változatlanul a régi nevek és munkák szerepelnek olvasmányaim

között: *Tolsztoj* és *Dosztojevszkij* regényei, melyeknek szereplőivel egyenesen személyes viszonyban állok és nem egyszer jártam már úgy, hogy egy-egy idege« arc láttára ezt mondtam magamban: nini, ez olyan, mint Szvidrigajlov, vagy: milyen hasonlatosság Petrovna Mariá-val.

Ezek mellett *Gottfried Keller* és *Maupassant* novellái, *Wilde* néhány verse (különösen a readingi fegyház balladája) állandó olvasmányaim.

Merjem-e bevallani, hogy a drámairodalomban még mindig Faust-nál tartok s hogy a magyar irodalmat ma is *Katona*, *Madách* és *Arany* képviselik számomra?

Attól félek, hogy ha mindezeket a „nuda Veritas” követelményei szerint bevallom, rácáfolok szép voltain mottójukra, mert az elmondottak aligha volnának alkalmasak annak megmutatására, „comme on écrit l'histoire”, különösen — l'histoire de la littérature.

ELEK ARTÚR

művészeti író, a *Poe Edgar* című kötet, az *Álarcosmenet* című novella-gyűjtemény írója és egy költői antológia szerkesztője.

Könnyű lenne két kérdésére egy-egy mondattal megfelelnem. Az elsőre: hogy állandó olvasmányaim tulajdonképpen nincsenek, mert rövid az élet, de túlon túl sok az, amit az ember végigolvasni vágyik, s mert az olvasásom módja igen lassú, az elhagyott helyekhez vissza-visszatérő, meg-megálló,

jegyeztető és összehasonlító. A másodikra: hogy lajstromot írni, nevek hosszú sorát, mirevaló volna?

De nem akarok kitérni a kérdésekben elrejtőzködő igazi kérdések elöl, amely — úgy gondolom — ez: azok közül a tudatos és öntudatlan nevelő hatások közül, melyek között a semleges gyermek egyénné érik, mit köszönhet bennem az író más íróknak? Ha így fogom meg a kérdést, akkor messzire kell visszamennem, egészen az ifjú és gyermekkoromba. Mert meggyőződésem szerint olvasmányainknak csak azokban az él ^korszakokban van mindent eldöntő hatásuk.

S nevelő módszereink tökéletlenségét jellemzi, hogy épp azokban a korszakaiban legelhagyottabb a gyermek. Mint sok más gyerek, én is korán kezdtem az olvasást. Egy-két évi olvasgatás után kitört rajtam az olvasás dühe, és üldözött hosszú-hosszú esztendőkön át. Mindent elolvastam, ami nyomtatott betű elém került, és a könyv kedvéért mindent elhanyagoltam, legszívesebben a tanulást. Könyvre úgy tettem szert, ahogy épen tudtam. Amit karácsonyra, egyéb ünnepi alkalomra kaptam, számtalanszor elolvastam, ismerőst, jópajtást könyveitől megfosztottam és közben minden garasomat könyvre költöttem. Persze csak garasos könyvekre: Talár Péter munkáira és a ponyvairodalom egyéb alkotásaira. A Rókus-kórház felső végén árulta falra szögezett madzagsorain szélben lobogó füzeteit az az öreg bácsi, aki első könyvkereskedőm volt. Vé-

letlen volt minden olvasmányom. A paedagógusok a gyermek olvasó-dühét ártalmas hajlandóságnak szokták minősíteni és leküzdését ajánlgatják. Azt kívannak, hogy a gyermek olyan mértékkel éljen az olvasásnak, mint a meglett ember, mint paedagógusi önmaguk, kiknek az olvasás már rég nem szenzáció. De lehet az ismeretekre, az álmodozásra, a fokozott belső életre vágyó gyermek olvasó szenvedélyét erőszakos módon lebírní? Elbúvársra, alakoskodásra ösztönzik vele, s azzal, hogy a neki való könyvet elzárják előle, olvasmány dolgában kiszolgáltatják a véletlennek. Nem okosabb akkor kielégíteni azt a szenvedélyt, és annyi könyvet rakni a gyermek elé, amennyit csak megbír, de legalább olyan könyvet, amely képzeletét el nem vadítja és izlését meg nem rongja?

Az első véletlenadta könyv, amelynek maradandó hatást köszönhetek, furcsa egy könyv volt. *Hunfalvy* János Egyetemes történelmének harmadik kötete: az újkor. Az elemi iskola harmadik osztályát jártam, amikor egyik nagybátyám könyvei közül észrevétlenül elvittem. Máig őrzöm azt a megviselt, összefirkált kötetet, és ha néhanapján ellapozgatok benne, csudálkozom rajta, hogy az öreg Hunfalvy János tömör és száraz beszéde, nyelvújításkorabeli felemás nyelve el nem riasztott a külsejére is vigasztalanul józan könyv olvasásától. Sok éven át, késő diákkoromig, állandó olvasmányom volt. Hosszú fejezeteit betéve tudtam, évszámostul, mindenestől. Később az „Egyetemes történelem” má-

sodik kötetét, a középkorit is megszereztem. Míg amannak inkább csak ismereteket köszönhettem, ez képzeletemet indította munkának. A középiskolával végeztem, amikor belefogtam Enzio királyfi tragikus történetének regényes megírásába. Az elindító motívum Hunfalvy históriájának egyetlen mondata volt, mely a boldogtalan királyfi lassú elhalásáról beszélt, miután börtönőre leányának szerelme sem tudta megmenteni. Az elbszélés félbemaradt, el is kallódott, de az érdeklődés, amelyet a könyv bennem az olasz középkor iránt keltett, tovább élt és férfikoromban sem hagyott el. Hunfalvy két kötetének ismerete máig élő anyaga műveltségemnek.

Öntudatlanul bizonyára a stílusával is hatott rám Hunfalvy Terjedelmes körmondataira, előadásának bizonyos pathetikus fordulataira bámulva ismertem rá utóbb iskolai írásaimban. S ez az eset is azt igazolja, hogy mennyire nem szabad a gyermek olvasmányait a véletlenre bízni. Hiszen a gyermek — néha a jövődöbéli író — azt a nyelvet, mely majdani művészetének egyben anyaga és eszköze lesz, jóformán olvasmányjaiból tanulta meg.

A középiskola második osztályát járhattam, amikor az iskolai könyvtár heti könyvosztásán — megingt a véletlen — egy ócska, vékony kis könyvet juttatott nekem. Elkeseredve vittem haza — hiszen én Jules Verne-t kértem, és mekkora igazságtalanság volt, hogy Verne-t csak negyedosztálytól fölfelé adták. Poe Edgárnak két elbeszélése volt a kis

kötetben, *Hang* Ferenc fordította őket A novellák egyikét, a „Morgue-utcai gyilkosság”-ot, megundorodva hagytam félben, de annál mélyebben — a lelkem mélyéig és a tudatom mögött aluvó jövő életem alapjáig — rázott meg a másik elbeszélés, a „Gödör és az inga” című. Poe-val azután sok esztendőig nem találkoztam — hiszen kézenforgó magyar fordítása még akkor nem volt — de az az igazság, mellyel első vele való találkozásomkor hatalmába kerített, soha el nem múlt.

Az történt a gyermekkel, ki néha a majdani íróval azonos, hogy lelkének egyik rokonára lelt a mindenség rengetegében. Tanácstalanul, idegenül, elhagyottan ödöngött addig az életben. S egyszerre egy másik emberen át belátott egy másik világba. S megrendülve sejtette meg, hogy az az új, az a csodás színekkel világító világ az ő igazi hazája. Az ilyen öntudatlan keresgélések és fölfedezések adják meg a gyermek- és ifjúkori könyvolvasás értelmét. A gyermek és az ifjú olvasmányai segítségével igyekszik elhelyezkedni a világűrben; keresi benne őseit és kortársait, azokat, kikben az ő alaktalan érzései megfoghatókká váltak. Valójában önmagát keresi, de csak akkor ismer rá, ha megtestesülten látja valakiben.

Később már ritkábban esnek meg az ilyenrajta fölfedezések és szenzációk. Már az egyetemre jártam és filozófiával, francia irodalommal foglalkoztam, mikor elolvastam *Rousseau* Confessions-ját. Ez is nagy eseménye volt életemnek csak úgy, mint

utóbb *Stendhal*, majd *Ibsen* és a skandináv regény-írók, még később *Keller* Gottfried Grüner Heinrich-je. S voltak közben mások is, de azokhoz már bizonyos tekintetben fölkészülve és tudatosan közeltem. Tudtam kik, mik és sejtettem, hogy mit mozdíthatnak meg bennem. Fogékonyság és érzékenység dolga, hogy ki meddig elevenül meg ismeretlen írók érintésétől. Egyik utolsó jelentős találkozásom Paul *Verlaine* volt.

De a meglett, sőt öregedő ember már nem azért bolyong a világirodalomban, hogy önmagára ismerjen másokban. Vigasztalást, feledkezést keres olvasmányjaiban. Akiben valaha ujjongva köszöntötte lelkének rokonait, azokat fázósan kerüli el. Már nem szívesen találkozik önmagával és kelletlen érzést okoz neki minden, ami önmagára emlékezteti.

FENYŐ MIKSA

a *Nyugat* egyik szerkesztője és a Gyáriparosok Országos Szövetségének igazgatója, egy *Casanova* tanulmány írója.

Egy kissé önéletrajzot kellene írnom, ha felelni akarnék a felvetett két kérdésre. Gyermek- és ifjúkoromban olvasmányaim nagy részével úgy voltam, hogy valahogy beleszövődtek életembe — abba, melyet épen akkor éltem —; irodalmi jelentőségüknél sokkal fontosabb volt számomra, amit életlehetőségekben hoztak: csodákat, elérzékenyüléseket, elkalandozásokat. Vagyis ebben az időben a legtöbb

olvasmányom mély hatással volt rám. A legmélyebb hatással *Jókai* Mór regényei (gondolom, sokan leszünk így) és pedig nem is az irodalomtörténet kiválasztottjai, hanem outsider-regények, mint pld. A névtelen vár, meg Az élet komédiásai, A fekete gyémántok, a Szegény gazdagok, s még vagy húsz más regénye. Más történés számomra, mint amit e regények cselekménye hozott, akkoriban nem is volt s talán azóta sem meresztettem olyan tágra a szememet, mint Berend Iván csudáira. Nagy hatással volt rám még akkor *Vörösmarty*: Zalán futása, melyet szívesebben olvastam Toldinál, minthogy egyébként Toldi estéjét a trilógia első részénél ma is többre tartom. Ha egészen tárgyilagosan akarnék ez időbeli s reám mély hatást gyakorló olvasmányaimról beszámolni, akkor meg kellene említenem *Dumas* Monte Christoját és ennek még egy tucat egészen selejtes társát. Meg külön mondatban *Scott* Ivanhoe-jét, melynek egészen felejthetetlen szenzációkat köszönhettem. Már lehettem vagy tizennyolctizenkilenc esztendő, mikor kritikával és vizsgálódva (többször okvetetlenkedve) kezdtem olvasni. Ebben nagyon segítségemre volt — és némileg bátorítója akkori gyerekesen szkeptikus világnézetemnek — *Spinoza* Theologico-politicus tractatusa, melyet épen e napokban vettem elő, hogy újból lapozzak benne. Akkoriban olvastam — nagy gyönyörűséggel — *Cervantes* Don Quijote-jét; próbáltam *Dickens*-t is (gondolom a *Twist* Olivért), de nem igen tudtam felmelegedni iránta. Azután hosszú

időn keresztül alig olvastam egyebet, mint *Schopenhauer-t*; a Neue Paralipomena kötete kapott meg, de azután körülbelül, mindent elolvastam, amit írt: a Welt als Wille und Vorstellung-ot többször is. Schopenhauer több volt, mint olvasmány . . . de mondom, önéletrajzot kellene írnom. Tehát rövid leszek s megpróbálom azokat a könyveket ideírni, melyek a legintenzívebben foglalkoztattak s melyekhez biztonnyal még gyakran vissza fogok térni. Úgy írom le őket, ahogy eszembe jutnak; a Biblia és *Homeros* sajnálatomra nem szerepelnek köztük, sőt pironkodva vallom be, hogy 25 esztendő óta *Shakespeare-t* sem vettem kezembe. Tehát: *Rousseau* Vallomásai, *C. F. Meyer*: Der Heilige és — mert történeti elbeszélésről van szó — *Kleist* Michael Kohlhaas-át is ideírom, *Keller* Gottfried: Der grüne Heinrich, a Seldwyla-kötet (különösen Die drei gerechten Kammacher, Spiegel das Kätzchen). Sieben Legenden (különösen Der schlimm-heilige Vitális)) meg néhány gyönyörű verse, melyeknek címét nehezemre esik ide nem írni. S ha már a svájci íróknál vagyok, nem hagyhatom megemlíttelenül *Vischer* Auch Einer-jét és *Burckhardt* Weltgeschichtliche Betrachtungen-jét. *Zola* örminal-ja és *Mouret* abbé vétke; *Choderlos Laclos*: Les liaisons dangereuses, *Stendhal*-nzk La Chartreuse de Parme-ja, Le rouge et le noir-ja, *Maupassant* néhány kötete (kedvesebb olvasmányt, mint a Les soeurs Roudoli és a Ce cochon de Morin, alig tudok), *Casanova* emlékiratai. *Balzac* Les Contes dro-

latique-je, Barbey *D'Aurevilly* Les Diaboliques-je és mindenekfölött *Flaubert*. A „mindenekfölött”-et persze még *Tolsztoj* és *Dosztojevszkij* számára is tartogatom: Karenin Anna meg A háború és béke, Raszkolnyikov, Az idióta, meg Karamasoff fivérek számára. Azután *Goethe-verseket* szeretnék ideírni: *Nachtgesang*, *Gewohnt*, *gethan*, *Vanitas!* *vanitatum vanitas*, *Der Gott und die Bajadere*, a velencei epigrammok és száz más versét, hosszú időn át egyetlen olvasmányomat. Nem szólottam még *Arany* Buda haláláról, *Ady* Endre verseiről, melyekhez állandóan visszatérek, néhány gyönyörű *Vörösmarty-versről*, *Petőfi* verseiről. Nem szólottam *Nietzsche-ről*, akinek fiatalkori műve: *Die Geburt der Tragödie* egyike legfelejthetlenebb szenzációimnak, *Babits* *Recitativ* kötetéről, *Wagner* *Richard* önéletrajzáról, *Móricz* *Zsigmond* *Hét krajcár*, *Magyarok*, *Az árvalányok* kötetéről, *Ambrus* *Zoltán* *Álomvilág-áról*, *Heine* *Bimini-jéről* s még néhány tucat verséről. Most éppen *Henri* *Barbusse* *L'Enfer-jét* olvasom, igaz tetszéssel.

FÜLEP LAJOS

művészeti és filozófiai író

Nehezen tudok kérdésre felelni, nagyon hosszú listát kellene ide írnom azokról a művekről, amelyek „állandó és visszatérő” olvasmányaim. Mert nemcsak az a baj, hogy nyolc nyelven olvasok, hanem különösen az, hogy ma már jóformán minden ol-

vasmányom „állandó és visszatérő”. Mert igaz ugyan, hogy közben olvasok egy-egy új dolgot, legtöbbször azonban mégis olyat, amit már ismerek. Ezeket aztán a szerint veszem elő, hogy mikor milyen a hangulatom és kedvem. Lehetetlen felsorolni őket, mert van köztük mindenfajta írásmű, kezdve a Mahabharata-tól, vagy a Bibliától a legújabb magyar vagy idegen írókig. Mégis az életem egyik vagy másik szakában egyik vagy másik fajta írásmű vonz jobban, az illetőt aztán kéznél tartom az asztalaimon, subládán, székeken, szóval mindenfelé. Mindössze tehát arról számolhatok be, hogy a jelen pillanatban milyen könyvek hevernek körülöttem. Hát itt van elsősorban *Dante*, akit tíznél több esztendő óta olvasok állandóan, már nem is olvasom, hanem tudom; aztán itt van *Homeros* és a Biblia, a különösen szívemhez nőtt *Chanson de Roland*, régi francia fabliaux-k *Aischylos* és *Shakespeare*, *Plotinos*, *San Juan Delacruz*, *Chaucer*, *Herriek*, *Shelley* (ép most olvastam el *Medwin Shelley* életrajzát), *Keats*, *Byron*, *Coleridge*, a két *Browning*, *Swinburne*, *Meredith*, *Goethe*, a magyarok közül *Vörösmarty* és *Arany*, szóval nagy összevisszaság korok, írók és könyvek tekintetében. Lehet, hogy néhány hét alatt megváltozik a helyzet, némelyek visszakerülnek a polcra s mások kerülnek helyükbe. De az összevisszaság azért megmarad. Az élet is összevisszaság: minden nap van az embernek oka, hogy az egyik íróval együtt örüljön s a másikkal együtt szomorkodjék.

Hogy mi tett mélyebb hatást reám mostanában? Talán *Meredith* bűbájos *The adventures of Harry Richmond*-ja; a *Tragic comedians*-t éppen most olvasom, erről hát csak annyit mondhatok, hogy nagyon érdekel.

Ezeken kívül természetesen vannak olyan olvasmányaim, amelyekhez egy-egy speciális kérdéssel való foglalkozásom közben nyúlok. Ez már munka. Meg kevésbé számolhatok be róluk, mint az előzőkről. Csak annyit mondhatok, hogy évek óta leginkább középkori írók művei, vagy a középkorra vonatkozó újabb művek: nevezetesen *Dante* korának és a róla szóló irodalomnak művei.

HATVANY LAJOS

a lélektelen filologizálás ellen irt *Die Wissenschaft des Nichtwissenswerten* című bátor és tudós pamflet, a *Gyulai Pál estéje* c. tanulmány-gyűjtemény és a *Híresek* c. színmű írója, könyvkalandjaiól évek előtt *Én és a könyvek* címen már megírta egy kritikusi pályára készülő ember „szenvedéseit”!

A múltkor megírtam egy tárca-kritikámban, ma sem írhatok mást:

„Minden könyv, melyet kényszeredett mosolylyal veszek át, egy-egy mardosó önvád lesz, ha hetekig fölvégatlanul fekszik s ha aztán kezdem olvasni s leteszem megint, mert nem érdekel. Pedig semmi sem érdekel, minek ámítsam magam. Nekem már csak az esik jól, ha újra forgathatom, amit

minden póruson át beszívtam magamba: *Csokonai-t*, *Ady-t.*, *Berzsenyi-t* vagy *Arany-t*, *Horatius-t* vagy *Shakespeare-t*, *Balzac-ot*, vagy *Flaubert-t* *Puskin-t* vagy *Tolsztoj-t*. Nem is igen reagál az ember bizonyos idő után, csak a legjobbra. Mint a náthás, aki csak a legerősebb illatokat érzi.” (Pesti Napló 1918. márc 8.)

De talán ez sem igaz. Mert ha foglalkozom valamivel, hát akkor az érdekel, amivel foglalkozom. És semmi más. Van úgy, hogy a legrosszabb memoire jobban érdekel, mint *Goethe*. Hangulat-dolog, hogy mi tetszik és mi nem. Állandó kedvenc könyve csak pedáns, művészietlen ízlésű embernek van. Ami annyit jelent, hogy nekem nincs. E szerény nyilatkozat után ajánlom magamat Szerkesztő Úr szíves kegyébe.

HEVESI SÁNDOR

a Nemzeti Színház főrendezője, a Jókai-regények színpadra költője, A *hadifogoly* c. színmű és sok ötletes színpadi cikk írója.

Állandó magyar olvasmányaim évek óta: *Arany*, *Pázmány*, *Petőfi*, *Vörösmarty*, *Csokonai*, *Jókai* és *Mikszáth*.

Külföldi olvasmányaim: *Plató*, a görög tragikusok, *Shakespeare*, *Dante*, *Goethe*, *Molière*, regényírók közül: *Dickens*, *Flaubert*, *Bulwer* és *Dosztovjevskij*.

Ugyancsak ők gyakorolták rám a legmélyebb hatást és úgyszólván állandó kísérőim.

IGNOTUS

a *Nyugat* írói csoportjának vezére, költő, kritikus és politikai író. Miután végigharcolta élete legszebb küzdelmét az új magyar irodalom elismertetéseért (*Kísérletek*), most éri meg költői és novelláíról reneszánszát: A *Slemül keservei-t* és a *Vallomások-at* újból ajánlékba kaptuk mostanában *Ignotus verseiből* és *Ignotus novelláiból* című könyveiben

Valaha, kivált gyermekkoromban sokat olvastam, — most annyi az újság, revü stb. muszájplvasmányom, hogy nem jutok rendszeres olvasáshoz. Türelmetlen is vagyok s főképp adatok érdekelnek, most tehát az ilyeneket szolgáltató könyveket keresem. Vissza nem igen térek olvasmányaimhoz, a legnagyobbakhoz sem, — megelégszem a számízával, mit akkorról hagytak, bár különben vallom és ajánlom, hogy hosszú időközökben új elolvasással revidéálnunk kellene az írókról s egyéb író nagyokról megállapodott véleményünket. Átmenően és ujabban hatással rám *Freud* professzor pszichanalista írásai voltak s *Julius Lippert-nek* Christentum, Volksglaube u. Volksbrauch c. könyve, valamint, amit valóban újra elolvastam: az *igazán* nagy *Zolá-nak* L'ouvre c. regénye.

KACZIÁNY GÉZA

tanár, a függetlenségi eszmék régi publicistája, a *Swift Jonathan és kora* írója.

Bár nem tartozom a 15 év óta fölmerült „diadalmas új írói nemzedék” soraiba, de fölszólíttatván, nem akarom megtagadni kérését. Nehéz ugyan visszaemlékezni hatodfél évtized benyomásaira, (hacsak azok nem olyanok, mint az aradi kisdédóvóban nyert fejbeütés, melyet sohasem felejték el, pedig 57 év előtt kaptam) de azért megpróbálok az első kérdésre is felelni, hogy mik voltak nagy, mély, mondhatni lélek-átalakító hatással rám? A második felelet könnyebb lesz, mert az már a jelenre vonatkozik.

Gyermekkoromban az én nemzedékem lelkét Robinson Crusoe ragadta meg legjobban. Külön világ az, mely a gyermek előtt megnyílt. Mindnyájan egy puszta szigetre szerettünk volna kerülni s ott a nagy harcot megvívni a természettel és vagy elpusztulni, vagy diadalmasan kerülni ki belőle, mint férfiak. Az ilyen könyvek olvasása tesz szívóssá, határozottá, küzdelem-szeretővé. Sokat köszönhetek tehát Defoe halhatatlan művének „jellemem fejlődésében”.

Gyermekkorom óta szerettem a Bibliát, melyet mint ároni családból származó protestáns sokszor olvastam, kiválólag az ó-szövetséget, mely drámai erejével roppantul megragadott. Tüzetesebben és igen részletesen azonban vele csak lelkész-korom-

ban ismerkedtem meg. — Vele egy vonalba te-
szem hatás tekintetében *Shakespeare* műveit,
melyekkel 14 éves koromtól kezdve lángoló szenvedéllyel foglalkoztam. A görög mithológiával foglalkozó kézikönyvemet talán ötvenszer is átolvastam, sohasem feledhető benyomásokat nyerve belőle. Később ehhez az „Edda” ismerete járult, a germán mithosz csodavilága, melyben ép oly alapos jártasságot nyertem, mint a görögben.

Megrázó erővel hatott rám *Hugo* Viktor két műve: *A nyomorultak* és *A tenger munkásai*, *Dickens* Pusztaház-a és *Nehéz idők* című regényei, melyek jóval többek mint regények, ezekben az emberiség nagy problémáit sejtettem és ismertem föl. Igen korán kezdve nyelveket tanulni, sok idegen íróval ismerkedtem meg, kik közül legnagyobb hatásúak voltak rám *Flaubert* *Salambo*-ja és *Orabbe* drámai művei. Egy betegségem alatt *Ma-caulay* összes essayit átolvastam s ezek is irányt adtak szellemem fejlődésének. Egészen új történelmi világot gyújtott lelkemben *Michelet* *La Bible de l'Humanité* című remekműve. Ezek kedveltették meg velem a történetírást, mely foglalkozásra a szépirodalom után áttértem. Az élet tavasza a költészeté, nyara és ősze a komoly tudományoké. *Swift* csodálatos *Gulliver*-je átvezetett e nagy író tanulmányozására s némileg utánzására is, éreztem magamban, hogy „anch'io sono scrittore satirico”, mely tehetség végzetes hatású volt közpályámra.

Idővel nagyon válogatós lesz az ember s csak nagy hatásokra reagál. Ilyen *Poe* Edgar költésze, mely jóval túl nyúlik a költészet határain. Az ő *Monos* és *Una* című párbeszéde a túlvilágba mutat utat a léleknek, kivált az olyannak, mely néha huzamos ideig külön életet él a testétől. Ez már nem költészet: ez a nagy revelációk egyike, mely idősebb korban is megdöbbenő hatású a gondolkozni szeretők számára. Hozzá és hasonló társaikhoz fogható művet nem ismerek többet a világirodalomban.

A magyar irodalom inkább csak szórakozást nyújtott, mint okulást. *Kölcsey* mély honfibúja, *Vörösmarty* lángoló hazaszeretete, legkedvesebb *Petőfi*-m édes szerelmi költésze a szív húrjait ütik meg, de nem adnak mélyen szántó gondolatokat. Az *Ember* tragédiája a maga elhibázott mivoltában az egyetlen magyar mű, mely bölcsészeti tartalmú és mélyebb hatású, költészeti részén kívül. Azonban a többi kedvenc író csak szórakoztató, észpihentető gyanánt szolgál, mint pl. *Jókai*, kit a világ legnagyobb írói egyikének tartok s kinek tiszta költészetéhez és páratlan képzeletéhez üdülni járok, mikor valami bánt és feledni akarom az élet vad dulakodásait.

S ez átvezet a második kérdésre: melyek azok a könyvek, melyeket koronként újra meg újra átolvasok, szórakozásul. *Jókai* főleg, kivüle *Sir John Lubbock* remek kis könyve: Az élet gyönyörűségei, mely fájdalom! még mindig nincs magyarra

lefordítva. Sok léleknek volna ez vigasztalása, mint ahogy *Kempis* Tamás sokunknak volt és marad vigasztalója. Ezekon kívül minden kor emlékiróinak művei adnak pihenést, emberek lelkének megnyilatkozásai, kik hozzánk közel vannak szellemben, közvetlenül szólanak hozzánk és saját bajukat, örömeiket adják át nekünk. Ezek s a költészet nemes termékei, *Arany*, *Tompa*, *Burns*, *Tennyson*, *Heine*, *Lenau*, *Béranger*, *Longfellow* művei azok, melyekre visszatér lelkem s üdülést nyer. Bevallom gyarlóságomat, hogy Sherlock Holmest is igen szeretem, főleg azért, mert elolvasása után rögtön elfelejtem valamennyit s mindegyik mindig új lesz nekem, mikor előveszem. Tehát igazán szórakoztató, mert semmi nyomot sem hagy a lélekben. Ép így vagyok *Verne* műveivel is, melyeknek azonban nagy nevelőhatást tulajdonítok.

Íme, ezek, minden nagyképűség nélkül azok a könyvek, melyeket szeretek, de nem ezek mind. *Burckhardt* két műve a renaissanceról ép oly kedvencem, mint *Teleki* Sándor öt kötete, meg mint még száz más mű, de nem akarok egész antikvárkatalógust ideírni. De hovatovább ezek is fogynak s alig marad majd egy-kettő, de holtig megmarad három, a Biblia, *Shakespeare* és *Petőfi*.

KAPOSI JÓZSEF

a *Dante Magyarországon* c. nagyszabású irodalomtörténeti és bibliográfiai munka szerzője, a *Fioretti di S. Francesco d'Assisi* fordítója. Egy időben a katolikus irodalom vezérembere, a *Magyar Szemle* szerkesztője és a Szent István-társulat igazgatója.

Tanulmány és vigasztalódás okából az utóbbi esztendőök folyamán a leggyakrabban voltak kezében: a Biblia, *Dante*, *Petrarca*, *Boccaccio* művei és minden számottevő olasz, francia, angol, német és magyar könyv, mely reájuk vonatkozik. *Plutarchos* párhuzamos életrajzai. *Gregorovius*: Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter. *Davidsohn*: Geschichte von Florenz. *Ventun*: Storia dell' arte italiana. *Taine*: Voyage en Italie. *Pázmány* prédikációi. *Aquinoi Szt. Tamás* Summái.

Szórakozást és üdülést legtöbbször a következő költőknél és íróknál kerestem: *Vörösmarty*, *Petőfi*, *Arany*, *Zrínyi*, *Mikes Kelemen*, *Madách*, *Babits Mihály*, *Homeros*, *Euripides*, *Vergilius*, *Horatius*, *Shakespeare*, *Milton*, *Byron*, *Longfellow*, *Tennyson*, *Dickens*, *Thackeray*, *Macaulay*, *Carlyle*, *Puskin*, *Gogol*, *Turgenjev*, *Dosztojevszkij*, *Goncsarov*, *Tolsztoj*, *Molière*, *Goethe*.

Éjjeli szekrényemről sohasem hiányoznak: *St. Augustinus*: Confessiones, Imitatio Christi, *Fioretti di St. Francisco d'Assisi*

Gyermekkoromban, majd fiatalságomban nagy hatást tettek reám: *Defoe* Robinzonja, *Cooper* re-

gényei, *Eötvös* Kartauzija, *Jókai* Kárpáthy Zoltánja, továbbá *Chateaubriand*, *Lamartine*, *Montalembert* és *Ozanam* munkái.

KÖNIG GYÖRGY

egy *Musset* életrajz és egy *Flaubert* tanulmány írója.

Megtisztelő felhívásának örömmel teszek eleget, mert amint magam állandó érdeklődéssel figyelem, hogy mások mit olvasnak, el kell hinnem, hogy olyanok is lesznek, kiket az én kedvenc olvasmányaim érdekelnek.

„Kedvenc olvasmányaim”, ezt a kifejezést használom én is, mint ahogy Szerkesztő Ur is kérdőívében, „újra meg újra visszatérő olvasmányok”-ról beszél. Véleményem szerint azonban ez inkább csak vágy, állandóan érzett óhajtás lehet, mint megvalósított tény, mert egyrészt nem értünk rá, (vagy legalább is a kellő mértékben nem) olvasmányainkhoz, ha azok megtetszettek, visszatérni, azután meg másrészt, az igazi olvasót, azt tudniillik, aki az olvasást szellemi élete egyik főfunkciójának tekinti, lényé inkább új meg új olvasmányok felé hajtja, mint a régiekhez való visszatérésre. — De íme a címek: *Gottfried Keller: Leute von Seldwyla*, *C. F. Meyer* történeti novellái és költeményei, *Rousseau: Confessions*, *Flaubert: Madame Bovary*, *Éducation sentimentale*, *Anatole France: Histoire contemporaine*, *Romain Rolland: Jean-Christophe*, *Macaulay: History of England*, *Buckle: History of Civilisation*

in England I. és II, *Cervantes: Don Quijote, Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés. Tolsztoj: Háború és béke.*

E lajstromban, a feltett kérdésekhez képest, nem is annyira azon műveket iparkodtam felsorolni, melyek legjobban tetszettek, (ez esetben talán felvettem volna néhány írói életrajzot, mert ezeket, — már az egész műfajt is — nagyon szeretem, például *Strauss* Voltaire-jét, *Boissier* Saint-Simon-ját, *Faguet* Flaubert-jét, *Adolf Frey* C. F. Meyer-jét vagy *Riedl* Arany János-át), mint inkább azokat, melyek erős és maradandó hatással voltak reám.

Az embernek efajta — egészen őszinte — lajstrom összeállításánál igen mélyen kell leszállnia magába, hogy az egyes művek világirodalmi sufya ne feszélyezze, mert enélkül nehezebben szánja rá magát arra, hogy egy nem elsőrendűnek fémjelzett íróat fölvegyen, mint arra, hogy *Homeros-t, Dánié-t, Shakespeare-t* vagy *Goethe-t* kihagyja. És kétségtelen, is, hogy minden ilyen lajstromhoz egy megfelelő másik lajstrom is tartozik, a nagy hatást nem tett művek lajstroma. Ennek természetesen csak az emberi szellem legkimagaslóbb remekműveinél lehet fontossága, ott azonban épen olyan nagy, mint a pozitív lajstromnak s nem is lehetetlen elképzelni, hogy a kettő összevetéséből az egyén szempontjából valami eredmény vonható le.

Ha a fenti lajstromon mégegyszer végigtekintek s magam után indulva általánosítani próbálok, arra a megfigyelésre jutok, hogy olvasmányainké

ban legnagyobb hatással két dolog van reánk: 1. a költő szuverén teremtő munkája, melyre példa *Cervantes*, vagy *Keller*, 2. az élet és az emberi lélek mélységeinek feltárása, melyet *Dosztojevszkij-nél*, *Tolsztoj-nál*, *Flaubert-nél* vagy *Romain Rolland-nál*, önéletrajzi alapon pedig *Rousseau-nál* találunk. Nagy hatást érhet el a történelmi rekonstrukció is, úgy a művészi, mint a tudományos. (C. F. Meyer és Macaulay.) *Buckle* művét a szuverén gondolat, *Anatole France-ét* a szuverén irónia teszi nagygyá.

LUKÁCS GYÖRGY

filozófiai és esztétikai író, *A modern dráma fejlődésének története* és a *Lélek és a formák* írója.

Az első könyv, amelynek maradandó hatása volt reám, az *Iliasnak* egy magyar, prózai és kivonatos fordítása volt, melyet kb. 10 éves koromban olvashattam először és bizonyos alakok, beállítások stb. szakadatlan kontinuitásban elevenek és aktuálisak maradtak belőle számomra. Többi, gyerekkoromban olvasott könyv hatása teljesen ephemer és nem mélyreható volt, a *Genesis* kivételével, mely kb. 13 éves koromban egy vallási krízist idézett fel bennem. Az első igazán korszakot jelentő mű azonban számomra mégis az *Ibsen* *Kísértetek* c. drámája, mellyel olvasmányaim iránya és stílusa egy csapásra megváltozott. Neki köszönhetem részben a modern irodalom ismeretét (főleg *Ibsen* többi mű-

veire, *Hauptmann-ra*. és *Strindberg-re* gondolok), de legfőképpen azt, hogy már gimnazista koromban le-
 hagytam kortársaim sekély naturalizmusát, mely
 kb. 15 éves koromban, a Welträtsel olvasása után
 engem is elfogott, Ibsen elvezetett *Hebbel-hez* és
 Hebbel egyrészt egy gondolati elmélyedést jelentett
 és evvel *Schopenhauer* és *Nietzsche* megismerését,
 másrészt meghozta a művészi forma első fel-
 derengő megértését, a Grüner Heinrich és a
 Herrmann und Dorothea olvasását. (Ez utóbbi
 különben a legállandóbb és legvisszatérőbb ol-
 vasmánya maradt eddigi életemnek.) — Az
 egyetemi évek nálam is, mint valószínűleg min-
 denkinél, az olvasmányok széleskörűvé válását je-
 lentették. Engem elvezettek a német romantikához
 (különösen Fr. *Schlegel* és *Novalis-hoz*), a 19. szá-
 zad nagy francia és angol íróihoz, akik közül
Flaubert és *Baudelaire*, *Swinburne* és *Keats* voltak
 akkor a legfontosabbak számomra és lehetővé tet-
 ték *Shakespeare* és a görög tragédia első megérté-
 sének kísérletét. Ebbe az időbe esik, hogy elő-
 ször megismerkedtem a *Kierkegaard* oevréjével,
 mely azóta szünetlenül kíséri fejlődésemet; ekkor
 olvastam szintén elveszíthetetlen értéknek Marx-ot
 (és néhány újabb szociológust; főleg *Simmel: Phi-*
losophie des Geldes című művét). A saját produk-
 cióra való átmenet idején a *Kassner*, *Dilthey* és
Paul Ernst essayi hatottak reám és — stílus tekin-
 tetében — az *Ady* Endre akkor megjelent költe-
 ményei.

Természetes, hogy egy későbbi kor sem hozza meg újra a gazdagító olvasmányok eme sokaságát. Ha a később számomra korszakot jelentő könyveket tekintem, akkor legelsősorban a Sebastian *Franck Paradoxa* című művét kell említenem, melyet egy szerencsés véletlen a legjobb pillanatban játszott kezembe. Ezen indult meg a misztikus filozófia olvasása is: *Plotinos* és *Meister Eckhardt*, mellettük *Lao-Tse*, az Upanishadok, az Új Testamentum, S. *Francesco*, *Valentin Weigel* stb. Ebbe az időbe esik a *Dosztojevszkij* igazán termékeny olvasása is és vele az orosz irodalom (főleg *Tolsztoj* és *Gogol*) megismerése.

Az utolsó évekből csak egy nagy könyvhatásról számolhatok be: a *Kritik der Urteilskraft* újbóli olvasásának eldöntő befolyásáról. Vele végleg megszilárdult a kapcsolatom a klasszikus német filozófiához; módomban volt szilárd állást foglalni a modernekhez és ez a könyv adta meg nekem (amit a legnagyobb szerencsének érzek) a lehetőséget az érett *Goethe* megértéséhez (elsősorban a *Wilhelm Meisters Wanderjahre*-t értem) és rajta keresztül a *Hegel* oeuvre-jéhez.

LYKA KÁROLY

művészeti író, a *Művészet* szerkesztője, a *Kis könyv a művészetről* írója.

1. Állandó olvasmányaim elsősorban a szakom körébe vágó könyvek, értekezések, tehát a művészeti irodalom, ezenkívül modern természettudo-

mányi és régi magyar kulturhistóriai vonatkozású könyvek. Kis könyvtáram állandóan használt kötetei ebből a körből valók. *Goethe* Faust-ját és *Madách* Ember tragédiáját 1—2—3 évi időközben újra s újra el szoktam olvasni.

2. „Mély hatásról” szólni nagyon relatív. Fiatalabb korában sokkal könnyebben enged az ember erős hatásoknak, mint meglelt korában. Ifjúkoromban valósággal elragadott *Jacobsen* Niels Lyhne-je, ebből egész halom példányom gyűlt össze, utazgatásaim közepette újra s újra megvettem. Épp így jártam *Dante* Inferno-jával, ennek magyarázata részben az, hogy azokban az években Olaszországban laktam. Valamivel később *Schopenhauernek* pár fejezete s még később *Poincaré* Tudomány és feltevés c. műve hatott rám rendkívül. Ide sorolhatom még *Vajda* néhány költeményét.

RADÓ SÁMUEL

széles skálájú publicista, a *Politikai olvasókönyv* írója.

Renan, Spencer, Jókai, Mikszáth és George Eliot.

SCHÖPFLIN ALADÁR

a *Vasárnapi Újság* főmunkatársa, kritikus,
a *Magyar írók* c. tanulmánygyűjtemény írója.

Ha azt keresem, hogy kik azok az írók, akik életemet végig kísérték, akiket nemcsak minduntalan újra olvasgattam, hanem gondolataimban min-

dennapi társaim is voltak, bizalmas kísérői élettemnek, akkor *Arany-ra*, *Goethé-re* (a Faust és a Wilhelm Meister szerzőjére), *Shakespeare-re* (kiváltképen a Hamletre és a vígjátékokra), *Dosztojevszkij-re* és *Ady-ra* kell gondolnom, ők azok, akik, úgy érzem, benne vannak legtöbb gondolatomban, beleszívódtak egyéniségembe, annak alkotó részeivé váltak. Azt hiszem, ebben nem annyira az újraolvasás, mint inkább a folytonos rájuk gondolás, a szellemükkel való elteltség a fontos. Most a háború alatt nagyon előterébe került gondolataimnak a Gulliver és *Voltaire* *Candide*-ja, viszont elhidegdedtem *Anatole France-tól*, aki régebben sokat és erősen foglalkoztatott.

Különböző életkorok szerint különböző írók tettek rám hatást. Legelső olvasmányom 7—8 éves koromban *Jósika* Csehek Magyarországon című regénye volt, majd a Vasárnapi Újság néhány régi évfolyama és Tóth Kálmán élclapjájának, a Bolond Miskájának néhány kötete — azok a könyvek, melyek falusi házunkban megvoltak. Ezek a túlkorai olvasmányok csak zavaros benyomást tettek rám, mégis nagy volt a hatásuk, mik megnyitották előttem az olvasás nagy örömforrását. Később a keleti mesék adtak tartalmat gyermeki fantáziámnak. Tizenkét éves koromtól tizenhatig *Petőfi* és *Jókai*, lőtől 20-ig *Arany*, *Gyulai Heine*, 20-tól 24-ig *Goethe*, *Schopenhauer*, *Kant*, a magyar irodalomról való gondolatomra *Gyulai-é* és *Péterfy-n* kívül *Ignotus*, a regényben az oroszok: *Turgenjev*, *Tolsztoj*, *Dosz-*

tojevszkij; Heine még mindig. *Shakespeare*-hez harmincadik évem táján édesedtem hozzá melegebben és őszintébben, ebben az időben foglalkoztattak erősebben az angol írák, különösen *Thackeray* és *Tennyson*, *Dickens*-től csak a *Copperfield*, a franciák közül *Zola*, *Maupassant*, valamivel később *Rousseau*, *Voltaire* és *Flaubert*, s ekkor ismertem meg behatóbban *Taine* műveit, nemkülönben *Saint-Beuve*-öt. Harmincadik évemen túl voltam, mikor megismerkedtem *Ady*-val, aki életem legnagyobb irodalmi élményei közé tartozik, s lényegesen módosította az irodalomhoz való viszonyomat. Valamivel később *Babits* és *Móricz Zsigmond*, ők hárman izgatnak ma is legjobban. Kritikusi mesterségem arra kényszerít, hogy tulajdonrészen a magyar írókkal foglalkozzam s az utolsó tíz évben csak néha, pihenésül fordulhassak külföldi írókhoz. Ezek közül a legújabban lődöztem föl *Gottfried Keller*-t, akinek néhány könyvét újra elolvastam, *Romain Rolland*-t, *Thackeray* Hiúság vására-t, *Goethe* Tassó-ját. E két, először kora fiatalságomban olvasott mű jelentőségét csak most fogtam fel igazán, mikor húsz év múlva újra beléjük merültem. *Arany*hoz való viszonyom is közvetlenebb, konvencióktól mentesebb, tehát — úgy érzem — igazabb lett s *Vörösmarty*-ról is egészen más koncepcióm kezd lenni, mint még öt-hat évvel ezelőtt is volt.

SÍKABONYI ANTAL

a *Komjáthy Jenő, és Az alkotó lélek és a háború* c. tanulmányok írója.

A könyv ma, a háború iszonyatai, szenvedései közben valóban sokkal többet jelent, mint eddig bármikor, de hogy mindannyiunkra, kiknek sorsuk a nyomtatott betűvel elhatározódott, melyik írás hatott leginkább, egyformán ma, avagy régebben: egy szép vers, vagy egy elriasztó regény, egy divatos munka, vagy egy lelkünkben rejtegetett szerző, egy mindenkit megrázó írás, avagy egy eldugott kis napi-hír a lapokban, a Biblia-e, amit oly jó a zsebünkben hordani, ha utunk messzi visz, avagy egy szülői szó, amit oly jó a szívünkben hordani, míg éltünk le nem jár: azt, úgy hiszem, eldönteni soha nem lehet. A legmélyebb órákat azonban újra meg újra leginkább talán mégis *Shakespeare, Arany, Leopardi, Petőfi, Komjáthy Jenő, Reviczky Gyula, Jókai, Dickens, Tolsztoj, Taine, Emerson* és *Gyulai Pál* munkáinak köszönöm. Édesapám mindig komoly könyvek olvasására buzdított, míg édesanyám inkább a verseknek örült, mikor kis diákkoromban esténként klasszikusokat olvastunk fel egymásnak boldog, meleg családi körben: olvasmányaimban és írásaimban ezeknek az emlékeknek a hatása is természetesen végig megmarad.

SUPKA GÉZA

nemzeti múzeumi őr.

Kedves barátom,

daktilus és anapesztus között, a világtörténelem egy hatalmas cezúrája idején, amikor az utolsó évtizedek mind lanyhább lélekzetvétele után most elállott az érverés, hogy talán már a közeli jövőben annál hatalmasabb lüktetéssel rohanjon előre, az emberi gondolat szabad kifejlődésének egy újabb mérföldköve felé: ebben a tényleges „lélektani percben” ér a felhívás, tartsunk szemlét lelkünkben; iparkodjunk azt a lelki folyamatot könyveink felsorolásával újra lerajzolni, amely mindannyiunkban külön-külön lejátszódott, amíg a Makart-féle pszeudohistorizmus ragyogó játékaitól eljutottunk a Hindenburg-féle históriacsinálás verizmusához. Nyilván hálás lesz a feladat, amit Magad és magunk elé tűztél; mert ha nem is sikerül a 19. század végén a lelkek mozgalmainak olyan egységes forrására visszamatatni, mint aminőt a 18. század végére nézve az enciklopédisták írásai jelentenek, talán éppen a koncentráltásgnak ez a hiánya, az iparilag szertetagolt életnek ez a diffúzus volta fog a történések mögé élesen bevilágítani. A különböző mentalitások e gyónásaiból — mert hiszen a Könyvtári Szemle körkérdését másnak nem tekinthetjük — a 20. század eleje Magyarországnak diszperz kultúrája fog mint miliókép kibonyolódni: egységtelen, vezető domináns és tülemelkedő egyéniségek nélkül való

tarka kaleidoszkóp; lázas keresés, hamis istenek imádása, az elméknek ritmustalan bolyongása szürke éjszakán . . .

Látod, barátom, tetemes előítéletekkel látok neki az elem szabott feladatnak. A mesterségem nem tűri meg a gondolatok izoláltságát: minden fogalom milióban jelentkezik nálam s amikor irodalmi emlékeimmel egyedül szeretnék maradni, hogy *őszintén* újra átéljem őket és csakis őket, irányregény körvonalai rajzolódnak le bennem. A magam múltjával szemben való pragmatizmus az „Én” romantikájával szövődik át, s amint az emlékeimben élő könyvek címét sorra feljegyzem, egyszeriben azt látom, hogy háromtételű szonátává sűrűsödnek együvé; a három tételnek három latin neve van, amit sajnos, nem tudok magyarra fordítani: *specializálódás*, *eklekticizmus* és *totalitás*. Ma még hiányzik a történelmi távlat, amelyből meg tudjam ítélni, hogy ez a három kategória milió-jelenség-e, vagy pedig tisztán a magam fejlődési menetéé-e; de a három tétel nálam fokozódást jelent és az az érzésem, hogy ez a fokozódás odakünn az életben is lejátszódott azalatt az emberöltő alatt, amennyire irodalmi emlékezésem visszanyúlik.

*

Van egy kedves gyermekkori emlékem: *Wiseman* Fabiolája. Ha eltekintek a benne élő zélostól, még ma is életértéknek tudom ezt a könyvet: spe-

ciális szakom, a régészet iránt való érdeklődést ez lobbantotta ki először bennem s a Quo vadis-féle lázokat csak azon a hatáson keresztül tudom megítélni, amit a Fabiola rám, mint gyereke gyakorolt. A múltak emlékeinek megelevenítése, ködös korok felvilágosítása, ismeretlen előidők felderítése, a régészettel szomszédos határtudományok kutatása, keleti vallások összehasonlító történelme, a történelmi kuriózumok gombostűre szedése, szóval az emberi kultúra történelmének alsó áramlataiban való munkálkodás — talán mindez abból a gyöngye gyökérből fakadt, amit a Fabiola klasszikus romantikája ültetett el bennem.

A romano-angol püspök paszticcója persze elsekélyesedett volna bennem, ha — nem tudom már, minő oknál fogva — hozzá nem járul azon magyarjaink iránt való érdeklődés, akiknek egész sora kénytelen volt idegenbe elszakadni, csakhogy a magyar őstörténet földrajzi nyomait kutathassa Ázsia szívében. *Körösi Csorna, Besze, Vámbéry, Stein* Aurél sorsa, munkája érdekelt s talán Vámbéry könyve a magyarok eredetéről volt az, amely a „saecula obscura” kutatását, mint életpálya kívánását váltotta ki belőlem.

Körülnézek a könyvespolcomon, ott, ahol a régészettel való — immár, sajnos, törvényessé vált — viszonyom tanúi: az archeológiai, kultúrhistoriai, művészettörténeti szakmunkák állanak. Nosztalgia fog el. Irigylem pályatársaimat, akiknek lelkét egészen betölthette a „Szak”. Nyugodtan elspecializá-

lódtak; tudományunk burzsoájjivá lettek, akik gyönyörű eredményeket érnek el szakjuk sima országútján, míg nekem elébb rendet kell vágnom az irdatlanba és szaporátlan munkám egyetlen hálájául csak azt a tudatot nyertem, hogy — hálaistennek, semmi közöm az eszmét előlő drilles fachsimpeleihez.

Valami csodálatos ekleticizmus virradozott bennem. A mirage oriental elfogott engem is. Szakmám lelkét kerestem s azt láttam, hogy a régészetileg is megállapítható különbözőségek mögött, az érzések és gondolatok világának differenciáltsága még sokkal mélyebb szakadékot teremt Kelet s Nyugat között, s hogy a magyarság e szakadék szélén jár. Ha elolvasom az Újtestámenumot és a *Marx* Kapital-ját, akkor a kettő között valahol középütt megkapom a nyugati lélek keresztmetszetét. De hogy ismerem meg a Kelet lelkét? Két kis könyv maradt meg számomra a keresésnek ebből a fázisából. Az egyik Lavkadio *Hearn* Kokorója, a másik pedig *Borel* könyvecskéje: *Weisheit und Schönheit aus China*. Távlatot kaptam. Már-már elszoruló lelkem levegőhöz jutott. Csöndes megértéssel kezdettem közéletünk édeskés, busido-hangját, kotaura hajbókoló pagódlifiguráit kísérni. A tao gyönyének ragyogása kiszépített minden kicsinyességet, amivel találkoznom kellett; kiirtott sok minden undort s helyébe a „tout comprendre” bölcselete lépett. A magam kis „énje” háttérbe szorult; sóvárgással kerestem az események mögött lévő nagy össze-

függéseket. Csak néhány példát erre:: a népvándorlások ezentúl már nem mint a barátkronikák kolofonjai, hanem mint nagy természeti katasztrófák következményei tűntek fel előttem; a magam szerény körében lejátszódó érdekellentétek apránként eltolódtak a világszemléleti különbözőségek és a középosztály elproletarizálódása folyamatának perspektívájába; az állameszme fejlődésének lépcsőjén a különböző csoportosulási formák: nemzetiségek, városok — földrajz-gazdasági eredőkké és tényezőkké értékelődtek át; kulturhistóriai tények mögött a fejlődés gondolatával kontaminálódó szervezettség erejét láttam, amely az önös egyedtől céltudatosan vezet a nemzetek fölötti egységhez. És így tovább: sok-sok apró műhelytitok, amely e körkérdés olvasóit aligha érdekli. (Volt azonban még egy kedves könyvem, amely ezen az egész fázison át elkísért s amelyet épen csak a történeti hűség kedvéért említek meg: Egon Berg Buch der Bücher-je; aki ismeri, tudni fogja az értékét.)

Vajúdasos, nehéz korszak volt ez; szakgatott, mint a nyári vihar felhője. És nyugtalanítóan nyomasztó, akár a szonáta szerző-tétele. De megérte a válságot: eredménye a totalitásra való törekvés, a végokok szüntelen kutatásának vágya, a trivialitás elkerülésének meleg-áhitása lett. Puszky Ferencnek az apró emberi gyöngeségektől immár levetkőzött, lassan történelmi levegővel átítatódó alakja bontakozott ki előttem az „Életem és ko-

rom” lapjairól. Gyönyörű szintetikus gondolkodás, amelynek pillérei a törhetlen klasszikus liberalizmus és a művelődéstörténetileg teremtő igazságkeresés. A századokat átfogó tudása, Nyugateurópa próbakövén kicsiszolódott elmeéle toronymagasságban tülemelkedik a hazai közélet malomalatti szennyes kicsinységein. Ha ő jónak ítélte, hogy a magyar történelem tűző napján átérlelődött egyéniségét a szabadelvűek küzdelmeinek élvonalába dobja be; ha szükségesnek találta, hogy a kutató tudós stúdióját elhagyva, a magyar politikai levegő megfrissülését szolgálja és intuitív történelmi ítéleteit a közélet váltóasztalára vesse — a jelen idők legalább is épúgy megkövetelik az intellektus áldozatát s legalább is époly szükség van emberekre, akik a reakció és a túltengő romantika áradata elé gátat emelni segítsenek. A *Nordau* által megbélyegzett „konvencionális hazugságok” ma is teljes szinpompájukban hajtják ki mérges virágukat és talán soha nagyobb szükség nem volt a „politikai lélekre”, amely a történések célszerűségét kiderítse és a gyakran elrejtőzött, felszín alatt tova futó okszálakat kibogozza. Hogy ebben a fejlődési szakban mi volt a vezető olvasmányom?! Teremtőisten, — egy csomó levél (kötetekre menne!), amely mindarról kesergett, hogy az ország közép-ső társadalma hogyan nyomorodik el; hogy az intellektus miképpen kerül alája a vele szemben álló tőkés termelési rendnek; hogy a társadalmunkon eluralkodó materiális erők hogy nyugözik le a szel-

lem értékeit. És igen, három kis könyv nagy hatással volt reám; *Lamprecht: Einführung in das historische Denken*; *Unold: Politik im Lichte der Entwicklungslehre* és *Borattau: Die Arbeitsleistungen des Menschen*.

Az embernek véges az ereje s mindannyiunk közös sorsa a bűvészinásé. Felidézzük a nagy koncepciók szellemét s nincs aztán erőnk vele megbirkóznunk. De ha egyáltalán vannak életértékek: a totalitás felé való őszinte törekvés bizonyára közejük tartozik; harmóniát teremt szándékaink és cselekvéseink között és a kiegyenlítődöttség tudatával tölti el világnézetünket. S ez a nyugodt öntudat nagy kincs: felér bármi transzcendentális ígéretekkel; mert nyugodtan enged a nagy kérdőjelnek szemébe néznünk, amely az életnek tulajdonképpen való értelme s amelynek a neve: elmúlás.

Köszönöm, barátom, hogy arzis és tézis között módot nyújtottál ezeknek elmondására.

SZÁSZ ZOLTÁN

a *Kedves mester!* c. színdarab és a *Szerelem*
c. tanulmány írója.

Kérdésére nem adhatok egészen pontos, a kérdés irányításaihoz teljesen igazodó feleletet, mert ha azt tenném, legfeljebb egy-két könyvet említenék s ezeknek említése pedig nem jellemezné kimerítően fejlődésemet. Ezért inkább egyes írókat, sőt egész eszmeáramlatokat fogok említeni, amelyek egymásban és egymás mellett hatottak gondolko-

zásmódom kialakulására s így a bennem rejlő organikus tulajdonságok mellett az okai, hogy olyan vagyok, amilyen. Legzsenébb gyermekkoromban, 5—6 éves koromban olvastam klasszikusokat, *Arany-t* és *Vörösmarty-t*, *Goethe-t* és *Schiller-t* s legkorábbi ifjúkoromban, 12—13 éves koromban bölcsészeket, *Plato-t*, *Kant-ot* és *Schopenhauer-t*. Szépirodalom és bölcsélet között lengett folytonosan ide-oda fejlődésem. Később, úgy 20 éves koromban, nagy, de nem tartós hatást gyakorolt reám *Nietzsche*; tartósabb társaim és fejlesztőim voltak *Taine* és *Renan*. Ezután hosszú ideig a *Darwin-Spencer-Haeckel* hármass csillag fénykörében álltam. A harmincas évek felé a történelmi materializmus és a szociáldemokrácia eszmevilága foglalkoztatott. Mindig nagy élvezettel olvastam *Max Nordau* könyveit és tárca-tanulmányait is. Legújabbban a freudizmus és *Bergson* kötött le erősebben. A nemi élet kérdése régóta izgat s így ennek a problémának szakirodalmával is állandóan foglalkozom. Néhány könyvet és író, melyet s kit különösen kedvelek, idejegyzek még; *Goethe*, különösen *Faust* és *Westöstlicher Divan*, *Heine* költeményei, különösen az élete vége felé írottak. *Vörösmarty*, *Arany*, nem népies művei inkább, mint az u. n. népiesek. *Madách* *Ember* tragédiája, *Byron* *Don Jouanja*. A regényírók közül *Stendhal*, *Balzac*, *Zola*, *Flaubert*, *Anatole France*, *Tolsztoj* és *D'Annunzio*, a drámaírók közül *Molière*, *Ibsen* és *Rostand*. Újabbban politikai tanulmányokat olvasok.

MŰVÉSZEK

BEREGI OSZKÁR

a Nemzeti Színház művésze.

A Biblia, a görög tragikusok és *Shakespeare-n* kívül új magyar íróinkat szeretem legjobban. Kedvesebbek ők nekem minden idegennél. Azért-e, mert tehetségesebbek, vagy mert a vérük összetétele hasonló az enyémhez? — mindegy, ho\$\$? miért, őket szeretem legjobban.

KÖRÖSFÖI-KRIESCH ALADÁR

festőművész

Nagyon a mellemnek szegzi a pisztolyt megküldött kérdéseivel! De én, védelmül visszakérdezek: „Könyv” alatt mit értek: szépirodalmit, tudományost, vagy szakkönyvet, vagy hát valamennyit? Mert ha mint piktort kérdeznek meg, úgy azt mondom: hosszú éveken át mindennapi kenyérem volt a jó *Cennino Cennini* könyve a művészet mesterségéről, a Trattato della pittura! De hát ez kevés embert érdekel, — még kevesebb

fogja olvasni. Úgy általában *Goethe-vel* kezdtem. 22—28 éves koromban úgyszólván naponta olvastam a *Divina commediában* és nem csak az *Infernot*. Csak jóval utána az *Odysseát*.

A néplélek minden megnyilatkozását különösen szerettem és kerestem a *Sagak*, a *Kalevala*, a *Niebelungok*, a 13—14. század olasz lírájában, a *Minnessangerek* s ép úgy a 11—12.:század dán- és kelta mondáiban. A magyar irodalomban is mindenekelőtt a népköltészetet kerestem: a székely balladákat, *Kriza János Vadrózsáit* és *Balassa*, *Bálintot*. Csak ezek után jönnek *Aranyt Petőfi*, *Berzsenyi* Az élők között. *Gárdonyi*, *Ady* egy-egy verse;

Egy időben nagy. hatással voltak *mm*, *Tolsztoj* munkái, *Puskin* írásai és még. *Rosetti* versei is; Utoljára találtam meg a *Bfoagavad-gitát*.

De most látom csak, mily szörnyű igazságtalan voltam! Mekkora hálátlanságot követek el ama sok egyéb könyv és lélek ellen, a melyek oly sokat, édeset és üdítőt adtak innom!

Mily gyönyörűséggel olvastam 15 éves koromban *Reclus* könyvét a Földről, mennyit tanultam *Darwin* híres könyvéből vagy *Helmholtz* értekezéseiből!

Most nem sokat olvasok — modern dolgot nagyon keveset. Ebben is igazságtalan vagyok. Néhány oldalt egy-egy krónikából vagy egy egyszerű természettudományi értekezést, amit még meg tudok érteni — no és még valakit, aki pedig modern: *Lagerlöf* Zelmát!

KÜRTHY GYÖRGY

színész, újságíró, festő és könyvillusztrátor.

Állandó kedvenc olvasmányaim: *Andersen* meséi, *Dickens*: Pickwick-club, *Shakespeare*: Hamlet, *Maeterlinck*: A kék madár, *Swift*: Gulliver, *Mikszáth* munkái, *Berzsenyi* versei és *Tolsztoj* regényei.

Átmeneti hatást tettek: *id. Dumas*: Napoleon, *Méray-Horváth* regényei, *Herczeg* Ferenc munkái, *Jókai*, *Molnár* Ferenc, *Déryné* naplója, *Conan Doyle* első elbeszélései, *Gorkij* munkái, *Ambrus* Zoltán és *Krúdy* Gyula munkái és *Szép* Ernő versei.

KÖNYVTÁROSOK

DIENES LÁSZLÓ

a budapesti Városi Könyvtár egyik könyvtárosa.

1. Azt hiszem, hogy állandó, vagy újra meg újra visszatérő olvasmányai csak bizonyos koron tudnak az embernek. Én legalább még nem jutottam el — sajnos — odáig, hogy azokat a könyveket, melyek tetszettek s melyeket az újból elolvasandók képzeletbeli listájába felvettem, tényleg másodszor is elolvashattam volna. Amennyiben azonban az állandó olvasmányok kialakulása mutatkozni kezd, ez dacára a modern irodalom iránti előszeretetemnek, a régi és újabbkori klasszikusok felé irányul.

ügy, hogy állandó olvasmányaimból a Faust mellett csak kedvenc költőimet nevezhetem meg, akik között a legtöbbet forgatom *Csokonai, Vörösmarty, Arany, Baudelaire, Verlaine, Ady, Babits, Tóth Árpád* verseskönyveit.

2. Ugyanaz az ok, mely az első kérdésre csaknem lehetetlenné tette a választ, itt is csaknem ugyanúgy hat, csakhogy ellenkező irányban. Mert bizonyos korig melyik valamire való könyv nem gyakorol — legalább — átmenetileg mély hatást? S

ugyebár nem kívánja, hogy szellemi életrajzot írjak?

Tehát csak azt írhatom, hogy az utóbbi években legnagyobb hatást szellemi fejlődésemre hitem szerint *Plotinos* Enneádjai, Knut *Hamsun*, *Flaubert*, *Dosztojevszkij*, *Bang* és Th. *Mann* regényei gyakoroltak. Az új magyar irodalomból pedig az első kérdésemre adott válaszban említett költők mellett *Móricz* novellái és egyfelvonásosai, *Kaffka*: Mária évei és Színek és évek és *Laczkó* Géza Német maszlag, török áfium c. Zrínyi-regénye tette rám a legnagyobb benyomást.

ERDÉLYI PÁL

az ország legmodernebb könyvtárának, a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak igazgatója.

A könyv végig kísérte egész életemet, pályámon igen sokféle módon és alkalommal, gazdag változatosságban mindvégig és mindig társam; kenyerem, gyönyörűségem, munkám, vigasztalásom és becsvágyam forrása volt. Nem tudok visszaemlékezni életemnek egyetlen szakaszára, mikor a könyv nem lett volna jó barátom s én barátja minden jó könyvnek. Nem is egy vagy több könyv tehát, hanem maga a fogalom, ami én reám állandó és elhatározó hatással volt. Ezért, hogy hálátlan és elfogult ne legyek, nem egy vagy több könyvnek, hanem általában a jó könyvnek köszönöm, amit

velem tettek. S ha mégis megnevezhetek egy könyvet, amit életemben legtöbbször elővettem, a Bibliát, abban a tudatban tehetem, hogy azt minden korok, nemzetek és nemzedékek a könyvek könyvének ismerték el. Íróim, akiket sokszor fölkeresek, többen vannak, közöttük *Dickens-i* és *Jókai-t*, *Dante-t*, *Shakespeare-t* és népi költészetünk könyveit forgatom legtöbbször és állandóan.

FERENCI! ZOLTÁN

egyetemi tanár, a budapesti Egyetemi könyvtár igazgatója, tömérdek irodalomtörténeti és történeti tanulmány, *Petőfi élete*, *Deák Ferenc élete* írója.

1. Melyek azok a könyvek (nemcsak magyarok), amelyek állandó, vagy újra meg újra visszatérő olvasmányai?

Ezek a következők: 1. *Biblia*. 2. *Homeros* Iliásza és Odysseá-ja. 3. *Vergilius* Aeneis-e. 4. *Dante* Divina commediá-ja. 5. *Molière* Misanthrope-ja. 6. *Shakespeare* Hamlet-je. 7. *Goethe* Faust-ja. 8. *Petőfi* összes költeményei. 9. *Arany* Toldi-ja. 10. *Madách* Ember tragédiája.

2. Átmenetileg mely könyvek gyakoroltak rám mély hatást?

Rendkívül sok. Ezeket felsorolnom nem is lehetne. Köztük a fontosabbak: *Piatarchos* párhuzamos életrajzai, *Sophokles* tragédiái, *Thukidides*, *Horatius*, *Tacitus*, *Cervantes* Don Quijote de la

Mancha-ja, általában *Molière* és *Shakespeare*, aztán *Rousseau* és *Goethe*, általában *Balzac* és *Dickens* regényei, *Carlyle* Francia forradalom története, *Kant* Kritik der reinen Vernunft-ja, *Hegel* történelem filozófiája, a magyarban *Zrínyi* eposza, *Csokonai*, *Kölcsey*, *Vörösmarty*, *Kemény* Zsigmondnak általában összes művei, *Széchenyi* munkái, *Jókai*, *Eötvös* regényei, *Mikszáth* sok műve, természetesen *Arany* összes művei, *Gyulai* Pál *Vörösmarty* életrajza s újabbkori íróink közül is több, mert nagyon, de nagyon sokat olvastam, miket felsorolni lehetetlen s céltalan volna.

GYALUI FARKAS

a *Legkedvesebb könyveim* című, 1902-ben megjelent hasonló irodalmi ankét szerkesztője, bibliográfiai és irodalomtörténeti író, egyetemi magántanár, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár egyik igazgatója.

Ha valakinek, úgy nekem válaszolnom kell: a hozzám e tárgyban intézett kérdésekre, mert hisz, 15 évvel ezelőtt magam *Legkedvesebb könyveim* cím alatt *Singer* és *Wolfner* kiadásában közrebozsátottam hasonló tárgyú könyvet. *Tóth Lőrinc*, *Éjszaki Károly*, *Kövény László*, *Jókai Mór*, *Prielle Cornelia Szerdahelyiné*, *Falk Miksa*, *Vámbéri Ármin*, *Baksay Sándor*, *Herman Ottó*, *Ágai Adolf*, *Gr. Kuun Géza*, *Bérezik Árpád*, *Rákosi Jenő*, *Hegedűs Sándor*, *Bartha Miklós*, *Mikszáth Kálmán*, *Gr. Zichy Géza*, *Jászai Mari*, *Endrődy Sándor*,

Ábrányi Emil, Berzeviczy Albert, Váradi Antal, Jakab Ödön, Qabányi Árpád, Bársony István, Murai Károly, Tóth Béla, Benedek Elek, Rákosi Viktor (Sipulusz), Szabolcska Mihály, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Tömörkény István, Malonyai Dezső adtak belé válaszokat, s hogy e fényes névsor nem volt még gazdagabb, valóban nem rajtara múlt.

Mikor egy hasonló könyvről van szó tehát, a fölszólítást nem tartom ildomosnak visszautasítani s a következőkben szólok az én legkedvesebb könyveimről.

Az első könyv, melyre, mint olvasmányomra tisztán emlékezem, a Vasárnapi könyvtárban megjelent, *Lovász* által fordított, *Czuczor* által átdolgozott francia mesék, képes, versbe szedett mesék, bizonyára *Lafontaine* meséi versben. Azt hiszem bárányhimlőben feküdtem, (s így az állatmesék stílszerűek voltak) akkor kaptam 6—7 éves koromban egy narancscsal együtt, ami akkor nagy ritkaság volt — akárcsak ma, újból. Egy másik könyv, melyet szerettem, egy német *Fibel*, az ábécés könyv és *Orbis pictus* egy neme, ezt egy Vera nevű kis cselédőtől kaptam, akit szerelmi bánata halálba kergetett.

Mint gyermek már, nagy könyvfaló voltam, édesanyám politúros szekrényén, *kasztenjén Jó-sika* Miklós művei mellett, melyeket nagy izgalommal olvastam akkor, *Eötvös* *Karthauzija* volt, melyből gyermekfejjel nem sokat értettem, inkább

haragudtam rá, mert jó anyám többször könnyezett, mikor olvasta. Magam apró meséskönyveken kívül zsebpénzemből egy-egy Tatar Péter (*Medve Imre*) féle ponyva mesét gyönyörűséggel vásároltam s olvastam. Akkor itt Kolozsvárott is ponyvasátorokban árusították ezeket a füzeteket. Így olvastam nagy élvezettel Bohó Misi kalandjait (Till Eulenspiegel nyomán írhatták) Csontos Szigfriedet és Genovévát, meg a többit. De a Vasárnapi Könyvtárból *Kisfaludy* Sándor, Regék a magyar előidőkből, s e vállalat többi füzeteit is nagy örömmel szedtem magamba. Egyik kedves könyvem volt s mai napig az, gyermekoromtól fogva Ali bey, Kelet tündér világa, vagy Szaif-Züliázán szultán c. regéje, melyet *Orbán* Balázs fordított arabról magyarra, s mely 1864-ben jelent meg Kolozsvárott.

Mint második gimnazista gyerek, 10 éves koromban könyvtárhoz kerültem. Privát-tanítóm a kollégium könyvtárosa volt, s előttem a paradicsom minden gyönyörűsége nyílt meg: annyit olvashattam, amennyit akartam. Egy sárgult „Versfüzér” című füzetem maradt meg gyermekkori emlékeimből 1876-ból. Magam gyűjtöttem össze benne s lemásoltam, vagy egyik barátommal leírtam azokat a verseket, melyeket akkor leginkább szerettünk, olvastunk és szavaltunk. A 42 év előtti gyermekkorom túlnyomóan legtöbb versét *Petőfi* Sándortól olvastam, a többi poéták közül *Gyulai* Pál, *Arany* János, *Vörösmarty* Mihály,

Tóth Kálmán, Czuczor, Kisfaludy Károly, Berzsenyi Dániel, Kölcsey és Br. Eötvös Józseftől. (A megfagyott gyermeket a szülei háznál kellett sokszor elszavalnunk.) *Erdélyi János, Garay János, Bajza József, Tompa Mihály, Szász Károly* (műfordításai ismertették meg később velünk a külföldi irodalom remekeit, köztük *Dantét*, a Nibelung éneket, *Longfellow-ot*, *Poe* Edgárt s mások költeményeit) és népdalok egész sorozatát látom. Mily boldogság, mily szerencse, hogy ily poéták lelkének lángja melegített s világított nekünk gyerekségünk s ifjúságunk utjain, — most is érzem az ő szent tűzük melegét. Ekkor (1876) jutottam hozzá *Jókai Mór* regényeihez. És *Jókai* mai napig az én legjobban szeretett, legkedvesebb mesemondóm. Mai napig olvasom állandóan, amikor csak tehetem. *Teleki Sándor* gr. írja, visszaemlékezéseiben, hogy bejárta a nagy világot, s megtanulja, hogy saját költői kastélyuk a legszebb vidéken fekszik. így vagyok én a magyar irodalommal. Legnagyobb gyönyörűséget találok ma már, (mikor a világirodalomban eleget barangoltam) a mi magyar költőinkben. *Jókaival* együtt, de még előbb *Petőfi-t* ismerem meg, ő pedig legkedvesebb poétám, kire mindig fájdalmas gyönyörűséggel gondolok. Mennyit szenvedett!

Diákkoromban meséket, regéket nagyon kedveltem, minden lehető mesegyűjteményt elolvastam, jóval később aztán *Benedek Elek* mesés-gyűjteményét is. Az ezeregyéjszaka regéi, *Andersen*

meséi, Robinsón Crusoe, *Jelky* András bajai fiú kalandjai, *Swift* Gulliver utazásai, melyet teljesen csak a legújabb magyar fordításban olvastam el, nagy hatással voltak rám. Két intézmény: a kolozsvári református kollégium és az akkori kolozsvári nemzeti színház szelleme irányították, vezették az én olvasmányaimat is. A kollégiumban 13 éves koromban, mint ötödik gimnazista azt az írásbeli föladatot is kaptam, hogy *Cervantes* Don Quijote-ját ismertessem. Így e műnek *Győry* Vilmos által fordított teljes kiadását olvastam át s nagy hatással volt rám. Diáktársaim egyike-másika nagyon komoly olvasmányokkal élt. Egyik barátom Békéssy Géza, (most egészségügyi főfelügyelő a belügyminisztériumban) mint gimnazista ismertetést írt *Dickens* Copperfield-jéről. Átolvastam tehát Copperfieldet és Dickens valamennyi külföldi író közt mai napig a legnagyobb hatással volt rám. Az ő könyveit is egyre olvasom, s úgy vagyok vele is, mint Jókaiival, mindegyre más és más, újabb részét értem meg és élvezem.

A kolozsvári nemzeti színházban diákkoromban *E. Kovács* Gyula egész sereg magyar és külföldi klasszikus darabot hozott színre. *Goethe* Faust-ját (már 1876-ban); *Shakespeare-nek* nem egy darabját, *Schiller* Don Carlos-át (melyet maga fordított) ő hozta színre először magyar színpadon, vagy Kolozsvárott. Így ránevelt minket a klasszikus színdarabok olvasására is, mert előadás után siettünk elolvasni, amennyire hozzáfértünk, azt a klasz-

szikus darabot, melyet láttunk. *Shakespeare-t* ily módon ő adta nekem ajándékba, s valahányszor olvasom ma is (három-négy kiadásban van meg otthonomban) megelevenedik előttem az ő Coriolanusa, Learje, Othelloja. Épp így Bánk bán, mely olvasmányomul hovatovább kedvesebb nekem. *Vörösmarty* Csongor és Tünde-jét a színpadról szerettem meg. *Molière-t* is a régi kolozsvári színház kedveltette meg velem. Többször olvastam magyar fordításban s eredetiben. Minden színdarab közt legkedvesebb olvasmányom s egyik állandóan olvasott könyvem *Madách* Ember tragédiája, melyet vigasztalásomul is sokat olvasok. Itt megemlítem, hogy a kálvinista kollégiumban, a református vallásban nevelkedvén, vallástanítóm, nagytiszteletii Herepei Gergely uram, (kit a jó Isten ma is éltet) hamar megkedveltette velem a Bibliát. Ezt a könyvet azonban mint gyógyszerert tartom, nem is merek hozzányúlni, csak amikor fáj a lelkem. Sajnos az utóbbi években sokszor volt rá szükségem. Már mint diák, korán idegen nyelveket tanultam. Német nyelvmesterem tulajdonképpen *Goethe* volt, kinek Reinecke Fuchs-a első német olvasmányom; az elején szótárral kínlódtam, a végén már könynyebben ment a dolog. A francia írók közül eredetiben *Lammenais*: *Paroles d'un croyant* c. művéből részleteket fordítottam, annyira hatott rám és az iskolában jutalmat kaptam érte. *Karr* Alfonz és *Veron* Pál egykor divatos íróknak annakidején tisztelőjük voltam.

Egyik gimnáziumi tanáromnak, *Hegedűs István*-nak, azóta régen budapesti egyetemi tanárnak köszönhetem, hogy a római klasszikusokat megszerettem iskoláskoromban, ami ritkaság, mert a grammatikával elgyötrik az embert. Hegedűs egyik legszeretettebb, nagyon jószágos professzorunk, a latin klasszikusok elé s mellé oly magyarázatot tartott, oly lelkesedéssel beszélt s oly színesen rajzolta Augustus korát például, hogy élvezettel olvastam a régi költőket, de fordításban, mert nyelvet gimnáziumban én legalább soha sem voltam képes megtanulni. Ami modern nyelvet tudok, azt magam, gyakorlati módszerrel tanultam a grammatikai gyötrelmek nélkül.

Így szerettem meg az antik klasszikus drámaírókat is, kiket az antik vígjátékírókkal együtt többször olvastam át s kedveltem. A színpadon semmiféle modern dráma jobban meg nem hatott mint az övék, nem hiában voltak gyakorlati mesterei is a színpadnak. Budapesten egy évet töltöttem egyetemen s ezalatt egyebeken kívül az egyetemi könyvtár olvasótermében egyik kedvelt könyvem volt *Hogarth* rajzai, mintegy illusztrációul Dickens műveihez. Kolozsvárott újsághoz kerültem hamar és mesterem *Petelei István* volt; a legelső amit velem végeztetett, hogy *Mark Twain-ből* fordíttatott. Nagyon belebolondultam akkor ebbe az amerikai íróba s egy kötetrevalót fordításban ki is adtam tőle; kedvéért tanultam meg angolul.

De megszerettem *Petelei* műveit is. *Jókai Mór*,

Mikszáth Kálmán mellett *Petelei* István, a nagy íróművész könyvei s mellette *Herczeg* Ferenc művei mondhatnám állandó szépirodalmi olvasmányaim voltak, s maradtak. *Petelei* István *Mikszáth*-tal egyidőben lendült fel a hírnév magasságába. *Petelei* azonban a fővárosból Kolozsvárra jött, ami egymagában elég arra, hogy írói pályafutását kettőtörje az ember. Emellett *Petelei* súlyos, tragikus talentum, a kinek ha az ember megbocsájtja szomorúságát művészetéért, nagy élvezetben van része. Boldog vagyok, hogy 1912-ben magam rendezhettem sajtó alá *Petelei* Istvánnak két kötet elbeszélését irodalmi hagyatékából, melyből egy kis történeti regényt „Az asszonyért” címűt nem sokára közrebocsátunk, az Erdélyi Irodalmi Társaság kiadásában. Azt hiszem, hogy az, aki *Petelei* Istvánt nem olvassa el, egyik legsúlyosabb, legnagyobb magyar elbeszélő költőnk élvezetteljes ismeretségét szalasztja el.

Útirajzokat és emlékiratokat szívesen olvastam mindig. Itt kell főlemlítenem, hogy *Verne* Gyula könyvei gyerekségemben s ifjúságomban kedves és rám nagy hatást tevők voltak. Húszezer mérföld a tenger alatt, az a munkája, melyet többször átolvastam. *Csepreghy* Verne egy pár művét színrehozta, azokat láttam a színpadon, azután a színdarabot olvastam el, mert az jobb mint az eredeti könyv. Egyik francia lap, az *Aurore* ismertette a „Legkedvesebb könyveim” c. könyvemet, szemrehányást tett, hogy a magyarok *Verne* Gyulát

nem olvassák eléggé. Megcáfoltattam néhai jó és nagyérdemű *Kont* Gyulával Parisban ezt a felületes ostobaságot. Verne Gyulának mai napig szeretem s el is olvasom a 20.000 mérföld a tenger alatt c. könyvét, melyből Nagybritannia ellen érzett jói megokolt, izzó gyűlölet árad ki. Úgy látom ma, hogy a franciák (s nem a magyarok) feledkeztek meg egyebek közt Napoleon-ról is, Jules Verne-ről is. Az úti rajzok közül *Vámbéry* Ármin, *Stanley*, *Nansen* könyvei hatással voltak rám. Természet-tudományi munkákról nem is szólok, *Proctor*: Más világ, mint a miénk c. könyve diákkoromban is kedveltem volt. *Flammarion* csillagászatát nagy élvezettel olvastam, később már abbahagytam műveit, mert spiritisza lett belőle (ezt pedig csak autoszugesztiónak tartom). Filozófiai könyvek közül a *Schopenhauer-lázon* én is átestem, akár a Heine-hevülésen. Amit Schopenhauer a halálról ír, azt többször átolvastam s még elakarom olvasni.

De nem nyújthatom túlságosan hosszúra vallo-másomat. *Rákosi* Jenőnek, akit büszkén vallok és szeretettel mesteremnek, műveit, színdarabjait is, mint cikkelyeit élvezettel olvastam. Legnagyobb hatást tett rám darabjai közül *A szerelem iskolája* c. műve. Évtizedek előtt mondtam s írtam e műről, hogy nem kerül le a műsorról, hogy újból és újból föltámad. Mikor néhány évvel ezelőtt Bécsben előadták, felutaztam, s a bécsi közönség előtt aratott nagy sikerét

oly büszkén élveztem, mintha legalább is magam írtam volna. *Sipulusz* könyveit nagy kedvvel olvastam, ezek valósággal üdítő befőttek, a vidámság és jó kedv befőtjtjei, ha az ember rosszkedvű, néhány kanál vidámságot élvezhet belőlük. Emellett Sipulusz-Rákosi Viktor olyan humorista, hogy egyik szeme nevet, a másik sir. Mély érzésű magyar lélek.

Hálátlanság volna tőlem, ha kihagynám kedves olvasmányaimból *Dumas* Sándort (Monte Christo ja gyermekkorom egyik kedveltje volt), éppúgy *Daudet* Alfonzot, s az elsők közül az elsők egyikét, Victor *Hugo-t*, akit ma is olvasok (Notredame-ját Parisban olvastam át újból). *Baudelaire-t* és más francia költőket, köztük *Hérédia-t* szívesebben olvastam eredetiben, mint magyar utánczóikat.

Azokon kívül, akiket már emiitettem, kedveltjeim s hatást tettek rám a következők. A magyar poéták közül *Reviczky* Gyula, *Kiss* József, *Szabolcska* Mihály és *Gyóni* Géza. Olvasok másoktól is, fiatalabbaktól szívesen s élvezettel. Az írók közül *Tömörkény* István, akit igazságtalanság volna csupán ethnografikus tehetségnek mondani. Oly művészettel ír, hogy posthumus könyvében (Népek az ország használatában), melyben a napokban gyönyörködtem, *Mihály hazatér* című rajza a háborús irodalom egyik igazgyöngy-szeme. Évezettel és tanulsággal olvasom könyveit. *Molnár* Ferenc haditudósításait könyvben is olvastam,

ebből látom, hogy ő — nagy poéta, nemcsak ötletes írómester. Éppígy *Gárdonyi Géza* vidám és komoly könyveit örömmel olvasom.

Az idegenek közül néhány év előtt ismertem meg, s máig is olvasom Gerhard *Hauptmann-t* Nagy hatást tett rám *Schönherr* Hit és hazája. Aztán néhány év előtt Rudyard *Kipling-et* szerettem meg. Kim-je a legnagyobb regények egyike. Dsungel-könyve egyik legszebb mesekönyv a világirodalomban. Indiát, ezt a rejtelmes, színes világot az ő műveiből ismeri meg az ember, humora elsőrangú. Rejtelmes, fantasztikus történetei, színei majdnem megközelítik helyenkint Jókait. Sokat olvastam tőle, mondhatnám minden művét, némelyiket nehezen értem meg, mert *slang-ie* (tájszólása) érthetetlen előttem. Most kezdek *kihűlni* belőle.

Lehet, hogy irodalmi szempontból nincs igazam. *Corelli* Máriának a Sátán keserve című művéről nem szeretek megfedkezni. *Maupassant-ból* fiatalkoromban fordítottam is, ezt a nagyszerű mesemondót sokáig olvastam. *Anatole France-ot*, aki amellet, hogy az írásnak nagy művésze, nagy könyvismerő, élvezettel olvastam. *Bonnard Szilveszter* vétke legkedvesebb könyvem. Cinikus és romlott néha, mint nem egy kollégája, de nagy művész.

Az a könyv, amelynek most hatása alatt állok, mely életem egyik legnagyobb könyvhatása: *Romain Rolland* Jean-Christophe-ja. Tíz kötetre ter-

jedő mű, csodálkozom, hogy már rég nem jelent meg magyarul. Mesterműnek tartom. Az a kötete, amelyben a francia irodalmi vásárról szól, páratlan kritika. Egy-egy része, kivált egyik szerelmének története (Antoinette) elragadóan finom, poétikus, befejezése főlemelő. Egy élet szép irodalmi szimfóniája. Az egész nagy mű egy zseniális embernek, ha nem is egyenletes, de ihletett remek műve. Örülök, hogy még osztályrészemül jutott ez a könyv, legújabb szeretett barátom, mert nekem a könyvek leghűségesebb barátaim. Hálátlan vagyok mégis hozzájuk, mert közülük sokat, régieket és újakat, magyarokat és külföldieket, olyanokat, kik mint tanítóim is tanulsággal, gyönyörűséggel, vidámsággal és vigasztalással voltak irántam, nem sorolok itt föl. Bizonytalán némelyikről meg is feledkezem e pillanatban, de nem is akarok még tovább dicsekedni, hogy mennyi jó barátom volt és van.

Kolozsvár, 1918 január havában.

KERESZTY ISTVÁN

a Nemzeti Múzeum könyvtára hirdapostályának igazgató öre, zenekritikus és bibliográfus.

Valóban én is szeretném ideáljaimat hirdetni, hogy számukra mások hódolatát is megszerezsem, — ámbár legtöbbjüknek így is óriási a tábor, — de kénytelen vagyok a válaszra szánt charta blancát üresen küldeni vissza, mert úgy látom: tévedés-

ből címezték nekem. Az olvasmányok iránti körkérés az utóbbi 15 év alatt felmerült írókhoz szól, holott én — ha zenei és könyvészeti *szakíró* vagyok is elsősorban, de néhány társadalmi irányú vezércikket, néhány elbeszélőtárcát, sok verset (amelyeknek századrészét sem próbáltam megjelentetni), két operaszöveget stb. írtam s *Wagner Tannhäuser-én* és a *Parsifal-ján* kívül néhány száz verset (többnyire énekszöveget) fordítottam, tehát némi joggal általában is Írónak tarthatom magamat: — már 1880-ban láttam először nyomtatva nevemet, mint szerzőét. Az ilyen koros úrról az ön nemzedéke azt hiszi, hogy ideáljai is ráncosak — s névsorukat meg sem nézné (pedig ott találná *Kaffka Margit* nevét is).

Ön, személyesen, talán csakugyan érdeklődik irántam; hálából megsúgom, hogy az irodalommal szemben örökké szomjas eklektikus vagyok: valóságos *Don Juan*, s ideáljaim felsorolásához egész *Leporelló*-album kellene. Ennyi hely, úgy-e nem is volna Szerkesztő Úr könyvében!

KREMMER DEZSŐ

a budapesti Városi könyvtár egyik könyvtárosa, az *Apáczai Cseri János*, a *Felsőolaszországi múzeumok és a fővárosi múzeum* és a *Pest-Budát ábrázoló német metszetek* c. tanulmányok írója.

Magamra hagyatva, gyermekéveimben egy vidéki kisváros szomorúan szegényes világában, mint

annyi társam, csak kapkodva, minden rendszer nélkül olvastam. Ma indiántörténet, holnap egy vérfagyasztó rémregény... Tizenhárom éves koromban került végre egy olyan könyv a kezembe, mely a legmélyebb hatást tette rám. Ez a könyv *Franklin Benjamin* életrajza volt. A minden akadályt leküzdő akaraterő nagy feszültségi ereje, ami ebből a munkából felém áradt, valósággal lenyűgözött. Mikor elolvastam, elsírtam magamat. Ettől fogva belső életem nagy átalakuláson ment át. Az öntökéletesítést tűztem ki életcéllul s kis füzetet szereztem, melybe minden gyerekeletbeli hiba külön rovatot kapott, s hónapokon át vezettem. Legnagyobb emberi célnak az akaraterő kifejlesztését gondoltam. A másik könyv, mely évekig kedves olvasmányom maradt: *Vámbéry Ármin: Utazásom Középázsia belsejében*. Felsőosztályú gimnazista koromban rajongással vettem magamat a latin klasszikusokra. Különösen *Vergilius-t*, *Horatius-t* és *Suetonius-t* forgattam.

Szerkesztő urnák arra a kérdésre, hogy ma mit olvasgatok legszívesebben, nehéz feleletet adnom. Műtörténeti és kulturhistóriai tanulmányaimnak megfelelően minden szabad időmet olyan művek olvasása foglalja le, melyek a régi magyar művelődés kutatásaival foglalkoznak. Pihenő óráimat *Ady*, *Babits*, *Kosztolányi*, az idegenek közül *Aleardi*, *Leopardi* és *Carducci* versei s *Shakespeare* (magyar fordításban) töltik ki. Kevés és válogatott magyar regényt olvasok.

SZABÓ ERVIN

a Városi könyvtár igazgatója, ismert bibliográfus, az elméleti szocializmusnak és a szociológiának eredeti művelője, *Marx* és *Engels* műveinek magyar kommentálója, *A Szocializmus, A Tőke és munka harca, Imperializmus és tartós béke* stb. tanulmányok írója.

Emersonnal tartok, aki szerint az ember a könyvekből okulást nem, de ösztönzést kap.

Amennyire visszaemlékezem, sok könyvet olvastam alaposabban, vagy sok szerzőt intenzívebben, olyanokat, akiknek hatása szellemi egyéniségemre csekély volt, de akárhányat csak felületesen vagy ritkán, akiknek igen sokat köszönhetek. Szinte azt mondhatnám: akiken quasi végig kellett magamat rágnom, azoktól kevesebbet vettem, mint azoktól, akiknek olykor csak egy könyvét, egy cikket vagy éppen csak néhány sorát ismerem.

Talán ez az oka, hogy „újra meg újra visszatérő olvasmányom” aligha van. Még leginkább *Faust-ot* nevezhetem ilyennek. De általában élek a gyanúperrel, hogy a legtöbb ember úgy van ezzel az „állandó” olvasmánnyal, mint én.

Ellenben sok könyv van, mely ha átmeneti olvasmányom volt is, állandó hatást gyakorolt rám.

Nekem abban a szerencsében volt részem, hogy a szülői házban viszonylag nagy és igen gondosan válogatott könyvtár állt rendelkezésemre így a világirodalom legjavával már akkor ismerkedtem

meg, amikor társaim még az iskolai szerzőkkel vesződtek.

Azt hiszem, hogy egész érzés- és gondolatirányomra az első erős hatást *Dickens* filantrópikus regényeitől kaptam, amelyeknek teljes sorozata megvolt otthon. Kivált *Oliver Twist*-re emlékszem.

Ugyancsak otthon találtam *Schiller* filozófiai dolgait és *Lassalle* több beszédének első kiadásait. Ezek még határozottabban érlelték meg a dickensi csirákat.

Petőfi sok versét szerettem magamban szavalni.

Bécsben, az egyetemen ismerkedtem meg *Nietzsché*-vel, illetve először Schopenhauer als Erziehér-jével. S ez — mondhatom — forradalmi átalakulásokat idézett bennem elő.

Ehhez kapcsolódtak — minden ellentétességük mellett mégis valami misztikus összefüggésben — *Emerson* és *Tolsztoj*.

Amikor a szakstúdium komoly ideje kezdődött, *Marx* és *Engels* kisebb, főképp bölcséleti és szociológiai értekezéseinek hatása alatt állottam; de individualisztikus hajlamaimat ébren tartották *Kjapotkin* és *Lavrov*. E furcsának látszó épület betetőzéséhez főként a francia *Georges Sorel* és az olasz *Vilfredo Pareto* segített.

Grünwald Béla Régi Magyarországnak köszönhetem, hogy elméleteimet magyar anyagon mindig ki tudtam próbálni.

Tökéletlen volna a kép, ha nem említeném meg,

hogy költők és regényírók sokszor és mindújra óvtak meg a megcsontosodástól.

Hiányosnak tartom ma is minden napomat, amelyen nem volt módomban, hogy rajtuk és általuk üdüljek fel. Egyenkint megnevezni őket nehéz volna. Gyakran olvasom *Goethé-t* és a magyarok közül *Ady-t* és *Babits-ot*. De mellettük régiek és újak, magyarok és külföldiek, tarka egymásutánban kapcsolják össze napjaim kevés szabad óráját a goethei mondás értelmében: Man sollte alle Tage wenigstens ein kleines Lied hören, ein gutes Gedicht lesen, ein treffliches Gemälde sehen, und wenn es möglich zu machen wäre, einige vernünftige Worte sprechen.

KIADÓK

BÍRÓ MIKLÓS

a legújabb kiadói nemzedék tagja, a könyv csinálásán kezdte és eljutott a kiadói kezdeményezéshez. Sokat ígérő akaratot — egykét beváltott ígéretet — és kiadói képzeletében élő szép könyvek életbehívásának vágyát képviseli. A jövő magyar könyvpiacának sok várnivalója van tőle.

Nagyon szeretem a *szép* könyvet, legfőbb vágyam megcsinálni a legszebbet. Ez túlzás és tudom, nem is fog sikerülni, de hogy sok szépet *fogok* csinálni azt érzem. Az ezutáni vágy éppen oly erős bennem, mint az íróban megírni a legjobb könyvet.

Gyerekkoromban szerettem meg a könyvcsinálás mesterségét és húsz esztendőn keresztül ez csak fokozódott bennem. Két évvel ezelőtt, amikor áttertem a könyvkiadásra is, ünnep volt részemre az a nap, amikor az első könyv — Kaczér Illés Khafrit regénye — kiadásomban megjelent.

De a könyvet nemcsak testéért, hanem lelkéért is szeretem. Igen sokat olvasok és így nem is tudnám határozottan megmondani, hogy mik a kedves olvasmányaim. Mindenféle könyvet olvasok és legtöbbször a könyvszekrényem előtt döntöm el az aznapi olvasmányomat. Az utóbbi időben a szép-

irodalmi könyvek: *Mikszáth, Gárdonyi, Ambrus Zoltán, Ignóty, Tormay Cecil Régi háza, Petőfi, Ady, Swift Gulliverje, Tolsztoj, Shaw, Mark Twain*, képezik kedves olvasmányaimat. A legmélyebb hatást *Jókai* Jövő század regénye tette rám kb. 14 éves koromban. Olyan hatást azóta nem éreztem, de ha olvasok, a könyvben élek és az alakokkal sírok vagy nevetek, gyűlölöm vagy szeretem őket.

KNER IMRE

A kifejezetten tipográfiai művészetre törekvés a gyomai Kner-cégnek könyv-iparművészeti elve. Fő része van ebben a cég fiatalabb gazdájának.

Strindberg írja, hogy a lélek fejlődése bibliográfia formájában irható meg legjobban. „Der Sohn einer Magd” című könyvében, amelyben ifjúságát, szellemi fejlődését olyan bátor őszinteséggel írja meg Strindberg, sokat foglalkozik az irodalommal. Elmondja, hogyan ébredt fel benne is az a nagy kérdés, amely az egész modern művészeti és irodalmi forradalom megindítója lett: a *szép* és az *igaz* kérdése. — Elmondja, hogyan alakult viszonya az irodalomhoz, hogyan jutott el 1870-ben ahhoz a kérdéshez, hogy a *forma* vagy a *tartalom-e* a fontos. Könyve más helyén pedig elmondja, miért van az, hogy a régi irodalom nem „érdekes”, s már ekkor, 1886-ban, örömmel üdvözli azt a mozgalmat, amely az *irodalmat* megszabadítja a „mű-

vészet rabszolgaságából.” Valósággal fellelékzik, amikor azt írja, hogy: „a költőnek már nem kell a saját korával szemben érzéketlen kóklelnék lennie. Elhagyhatja az álmokat és leszállhat a saját kora valóságába”. Szerinte ezzel „megnyílt a pálya az akkor realizmusnak és naturalizmusnak nevezett átmeneti forma számára, amely az *önéletrajz felé vezet!*” Hogy mennyire igaza van Strindbergnek ebben a jóslatában, azt a jelenkori irodalom legjelentősebb könyveire vetett egyetlen pillantás igazolja.

Az én viszonyom a könyvekhez így alakult:

Gyerekkorom, kis gyerekkorom legfőbb és szinte egyetlen olvasmánya Robinzon mellett egy nagy *Petőfi*-díszkiadás volt, amelynek minden sorát ismertem. Nekem, mint alföldi gyereknek, különösen friss és eleven volt minden sora.

Senki sem vezetett olvasmányaimban, mint maguk a könyvek és az élet, amely minden író, minden könyvet csodálatosképen éppen akkor adott a kezembe, amikor éppen szükségem volt rá.

13 éves koromban *Jókai-val* kezdtem és évekig egyetlen olvasmányom volt. Minden könyvét ötször-hatszor elolvastam és lassanként, mint valami narkotikum, nélkülözhetetlen életszükségletté vált számomra. Egészen az ő világában éltem, rajta keresztül láttam és gondolkoztam.

Ahogy a gyerekevek múltak, már nem volt kapcsolat közte és az életem között. Életkörülményeim folytán alkalmam volt közelről látni a vi-

déki munkásság szervezkedését. így hamar ki-nyílt a szemem bizonyos realitások számára, ami-vel a diákoskodó gyerek csak nagyon későn is-merkedik meg. Ekkor került a kezembe *Zola* egy könyve. Zola volt az, aki Jókai után vezetőm lett, minden könyvét elolvastam, sorban az egész Rou-gon-Maquart-ciklust.

Ahogy az életbe kikerültem, gyakran kellett éreznem az iskolai műveltség hiányát. Elkeseredé-semben és felbuzdulásomban megszereztem egy nagycsomó klasszikust, amelynek magam vágtam neki, minden vezetés nélkül. De egy-kettőre ab-ban is maradt ez a kísérlet. Nem érdekelték, nem értettem őket. Az a filológiai érdeklődés, amelyet az iskola nevel, vagy kényszerít bele a diákba, be-lőlem hiányzott és ahoz, amiről ezek a klasszikusok szóltak, nem volt semmi közöm.

Csak később, lassanként találtam rá azokra a könyvekre, amelyekre szükségem volt, amelyek-hez közöm volt. Ezek azok, amelyekben Strind-berg jóslata beteljesedett. Azok a könyvek, ame-lyekben egy-egy emberi lélek sorsa, küzdelme, fejlődése van leírva. Önéletrajzok, amelyekben egy-egy sokat átélt ember, akit nagyobb erkölcsi ér-téke, vagy fokozottabb érzékenysége arra jelöl ki, hogy ama nagy harcot sokakért, az utánakövet-kezőkért megharcolja, beszámol küzdelméről, dia-daláról vagy vereségéről, vagy arról a rezignáció-ról, amely olyan sok ilyen könyvnek a vég-akkordja.

Legelső ilyen nagy élményeim Zola után *Strindberg*, *Ibsen*, *Hauptmann* voltak. Ezeket mind teljes oeuvre-ükben olvastam. Addig nem kezdtem el egyiket sem olvasni, amíg a szó szoros értelmében nem találkoztam velük. Amikor már nem térhettem ki többé előlük, elolvastam minden könyvüket sorban, ahogy születtek és ezzel párhuzamosan életrajzukat, leveleiket vagy más vallomásaikat, így valóságos élménnyé lettek számomra.

Ezek az írók értették meg velem az író végtelenül nagy és félelmetesen felelősségteljes hivatását. Rendkívül sokat köszönhetek nekik. Mai viszonyom hozzájuk olyan, mint azokhoz az emberekhez, akik valaha, amikor találkoztunk, barátaim voltak, de azután másfelé vezettek az utaink. Az ilyen viszonyok szétszakadása bizonyos géne-t hoz magával. Nem olvasom őket, mert ma más érdekel. És nem szeretek találkozni velük, mert mint a régi barátaimmal szemben, valami jogosulatlan és igazságtalan vádat érzek, a hűtlenség vádját.

Azok a könyvek, amelyek legnagyobb hatással voltak rám, rendesen olyanok, hogy utánuk egyszerre más szemmel véltein látni a világot. Olvasás közben az az érzésem, mintha valakivel beszélgetnék, aki nagyon, szinte fájdalmasan őszintén elmond nekem mindent. — Rendesen egy olyan ember sorsa van ezekben a könyvekben, akinek élete, sorsa, bajai, fájdalmai és örömei éppen rokonok az enyémmel. Ezért aztán nagyon-nagyon megértem őket. Később, érettebb ésszel jöttem csak rá,

hogy olvasás közben nem az író tesz vallomást, hanem abban a megértésben én teszek vallomást magamnak, én vetek számot magammal azokban a nagy kérdésekben, melyeket velem együtt a kor-
nak ezer és ezer más gyermeke érez az írónak a vallomásaiban, aki előttünk — kiválasztott és el-
hívottként — éke és érezte át ezeket.

Csupa-csupa önéletrajz ezek a könyvek. És mennél őszintébb, mennél becsületesebb a vallo-
más, annál nagyobb, tisztább, emberibb a lélek, fájóbb és nemesebb, érzékenyebb a szív, amely a könyv mögött van. Annál több az, amit a könyv-
ben találok, annál határozottabb az igen, vagy a nem, annál mélyebb a hatás, annál nagyobb az eredmény, amelyet a könyvből meritek.

Néhányat említek fel csak ezek közül a köny-
vek közül: sok lesz olyan közöttük, amely felől sokan talán másként vélekednek. Sokat elfelejtet-
tem, soktól eltávolodtam, soknak emlékét elmosta bennem azóta más.

Legfontosabbak talán *Strindberg* önéletrajzi könyvei. *Ibsen* majd minden drámája, amelyek mint összefüggő oeuvre, egymásután olvasva sok-
kal hatalmasabb hatást tesznek. *Hauptmann* na-
gyon sok drámája, különösen például az „Einsame Menschen.” *Thomas Mann* minden könyve csupa autobiográfia. *Keller*: Zöld Henrik. *Mereschkowsky* nagy hármás regénye: Julianus Apostata, Lionardo, Nagy Péter. *Schnitzler* több könyve. *Lilly Braun*: *Memoiren einer Sozialistin*. *O. J. Bierbaum*: *Prinz*

Kuckuck. Max *Dauthendey*: Der Geist meines Vaters. Henrik *Pontoppidan*: Hans im Glück. Jakob *Wassermann*: Das Gaensemaennchen. *Lagerlöf*, Max *Brod*: Tycho Braches Weg zu Gott. És végül *Girolamo Cardano* önéletréírása.

Állandó olvasmányom, amelyhez mindig visszatérek, alig van. Sokszor érzek valóságos honvágyat egy-egy régi könyv után, de ha megpróbálom újra elolvasni, rájövök, hogy a honvágy nem a könyvnek, hanem a régi énemnek szól, amelyben már nem vagyok otthon.

Mégis majdnem minden évben egyszer elolvasom *Goethe* Faust-jának első részét, amelynek nagy emberi szépségei mindig érdekelnek. És nagyon sokszor elolvasom *Benvenuto Cellini* önéletrajzát a *Goethe* fordításában. Egész, eleven emberi élet ez a könyv, minden jó és rossz tulajdonságunk őszinte képe, hazugságában és álszenteskedésében, ravaszságában, naivságában és szemérmertlenségében, romlottságában és nagy-nagy akarársában egyformán emberi, örök és igaz.

Ezenkívül egy állandó olvasmányom van: *a mese*, amelyhez időnkint mindig visszatérek. Az Ezeregyéjszakától a székely népmeséig minden, amit csak az ember mesélő kedve alkotott. Hogy mekkora emberi tartalom és milyen csodálatos szépségek vannak ezekben, azt csak kevesen tudják. Nem hiába jelenik meg annyi gyönyörű és gazdag mesegyűjtemény Németországban.

Abban, amit itt elmondtam, benne van a ma-

gyar irodalomtól való elfordulásom magyarázata is. A mai magyar irodalom elfordult a tartalomtól a forma kedvéért. Évről-évre alig jelenik meg magyar könyv, amely őszinte és igaz lenne, amely mögött érezné az olvasó az író-”ember” felelősség-tudatát. Az írás-”művészet” túlteng, eszközből céllá lép elő, a bravúr virágzik, de nem érzünk eleven emberi sorsokat, igaz részvétet a magyar regényekben, a magyar drámában szinte soha. Nagyon-nagyon ritka a kivétel; akiket annak érzek néha: *Ady*, *Móricz Zsigmond* új regénye (a „Fáklya”, amely már sokkal kevésbé „irodalom”, mint előbbi könyvei, s néhány régebbi könyv).

Alig, alig van ma magyar író, aki egy egész ember érző lelkét viszi írásaiba. De van. Van még magyar író, aki érzi az író nagy-nagy felelősségét, ki az írást többnek tekinti „művészetnél”, aki érzi az Írásnak, mint hivatásnak, hatalmas erkölcsi súlyát. De ezeknek az írásoknak ma még alig, alig kel viszhangja.

RÉVAI MÓR

a *Klasszikus regénytár*, Mikszáth és a *Révai lexikon* szerkesztő-kiadója, a *Magyarság ügye külföldön* és *Magyar demokrácia, magyar választójog* c. tanulmányok írója.

A felvetett kérdésekre kiadó nyilatkozhatik leg-keveisbbé.

Aki benne él a könyvben, aki neki, belőle, vele él — akinek minden gondolata, minden törekvése,

minden vágya, minden reménye a könyvben merül ki — akinek sorsa a könyv — és aki sokszor maga is sordöntő tényezője a könyvnek — az nem igen képes elfogulatlanul, tárgyilagosan válaszolni ezekre a kérdésekre.

Azt hiszem, hogy egyáltalában épen most nem azokat kellene ezekre vonatkozólag megkérdezni, akik hivatásuknál fogva tényleg a legintimebb viszonyban vannak a könyvvel — hanem ellenkezően, a nagyközönséget, az olvasókat, azokat, akik részére készül a könyv, nem pedig azokat, akik csínálják a könyvet.

Az *ira* jóformán nem is tud számot adni olvasmányairól, mert — a legtöbb író egyáltalában nem olvas. Korunk legnagyobb magyar írója csak hallo másból ismerte a világirodalom jelenkori korifeusait, csak névleg ismerte hazai irodalmunk kiválóságait. Munkáikról annyit tudott, amennyit környezete beszélgetés közben szóba hozott. — Egy másik nagy írónk azt a néhány jelentős szépirodalmi vagy történelmi munkát ismerte, amelyekre én hívtam fel figyelmét, amelyeket éri adtam neki oda magyar fordításban olvasásra.

A *kiadó* annyira össze van nőve azokkal a könyvekkel, amelyeket ő ad ki, azokkal az írókkal, akik munkáikat az ő gondozására bízzák, — hogy jóformán meg sem lát mást az irodalom óriási erdejében, — legfeljebb még azokat az írókat és azokat a munkákat, amelyeket szeretne kiadni.

De ez úgy is van helyén. — A lelkiismeretes,

a céltudatos, a hivatását átérző kiadó azokat a könyveket szereti a legjobban, amelyeket ő adott ki; azért adta ki őket, mert jónak, okosnak, üdvösnek tartotta épen ezek közrebocsátását. — Az ilyen kiadó át van hatva attól a tudattól, hogy neki módjában van gyakran irányító hatást gyakorolni az irodalmi termelésre és ezért és e szerint válogatja meg az írókat és válogatja meg a munkákat.

Én mindig *a nagy elbeszélőket*, a nagy humoristákat tartottam az emberiség legnagyobb jóltevőinek — meg vagyok győződve róla, — bárminő áramlatok keletkeznek időnként, bárminő új irányok iránt érdeklődik az olvasóközönség egyes korszakokban — mindig vissza-vissza fog térni a nagy elbeszélőkhöz, a nagy mesemondókhoz.

Ezeknek munkái a minden áramlatot, minden divatot, minden válságot, minden korszakot, minden világfelfordulást túlélő és értékükben a haladó korról mindig növekedő nagy közkinccsei az egyetemes emberiségnek.

Ily meggyőződéssel természetes, hogy ezeknek a nagy elbeszélőknek munkáit, úgy a hazaiakat, mint a külföldieket iparkodtam nemzetem irodalmában a legkülönbözőbb formákban hozzáférhetővé tenni kiadói tevékenységem révén — mert ezekről hiszem, hogy mindig újra visszatérő olvasmányai lesznek minden idők olvasóközönségének.

TEVAN ANDOR

A békéscsabai Tevan-cég sok szép könyvvel, köztük egy sereg pompás amatőr-kiadvánnyal ajándékozta meg a magyar könyv barátait.

Swift Qulliver-jét nevezhetem mindig visszatérő olvasmányomnak.

Hatást gyakoroltak rám: *Remény* Zsigmond regényei, *Goethe*: *Wahlverwandschaft* ten, *Stendhal*: *La Chartreuse de Parme*, *Thackeray*: *Vanity Fair*.

TOLNAI SIMON

a *Tolnai Világlapja* és *Tolnai Világlexikona* kiadója.

Őszintén sajnálom, hogy nem tudok kívánságának megfelelni, hogy melyek azok a könyvek, melyek olvasmányaimat képezik. Annyira rabja vagyok ugyanis foglalkozásomnak, hogy nem jutok hozzá könyvek olvasásához.

WIESNER J. EMIL

a Singer és Wolfner cég igazgatója, a *Corvina* szerkesztője, *Der ungarische Buchhandel* c. munka írója.

Nyolc esztendő voltam, amikor az első elbeszélést olvastam. Akkoriban az iskolakönyvet kivéve, nem igen akadt más könyv a kezembe. — Egy nagy ládában áru érkezett az édes apám kis boltjába. Én szedtem ki az árut a ládából. A papírhul-

ladék között egy kis könyvnek a második felére akadtam, talán a századik oldalnál kezdődött: Robinzon volt. Már Robinzon régen a szigeten tartózkodott, amikor olvasni kezdtem s egy ültömben be is fejeztem. — Soha, semmiféle könyv ilyen hatást nem tett reám.

Amikor tizennégy esztendőskoromban könyvkereskedésbe kerültem gyakornoknak, a könyvek tömegükkel hatottak reám. Valami szuggesztív erővel fogott meg az olvasás vágya, a tudás vágya, hiszen egy kisebb könyvesboltban is gyakran több könyv van, mint egy nagyobb könyvtárban. Kell, hogy a könyvárus érezze azt a kisugárzást, azt az erőt, ami a temérdek könyvből, halhatatlan szellemek alkotásaiból kiárad. — Én éreztem.

*

Az iskolában sem időm, sem módom nem volt olvasgatni, ennek természetes következménye volt azután, hogy mint könyvkereskedés gyakornoka, a szó legszorosabb értelmében rávettem magam az olvasásra. Ez volt az az időszak, amikor „ettem a könyveket”. Ennek a rengeteg olvasásnak a hatása abban nyilvánult meg, hogy napról-napra büszkébbnek éreztem magam, abban a tudatban, hogy könyvkereskedő vagyok és mélységes vágyakozás fogott el, hogy egyszer én is azok közé kerüljek, akik a könyveket termelik, tehát könyvkiadók műhelyébe.

Azóta eltelt harminc esztendő. Elolvastam sok mindent, temérdek kéziratot, érdekes és unalmas könyvet, tanulságos és nem tanulságos munkát, amelyeknek a hatása azután abban nyilvánul meg, hogy meg tudom becsülni az igazi, szép, komoly könyveknek az értékét.

*

Az egyetlen könyv, amelyet újra és újra kezembe veszek, a Biblia, amit azonban tulajdonképen nem olvasok. Ott van a hálószekevényemen a kis könyv. Gyakran lapozgatok benne és elmélyedek egy-egy mondatában. Megnyugtat, megpihentet és egyúttal felfrissít, új erőt ad, új feladatokhoz.

Mély, maradandó hatást tett reám Anatole France-nak Silvester Bonnard vétke című könyve, amelyet a legbölcsebb és legemberibb könyvek egyikének tartok.

Talán tíz évvel ezelőtt Drezda és Berlin között utazva olvastam *Móricz Zsigmond* akkor megjelent *Hét krajcár* című novelláskönyvét. A másfélóráig tartó úton megfeledeztem mindenről, ami körülöttem történik és egyszerre csak azon vettem magam észre, hogy Berlinben vagyok. — A sötét, barátságtalan, esős őszi estén napsugarat varázsolt a kis könyv a szemem elé. És hány ezer ilyen napsugarat köszönhetek a könyvnek, — a magyar könyvnek; a mi változatos, gazdag, napsugaras novella-irodalmunknak? — Mennyi szeretet, hála fűz engem a magyar íróhoz!

Többször mélyedtem el *Wilde* De profundis-ába. Ezt a könyvet az emberi fáj dalom egyik legmegrázóbb kitörésének tartom. Talán azért hatott reám oly maradandóan. — Nagyon szeretem *Mikszáth* könyveit olvasni. Akármelyik könyvét is lapozom fel, akármelyik lapra is nyílik a kötet, mindig tudok gyönyörködni abban az utolérhetetlen humorban és abban a mély filozófiában, ami végigömlik Mikszáth írásain.

Legutóbb a mai irodalom egyik leghatalmasabb alkotásában, Romain *Rolland*: Jean Christophe című könyvében gyönyörködtem. Azt hiszem, ebben az egy munkában az emberi érzéseknek minden skálája olyan erővel nyilvánul meg, az élet küzdelmeinek olyan tragikus és megrázó jelenségeivel találkozunk, amelyek minden emberre — akinek szive és lelke van — mély hatást tesznek.

GÁRDONYI GÉZA

válasza a Gyalui Farkas-féle körkérdésre
1902-ben, az író rendkívül érdekes vallomá-
sának kiegészítéséül.

Az irodalom-történet írónak ezt felelem: Legerő-
sebben hatott reám *Darwin*. Harminc éves elmúltam,
amikor a kezembe vettem, s nem bírtam másra gon-
dolni hetekig, mint az ő okoskodásaira. Talán azért is
hatott reám olyan megrohanó erővel, mert a r. k. isko-
lában, ahol a lelkeket idomították, *Darwin-t* mindig
olyan hangon emlegették, mintha azt mondták volna:
Dummer August. S én belekezdve a munkába, egy fen-
séges erejű tudóssal találkoztam. Elkábított, megszé-
gyenített, fölemelt. Én nem azt olvastam ki a munkájá-
ból, hogy az ember a majomból származik, hanem azt,
hogy az emberi test a természet törvényei szerint épült
és hogy a beleszállt léleknek ideiglenes hajléka. Gon-
dolkozásomnak a köznap alacsonyosságából való föl-
emelkedése ennél a munkánál kezdődött. Ez volt az
ajtó-sarkvas, amelyen az ajtóm megfordult.

A pszikologusnak ezt felelem: Az emberben min-
den könyv nyomot hagy, jegyet ver a lélekre, mint az
obeliszkre a kőíró. De bár külsejében tele van az obe-
liszk jeggyel, a márvány minőségét ez nem változtatja
meg. Meggyőződésem szerint születésünkben magunk-

kal hozzuk a márványunkat s nem a belénk vívódó jegyből alakulunk.

*

(Egy később írott leveléből.) Nem a könyvhatások állítják elő az író, hanem az életi hatások, amelyeket a velünk született írói erő már a gyermekkorban befogad. Én p. a természet szépségei iránt való fogékonyságomat megtalálom 6—10 éves koromban. A magyar lelki világ ismeretét anyámtól, apámtól, gyermekkori környezetemtől kaptam. A magyar nyelv titkai már akkor megnyitották előttem s a magyar nyelv ismeretét nem szerezhettem könyvekből.

A vallási nézeteimet se húztam ki idegen tarisznyából. *Darwin-ban* megakadtam, s éveken át gondolkodtam, hogy micsoda megoldása lehet az ember születésének, földi életének, halálának. Rájöttem, hogy csaknem minden magyarázat benne van minden vallásban, de a gyöngye értelem elforgatja; a papok nem tudják megmagyarázni, mink meg nem tudjuk érteni, mert elménk unja a gondolkozást.

A magányosság az író legnagyobb tanító mestere. Ez tanítja meg arra, hogyan nézzen bele az életbe, s hogyan lásson be. A könyvek csak az irodalmi formákat adják elénk. Amelyik író könyvből meríti, amit könyvbe önt, az bizony értéktelen író, mert csak az ér valamit, ami új, amit még nem mondott senkise, aminek az író első kinyilatkoztatója.

(Gyalui: Legkedvesebb könyveim, p. 136—138.)

BIBLIOGRÁFIA

Az olvasásról. — Vallomások könyvekről. — Önéletrajzok olvasmányok alapján.

(*Alexovics Basil.*) A könyvek szabados olvasásáról.
Pest: Patzkó 1792. (13) 278 l.

Névtelenül megjelent munka az atheista irodalom ellen, melyben „eleven festékekkel lerajzoltatik Voltér, Bayle, Ruszszó (sic) és megmutattatik, hogy Voltér buja, gyalázatos, Bayle álhatatlan és semmlhitű, Ruszszó pedig hibás erköltsű”.
Blatchford, R. My favourite books. London: Clarion pr. (1900.) 253 l. 2 sh. 6. d.

Books, that I love. London: fiarrap 1912. 192 l. 2 sh 6 d.

Százkilencvenkét, 23 hijján makulátlanul fehér lap, rajtuk egy-egy citátum a könyvkedvelésről s erről szóló bevezető tanulmány. Arra való, hogy olvasmányaink naplója legyen.

De Lyris, J. (P. Combes.) Le goût en littérature. Avignon: Aubanel (é. n.).

Diederich, F. Vom häuslichen Vorlesen. München Callwey, 1909. (Dürerbund, Flugschriften, 5.) —.10 M.

Emerson, R. W. Gesellschaft und Einsamkeit. 2. Aufl. Jena: Diederichs. 1907.

Bücher, p. 149—176.

Faguet, É. En lisant les beaux vieux livres. Paris: Hachette 1911. IV, 318 l. 3 fr. 50 c.

Faguet, É. L'art de lire. Paris: Hachette 1912. 165 l. 2 fr.

A *-gal jelöltekről a Bevezetés 2. része megemlékezik.

- **Fertiault* F. Les amoureux du livre. Sonnets d'un bibliophile. Fantaisies d'un bibliomane. Paris: Claudin 1877. 30 fr.
- **Fertiault*, F. Les légendes du livre. Paris: Lemerre 1886. 6 fr.
- **Harrison*, F. The choice of books and other literary pieces. London: Macmillan 1886. VII, 447 l. 6 sh.
- **Hatvany* Lajos. Én és a könyvek. Bp.: Nyugat 1910. 118 l. 3 K.
- **Ignotus*. Olvasás közben. Jegyzetek és megjegyzések. Bp.: Franklin 1906. 383 l. 4 K.
- Jenkins*, G. The reading public. New York: Houghton Mifflin 1914. 106 l. 75 c.
- Keiter*, H. Die Kunst Bücher zu lesen. 5. Aufl. Essen a. d. R.: Fredebeul 1905. VI, 127 l. 1 M.
- Kisfaludy* Árpád. Levelek hűgomhoz az olvasásról. Bp.: Szt. István társ. 1888. 105 l.
- Az atheista irodalom ellen.
- **Kuhns*, O. A one-sided autobiograhya, New York: Eaton & Mains (1913.) 1. 1 St.
- Kuhns*, O. The love of books and reading. New York: Holt 1910. 158 l. 1 St.
- Legouvé*, E. L'art de la lecture. Paris: Hetzel 1877. II, 171 l. 2 fr.
- : Az olvasás művészete. Bp.: Franklin 1886. 1 K.
- Nyssens*, P. Comment lire et étudier avec le plus de profit. Bruxelles: Libr. de cult, humaine (1913.) 138 L, 2 fr.
- Penniman*, J. H. Books, and how to make the most of them. Syracuse, N. Y.: Bardeen (1911.) 99 l. 50 c.
- Rnskin*, J. Szezárok és liliomok. Ford. Farkas Klára. Kiadja a Kisfaludy társ. Bp.: Franklin 1911. 225 l. 4.50 K.
- Schopenhauer*, A. Über Lesen und Bücher. Leipzig. (Insel-Bücherei, 138.) —.60 M.

**Schönbach*, A. E. Über Lesen und Bildung. 6. erw. Aufl. Qraz: Leuschner u. Lubeusky 1900. XIV, 369 1. 4 M.

Bücherlisten p. 343—367.

Schriftsteller, Verleger und Publikum. Eine Rundfrage. Zehnjahrs katalog des Verlags Georg Müller München. 1 M.

Kalauzok a könyvválogatáshoz („*Legjobb könyvek*”)

a) *Könyvek*

* *Acker*, H. Was soll ich lesen? Ein Ratgeber für Studierende. 2. verb. Aufl. Trier: Paulinus· Dr. 1912. VI, 237 1. 2 M.

3. kiadása folyamatban: 1918. Bd. 2. 1918. 3.50 M.

**Aimé-Martin*, L. Plan d'une bibliothèque universelle & Catalogue des chefs d'oeuvre de toutes les langues, Bruxelles: Hauman, Cattoir 1837. 482 1.

**Almanach Hachette.* Paris: Hachette 1874.

Baldwin, J. The book lover. A guide to the best reading. 15. rev. ed. Chicago: Mac Clurg 1910. 293. 1.

**Berthold*, A. Bücher und Wege zu Büchern. Unter Mitwirkung von Elis. Foerster-Nietzscihe, Peter Jessen und Philipp Ratto. Berlin: Spemann 1900. 497 1. 8 M.

**Bisseker*, H. A student's library. London: Kelly (1911.) 2 sh.

Bräutigam, L. Übersicht über die neuere deutsche Literatur, 1880—1900. 2. Aufl. Ohlau: Leichter 1913. 77 1. 1 M.

**De Brandis*, H. J. Comment choisir nos lectures. Paris: Schleicher 1911. 298 1. 3 fr. 50 c.

Cim, A. Une bibliothèque: l'art d'acheter les livres* Paris: Flammarion 1901. 10 ír.

- * *Comte, A.* Bibliothèque positiviste. 1854. (Ezt az összeállítást megtalálja az olvasó *Berthold* és *De Brandis* könyvében is.)
- * *Le Lyris, J.* (P. Combes.) Le choix d'une bibliothèque. Avignon: Aubanel 1906. 195 l. 3 fr.
- Dürerbund.* Leichtes zum Lesen für anspruchsvollere Leute. München: Callwey 1912. 27 l. (Dürerbund, Flugschriften, 103.) —.30 M.
- * *Faguet, É.* Ce que disent les livres. Paris: Hachette (1912.) 104 l. 1 fr.
- * *Feigl, H.* Jahresrundschaу empfehlenswerter Bücher. (Jahrbuch dtscher Bibliophilen. Wien: Perles 1913-) 3 K.
- * *Förster, A.* Was sollen wir lesen? Ein Leitfaden bei der Auswahl von Büchern mit einer Einleitung über Klassiker. Essen a. d. R.: Fredebeul u. Koenen 1906. 86 l.
Együttal francia és angol könyvösszeállítás.
- * *Gray, W. F.* Books that count. A dictionary of standard books. London: Black 1912. XIX, 630, LVIII l. 5 sh.
- * *Gulyás P.* Népkönyvtári címjegyzék. Kisebb közkönyvtárak részére ajánlható művek magyarázati jegyzéke. 1—2. pótfüzettel. Bp.: Muzeumok és. könyvtárak orsz. tanácsa. 1910—16.
- * *Katalog* schöpferischer Lebensbücher in Essays von den Mitarbeitern der Tat. Jena: Diederichs 1913/14. 857—986 l. —.50 M.
- * *Krier, J. B.* Das Studium und die Privatlektüre. 6. verm. Aufl. Freiburg i. Br.: Herdersche Verl. 1911. XIV, 371 l. 2.40 M.
- * *Librairie rationaliste.* Essai de bibliographie contemporaine sur la résumé de nos connaissances depuis l'antiquité jusqu' à nos jours. Paris: Schleicher 1906. 126 l.

- * *Literarischer Ratgeber* und Literarischer Jahresbericht des Dürerbundes. Hg. durch F. Avenarius. München: Dürerbund 1910—. 5 M.
- Loele, K.* Das billige Buch. Ein Ratgeber für Bücherkäufer. Leipzig: Zieger 1912. 42 l. —.30 M.
- * *Lubbock, J.* (Lord Avebury.) The pleasures of life. Leipzig: Tauchnitz 1880. 295 l. 1.60 M.
- A song of books —The choice of books „A száz legjobb könyv”: p. 46—72.
- * *Madzsar J.* Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára. Bp.: Városi könyvtár 1913. X, 240 l. 4 K.
- * *Mazel, H.* Ce qu'il faut lire dans sa vie. 9. ed. Paris: Mercure de France 1911. 391 l.
- * *Meyer András Szerentsi* Nagy István által magyarra fordított és néhol holmi aprólékos szükséges jegyzéssel bővített Barátságos oktatása, hogy kellessék egy ifjú asszony embernek magát a díszes erkölcsökben méltóképpen formálgatni. Buda: Benedickt és Tarjai 1783.
- Meyer, R. M.* Anleitung zur deutschen Lektüre. 2. Aufl. Berlin: Bondi 1914. 68 l. -.80 M.
- * *Peignot.* Traité du choix des livres. Paris 1817.
- Petrik G.* Kalauz az újabb magyar irodalomban. Bp.: Magy. könyvker. egy. 1894. 288 l. 2 K.
- Gyors útbaigazításra szótárszerű berendezésénél fogva rendkívül alkalmas, sajnos, a legújabb irodalomra vonatkozólag már nem.
- * *Powys, J. C.* One hundred best books. New York: Shaw 1916. 73 l. 75 c.
- * *Pryde, D.* What books to read and how to read. With classified lists of over 1700 books by F. W. Halsey. London: Funk a. Wagnalls 1912. 204 l. Bibliographies: p. 176—204.

- * *Richardson*, Ch. F. The choice of books. London: Putnam 1905. IV, 208, 167 t. 5 sh.
Házi könyvtár jegyzéke: p. 1—176.
- Rouveyre*. Ed. Connaissances nécessaires à un bibliophile, accompagnées de notes-critiques et de documents bibliographiques. F. 1—10. Paris: Rouveyre 1899. 60 fr.
- T. S: Du choix des livres, etc. 239 l.
Sonnenschein, W. S. The best books. A readers guide to the choice of the best available books (about 100,000) in every department of science, art and literature, 3. ed. London: Routledge 1910 —. 14 sh.
A legnagyobbszabású e nemű kísérlet, de csakis az angol nyelvű (angol és amerikai) irodalomra vonatkozólag.
- **Szűry Dénes*. Száz év. 1. Irodalom, nyelvfejlődés Bessenyeitől a kiegyezésig, 1767—1867. 2. Széchenyi kora és az önvédelmi harc, 1825—1867. Bp. Egyet, ny. 1907.
- Über Klassiker-Ausgaben*. Welche Ausgabe kaufe ich mir? München: Callwey (1917). 39 l. (Dürerbund, Flugschriften, 129.) —.75 M.

b) *folyóiratok*

- **The Athenaeum*. A journal of politics, literature, science and the arts. London: Athenaeum office (Bream's buildings: Chancery lane) 12 sh.
- Das *Literarische Echo*. Halbmonatsschrift für Literaturfreunde. Hg. v. E. Heilborn. 20. Jahr. Berlin: Egon Fleischel (W. 9. Linkstr. 16.) 20 M.
- **Literarisches Zentralblatt*. Hg. Prof. Ed. Zarncke. Mit der halbmonatlichen Beil. „Die schöne Literatur”. Leipzig: Ed. Avenarius. (Rossstr. 5/7.) 36 M.

**Polybiblion*. Revue bibliographique universelle, publié par la Société bibliographique. Paris (rue de Saint-Simon 5). 22 fr.

e) *Ankéték*

* *Aubry*, R. Une enquête sur les trois livres préférés. Prêt, de Jules Lemaitre. Paris: Ollendorf 154 1. 2 ír.

* *Bahr*, H. Die Bücher zum wirklichen Leben. Nebst Briefen von P. Altenberg. R. Huch, E. Mach, R. M. Rilke etc. Wien: Heller 1908. 16 1. —.50 K.

*Die *Besten Rächer* aller Zeiten und Literaturen. Ein deutsches Gegenstück zu den englischen „Listen der 100 besten Bücher“. Berlin: Pfeilstücker 1889. 108 1. —.60 M.

**ferrure*, A. Cio che essi leggono. Riposte all'inchiesta per la biblioteca di un liberó cenobita. Lugano: Coenobiutn 1909. 207 1.

**Gyalui* F. legkedvesebb könyveim. Írták Tóth Lőrinc, Jókai .Mór, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc stb. Bp.: Singer és Wolfner 1904. 160 1. 3 K.

**Hoepli*, U. Fra i Libri. Milano: fioepli 1892.

MUTATÓ

A VÁLASZOKBAN EMLÍTETT OLVASMÁNYOKHOZ.

(Az írók neve utáni zárjeles dűlt szám a megemlézések számát mutatja.)

- Ady Endre (24) 48 53 54
57 85 91 106 108 111
116 154 157 167 170
171 184 189 205 208
212 218
— Vér és arany 88 134
143
Agrippa, Modern misztikusak 115
Aischylos (7) 48 86 129
136 155 157 183
Aleardi 205
Ali bey 194
Ambrus 185 212
— Álomvilág 154
Amundsen 43
Andersen (6) 95 103 185
— Mesék 58 133 195
Andrejev 133
Aquinoi Szent Tamás,
Summa Theologica 66
163
Arany János (49) 44 45
46 56 57 58 66 81 84 85
92 93 96 102 119 127
133 136 146 155 157
157 162 163 170 170
171 172 180 184 189 192
194
Arany, Aristophanes 136
Arany, Bolond Istók 110
134
— Buda halála 115 125
154
— Ószikék 110 134 141
— Nagyidai cigányok 110
— Toldi 44 116 143 191
— Toldi estéje 107 152
Aristophanes 55 136
Arisztotelész, Metafizika
48 49
Arrhenius 126
Asszisi Szent Ferenc
virágos kertje 163
Babits Mihály (10) 48 91
133 163 171 189 205 208
— Laodomeia 48
— Recitativ 154
Bain, Hindu mesék 118
Bajza József 195
Balassa 86 184
Balázs Béla, Csend 117
Balzac (12) 55 57 85 192
131 157 180
— Contes drolatiques 143
153
— Goriot apó 105 106
— Szamárbőr 92
Bánfi János, Egyszer
volt... 114
Bang 190

- Burbusse, L'enfer 154
 — A tűz 133
 Baróti Szabó Dávid, Nagyság virágai 127
 — szótára 127
 Baudelaire (12) 48 82 85 88 103 115 130 133 167 189 201
 — A rossz virágai 134
 Bazin, Renée 83
 Becque, Henry, Párisi asszony 103
 Bédier, Tristan u. Isolde 117
 Benedeie, Mesék 195
 Beöthy Zsolt 61
 Ééranger (3) 56 102 162
 Bérczy: Puskin 96
 Berg, Buch der Bücher 177
 Bergson (7) 48 53 86 180
 — De la conscience 49
 — L'évolution créatrice 49
 — Matière et mémoire 49
 Berzsenyi Dániel (8) 86 116 129 134 157 184 185 195
 Besze 175
 Bhagavad-gita 184
 Biblia (25) 45 55 65 77 81 86 94 96 98 110 111 120 127 128 131 133 143 155 159 163 172 183 191 191 197 223
 Lásd még: Újszövetség
 Bierbaum, Prinz Kuckuck 216
 Bismarck 74
 — Gedanken und Erinnerungen 75
 Boccaccio 94 163
 Bohó Misi 194
 boissier, Saint Simon 105
 Bolond Istók 170
 Bolyai Farkas és János 101
 Bordeaux, Henry 53
 Borel, China 176
 Börne, Párisi levelek 61
 Born üyörgy, A gályarab 45
 Boros Mihály, Boidogháza 144
 Boruttau, Arbeitsleistungen des Menschen 179
 Bradley, Appearance and reality 49
 Braun, Lily 74 216
 Brod, M. Tycho Braches Weg zu Gott 217
 Bródy Sándor 73
 Bronté, The orphan of Lowood 104
 Browning (3) 85 101 155
 Buber, Chassidim legendák 118
 - Chinesische ueister-gescikichten 88
 Buckle (3) 49 60 164
 Buday F., Lexikon 55
 Buddha 97
 Bulwer 157
 Bunyan, The pilgrim's progress 104
 Burke 144
 Burckhardt 153, 162
 Burns 137 162
 Büchner 60 97
 Byron (13) 53 82 90 127 142 155 163
 — Don Juan 61 137 180
 -- Kain 48
 — Manfred 48 100
 Calderon, Az élet álom 57
 Caiitu 55
 Cardano, Önéletrajz 217

- Carducci 133 205
 Carlyle (7) 93 110 144
163
 — Francia forradalom 74
 105 192
 Casanova (3) 103 143 153
 Cellini, Őnéletrajz 76 217
 Cennini, Trattato della
 pittura 183
 Cervantes (8) 98 128 129
 135 152 165 191 196
 Chamberlain, B. H.
 Things Japanese 127
 — Houston St. Grundla-
 gen d. 20. Jahrh. 66
 Chanson de Roland 155
 Chateaubriand 164
 Chauoer 155
 Chesterton, Ortodoxia
 143
 Claudel, P. 88
 — L'annonce faite à
 Marie 48 117
 — Repos du sept, jour
 117
 Coleridge 155
 Conan Doyle 185 162
 Cooper (3) 58 163 106
 Corelli, Sátán keserve
 202
 Coster, Till Ulenspiegel
 143
 Csensrery, Ma^ar stá-
 tusférfiak 144
 Csepregihy: Verne 199
 Csiky Kálmán: Tacitus
 144
 Csipkerózsa 113
 Csokonai V. Mihály (11)
 82 85 102 133 134 142
 157 157 157 189 192
 Csontos Szigfried 194
 Czuczor 195
 — Francia mesék 193
 Dahn, Odhins Trost 114
 D'Armunzio (3) 133 180
 — Fuoero 105
 Dante (18) 72 86 88 129
 155 155 157 163 165 191
 195 184 191
 — Paradicsom 74
 — Pokol 47 74 133 169
 Da Ponte, Meditationes
 66
 Darwin (6) 97 180 184
 — Fajok eredete 76
 — Voyage on the Beagle
 101
 Darwinizmus 53
 Daudet (3) 57 135 201
 D'Aurevilly, Les diaboli-
 ques 154
 Dauthendey, Der Geist
 meines Vaters 217
 David, Ed. Sozialismus
 u. Landwirtschaft 76
 Davidsohn, Geschichte
 von Florenz 163
 Deák Ferenc, Beszédek
 144
 Defoe, Robinson (9) 58
 60 98 106 159 163 196
 213 222
 De La Cruz 155
 De Lisle 136
 Déryné naplója 185
 Desmoulin 101
 De Vogüé 57
 Dharnnio 76
 Dickens (38) 43 46 96 110
 132 135 157 163 172 191
 192 207
 — Barnaby Roudge 83
 — Copperfield David 70
 82 92 106 126 127 171
 196
 — Dombey és fia 104
 — Karácsonyi ének 44

- Dickens, Little Dorrit 70
 — Martin Chuzzlewit 70
 — Nehéz idők 160
 — Nicolas Nickleby 69
 127
 Pickwick 60 70 104 143
 185
 — Oliwer Twist 69 103
 152 207
 Diderot, Rameau unoka-
 öccse 105
 Diltjhey 167
 Dosztojevszkij (32) 54 58
 72 86 88 93 119 131 132
 133 146 157 163 168 170
 170 190
 — Brüder Karamasoff
 118 142 154
 — Raszkolnyikov 48 85
 104 106 127 130 165
 — Egy halottas ház 101
 — A félkegyelmű 101 128
 154
 — Humiliés et offensés
 117
 Dumas S. id. 43
 — Monte Christo 152 201
 — Napoleon 185
 Du Prel 54
 Durkheim 53
 Eber, Művészettörténeti
 olvasmányok 118
 Ebers 114
 Eckehard (4) 88 118 168
 — Das Büchlein vom
 vollkommenen Leben
 118
 Eckermann: Goethe 101
 Edda 160
 Elbeszélők 220
 Emerson 172 207
 Emlékiratok 157 162
 Endrődi, Kurucdalok 142
 Engels 53 207
 Eötvös József br. (8) 46
 192 195
 — Gondolatok 144
 — Karthauzi 164 193
 Eötvös Károly 57 142
 Erdélyi 195
 — Népmesék 55
 Ernst, P. 167
 Euripides (5) 129 136 157
 163 183
 Evangélium 1. Újszövet-
 ség
 Ezeregy éj szaka (5) 88
 103 113 195 217
 Fabliaux 155
 Fahre, A bogarak 103
 — Souvenirs entomolo-
 giques 101
 Faguet 107
 -- Flaubert 165
 Fáy 46 57
 Fédérer 83
 Ferrero 144
 Fibel 193
 Fielding, Tom Jones 104
 Firduzi, Sah-Naméh 47
 Flammarion 48 200
 Flaubert (25) 72 85 131
 133 154 157 157 167
 171 180 190
 — Bouvard et Pécuchet
 104
 — Bovaryné 57 90 105
 106 107 130 164
 — Éducation sentimenta-
 le 88 90 130 164
 — Salambo 160
 — Tentation de St-Antoi-
 ne 55
 France, Anatole (18) 48
 51 53 57 61 72 85 91 92
 142 143 170 180
 — Bonnard Szilveszter
 105 128 202 223

- France, Histoire contemporaine 164
 — Thais 105
 Francesco d'Assisi, lásd: Assiszi szt. F.
 Franck, Paradoxa 168
 Franklin Benjamin, Ön-életrajz 205
 Freud, S. 158
 Frey, C. F. Meyer 165
 Fromentin, Maîtres d'autrefois 115
 Qaál, Széchenyi István 144
 Qaál Mózes, Virág Palkó 58
 üaraj 195
 Gárdonyi Géza (9) 57 128 184 202 212
 — Isten rabjai 83 123
 — Láthatatlan ember 83 123
 Gauthier, Affinités secrètes 115
 Genesis 166
 George, Henry 53
 George, Si. 133
 Geyerstamm, Régi levelek 105
 Giliman, Woman and economics 71
 Gobineau, Renaissance 76
 Goethe (54) 47 54 66 82 87 96 102 117 134 155 157 157 163 165 170 180 184 192 208
 —: Eckermann 101
 — Faust 47 60 61 72 77 84 91 104 107 110 124 129 133 136 146 169 170 180 191 196 206 217
 — Grenzen d. Menschheit 117
 Goethe, Hermann u. Dorothes 167
 — Metamorphosen der Pflanzen 113
 — Reinecke Fuchs 197
 — Sprüche in Reimen 61
 — Tasso 82 171
 — Versek 154
 — Wahlverwandschaften 221
 — Wanderers Sturmlied 117
 — Wilhelm Meister 170
 — Westöst lieher Divan 180
 — Wilhelm Meister's Wanderjahre 168
 Gogol (7) 58 142 163 168
 — Holt lelkek 104 106
 — A köpönyeg 143
 Goncsarov (4) 163
 — Oblomov 86 104 106
 Goncourt-ok naplója 101
 Gorkij (4) 106 185
 — Az éjjeli menedékhely 127
 — Meine Kindheit 127
 Görög mitológia 160
 Grabbe drámái 160
 Gregorovius, Geschichte der Stadt Rom 163
 Grün, Anastasius 61
 Grünwald B. 53
 — Régi Magyarország 207
 Gudeau, Emil 103
 Gyóni 201
 Györy V., Cervantes 196
 Gyulai (5) 170 170 172 194
 — Vörösmarty élete 192
 Haeckel, lásd: Häckel
 Haller, Hármás Istória 45
 Halotti beszéd 107

- Hamsun 133 189
 Handwörterbuch d. Naturwissenschaften 102
 Hang Ferenc: Poe 150
 Hartmann, E. Philosophie des Unbewussten 60
 Hatvány Lajos 62
 Hauptmann (7) 91 107 167 202 216
 — Einsame Menschen 216
 — Hannele 127
 Häckel 180
 — Welträtsel 167
 Hearn, Japán 101
 — Kakor o 176
 Hebbel (4) 167
 — Heródes u. Marianne 112
 — Judith 112
 — Tagebuch 87
 Hedin, Sven 43
 Hegedüs Lóránd, Adórendszerünk 78
 Hegel (4) 54 168 192
 — -Logika 49
 Heine (19) 53 72 78 85 102 103 127 133 136 142 162 170 170 180 200
 — Bimini 154
 — Buch ie Grand 61
 — Buch der Lieder 90 114
 — Deutschland 61
 Helmholtz 184
 — Népszerű értekezések 48
 Heltai Jenő 61 74
 Herczeg Ferenc (7) 44 56 83 135 185 199
 -- Pogányok 83
 Heredia 136 201
 Hermann Ottó 124
 Herrick 155
 Hevesi Lajos, Jelki András 58 196
 Hindu irodalom 131
 -- metafizika 49
 Hoimann, E. T. A. 89 94
 Hoffmann F. 46 84
 Hogarth: Dickens 198
 Holzmann, Indische Sagen 118
 Nomeros (9) 85 136 155 163 165 191
 — Mas 133
 — Odysseia 141 184
 Houzeau, Csillagászat története 76
 Horatius (8) 46 85 111 129 157 163 191 205
 Horváth Mihály 55
 Hölderlin 117
 Hörbiger, Glacialkosmogonie 66
 Hugo Victor (8) 44 142
 — Notredame 201
 — Nyomorultak 57 126 128 160
 — A tenger munkásai 160
 Humboldt 43
 Hume, Az értelem 49
 Humoristáik 220
 Hunfalvy János 56
 — Egyetemes történelem 148
 Huxley, Aphorismus 61
 Ibsen (19) 58 85 88 90 91 107 111 133 142 151 180 216
 — Borkmann 125
 — Kísértetek 166
 — Lövborg 125
 — Rosmersholm 91
 — Solness 91 125
 — Vadkacsa 91
 Idealizmus 54

- Ignotus (3) 61 170 212
 Institut de Beauté 116
 isvarakrisna Samkhya-
 Karika 49
 Jacobsen (5) 133
 — Niels Lyhne 61 87 90
 169
 Jatakam 113
 Jaurès 53
 James (3) 54
 — Psychology 49 85
 Jammes (4) 88
 — Angelus 116
 — Jean Noarrieu 135
 — Triomphe de la vie
 116
 János evangéliuma 98
 Jannet, Le capita!... 144
 Japán irodalom 131
 Jensen, Jon. (3) 62
 — Madame DO ré 105
 — Novellák 105
 Jerome, Regényvázlatok
 105
 Jókai (49) 43 45 46 48
 52 55 56 57 74 81 83
 84 87 90 93 106 128 135
 141' 144 157 157 161
 170 172 185 191 192
 195 198 212 213
 — Aranyember 75 96
 — Az élet komédiásai
 152
 — Egy az isten 143
 — Elátkozott kastély 121
 — Fekete gyémántok 152
 — Kárpáthy Zoltán 84
 124 164
 — Kőszívű ember fiai 103
 — Mire megvénülünk 84
 — A névtelen vár 152
 — Párbaj az istennel 55
 — Szegény gazdagok 84
 152
 Jókai, Szeretve mind a
 vérpadig 55
 Jósika, Csehek Magyar-
 országon 170
 Junius, Levelek 144
 Kacskovics: Plutarchos
 127
 Kaffka Margit (4) 204
 — Mária évei 91 190
 — Színek és évek 190
 Kalevala 184
 Kant (7) 54 170 180
 — Kritik d. reinen Ver-
 nunft 76 133 192
 — Kritik d. Urteilkraft
 168
 Karinthy Frigyes (3) 44
 61 74
 Karr 197
 Kassner 167
 Katona József (3) 146
 197 129
 Kazinczy, Utazások 144
 Kállay Béni: Mill 144
 Károli Gáspár bibliai or-
 ditása 131
 Keats (3) 86 155 167
 Kelet meséi 170
 Keller Gottfried (II) 146
 171
 — Leute von Seldwyk
 86 153 164
 — Zöld Henrik 87 130
 151 153 167 216
 Keltermann, Alagút 44
 Kemény Zsigmond (10)
 57 107 123 135 192 221
 — Gyulai 106 143
 — Zord idők 84 106
 Kempis, Krisztus köve-
 tése (4) 66 129 162 163
 Képeskönyvek 112
 Kielland 62

- Kinai bölcsészet 131
 — költészet 131
 Kipling (3) 127
 — Dsungel 202
 — Kim 202
 Kirkegaard (3) 167
 — Furcht und Zittern 88
 — Krankheit zum Tode 88
 Kiss József 128 201
 Kisfaludy Károly 195
 Kisfaludy Sándor 82
 — *Regék* 194
 Klingsor, Tristan 103
 Kleist, Michael Kohlhaas 153
 Kóbor, Budapest (3) 110
 — Csillagok felé 110
 — Ki a ghettóból 110
 Komjáthy 172
 Kommunista kiáltvány:
 Marx és Engels
 Kosztolányi 205
 — Kisgyermek panasza 143
 E. Kovács üyula 196
 Kölcsey (5) 56 161 192 195
 — Parainesis 144
 Körösi Csorna 175
 Krapotkin 207
 Kraus, Karl 104
 Kriza, Vadrózsák 107 184
 Krúdy Gyula 185
 Laelos, Les liaisons dangereuses 153
 Laczikó, Nénet maszlag, török áfium 190
 Ladvoeat, Históriai dictionarium 46
 Laf argue 103
 Lafontaine, Mesék 193
 Lagerlöf 184, 217
 Lamartine 101 164
 Lammasch, Völkerrecht 65
 Lamennais, Paroles d'un croyant 197
 Lamé-Fleury, Mithologie II4
 Lamprecht, Historisches Denken 179
 Lao-Tse 168
 Lassallg. 53
 — Beszédek 207
 Lavrov 207
 Lavisse-Raimbaud 55
 Leibniz, Àlonadologia 48
 Lenau 61 162
 Leopardi (3) 172 205
 — Elégiák 77
 Lettres d'une nonne Portugaise 117
 Lesagie, Sánta ördög 143
 Lessing 47
 I ewes, Filozófia tört. 49
 — Problems of life 49
 Lippert, Christentum, Volksglaube u. Volksbrauch 153
 Liberalizmus 53
 Longfellow (3) 195 162 163
 Lorrain, Jean 103
 Loti, Pierre 116
 Lovász: Czuczor 193
 Lovászy Károly 44
 Loyola Ignác, Exercitia Spirituália 66
 Lubbock, The pleasures of life 161
 Lukács Qyörgy, Lélek és a formák 83
 Lukeanos. Dialógusok 133
 Macaulay (II) 110 123 163
 — Bacon 101

- Macaulay, Bertrand Ba-
 rere 101
 — Essays 48 55 60 75
 160
 — History of England
 164
 Madách (17) 44 47 48 57
 84 91 100 103 107 127
 146 161 163 169 180
 191 197
 Madarassy L. Mari és
 Tamás, Malomkirály
 84
 Maeterlinck (6) 54 88 115
 143
 — Kék madár 185
 — Serres cnaudes 116
 Magyar nemzet története
 65
 Magyar népköltési gyűj-
 temény 127
 Magyar nyelv szótára
 107
 Magyar statisztikai év-
 könyv 77
 Mahá-bhárata 47 155
 Mann, Th. (3; 190 216
 — Buddenbrooks 91
 Márdrus: Ezeregyéjszaka
 88
 Mark Twain 44 198 212
 Marlowe 107
 — Faust 129
 Marx (7) 53 167 207
 — Kapital 175

 — és Engels, Kommunis-
 tisches Manifest 77
 — és Engels, Kommunis-
 ta kiáltvány 107 128
 Maupassant (11) 53 57 72
 83 103 146 171 202
 — Ce cochon de Morin
 153

 Maupassant Les soeurs
 Rondolli 153
 — Maison Tellier 116
 Medve Imre: Tatár P.
 194
 Medwin, Shelley 155
 Méray-HorvátJi 185
 Meredith (3) 155
 -- The adventures of
 Harry Richmond 155
 — Tragic comedians 155
 Mereschkowsky regény-
 írója 216
 Memoire-irodalom 157
 Mesék (3) 86 113 217
 Meyer, K. F. (4) 111 132
 164
 — A szent 153
 Michelet 101
 — La bible de l'humanité
 160
 Mikes K. 163
 Mikszáth (18) 44 56 57
 61 74 76 81 92 123
 132 135 157 185 192
 199 212 224
 — Jó palócok 60
 Mill, Stuart (4) 53
 — Hamilton's philosophy
 49
 -- Logika 49
 — A szabadság 144
 Milton 163
 Mitinesängerek 184
 Mitológia 86 160
 Molière (8) 107 129 157
 163 180 192 197
 -- Misanthrope 191
 Molnár Ferenc (6) 61 74
 185
 — Egy haditudósító nap-
 lója 201
 — Muzsika 143

- Molnár Ferenc, Muzsika,
 Ketten beszélnek, Pál-
 utcai fiuk 92
 Mommsen, Römische Ge-
 schichte 55
 xMondák 184
 Montalembert 164
 Móricz Zsigmond (11) 57
 108 171 190 218
 — Árvalányok 154
 — Harmatos rózsza 83
 — Hét krajcár 154 223
 — Isten háta mögött 91
 — Magyarok 154
 Moréas 103
 Morus, Utopia 129
 Multatuli, Minnebrieven
 71
 — Woutertje Pietersen
 70
 Murger, Bohémélet 103
 Musset (3) 53 72
 — Rolla 114
 Nansen 200
 Naturalizmus 142
 Népköltészet 184
 Nicolai, Biologie des
 Krieges 65
 Nibelung-ének 184 195
 Nietzsche (9) 53 66 133
 167 180 207
 — Die Geburt der Tra-
 gödie 154
 — Zarathustra 85 115
 Nordau 180
 — Konvencionális hazug-
 ságok 178
 Novalis 167
 Nyugat 117
 Okkultizmus 54
 Oppenheimer, F. 53
 Orbán Balázs: Ali bei'
 194
 Ószövetség, lásd Biblia
 Ozanam 164
 Paloton 127
 Pareto 207
 Pascoli 133
 Pascal, Gondolatok 85
 101
 Pauer Imre 52
 Pázmány Péter (3) 66
 157
 — Prédikációk 163
 Pellico, Sylvio, I miéi pri-
 gioni 105
 Petelei I. 57 198 199
 Péterfi Jenő 107 170
 Petőfi (35) 46 53 55 56
 57 61 66 72 81 84 92
 96 102 116 127 129 131
 133 136 154 157 161 163
 170 172 184 191 194 207
 212 213
 — Apostol 99 114
 — János vitéz 99
 — Helység kalapácsa 141
 Petrarca 133 163
 Petronius 85
 Perzsa irodalom 47
 Philippe, Ch. L. 88
 Pikler Gyula 53
 Plato (8) 157 180
 — Beszélgetések 131 133
 — Köztársaság 54
 — Phaidros, Politeia 85
 — Sokrates védekezése
 102
 — Symposion 85 117
 Plotinos (4) 155 168
 — Enneád-ok 48 190
 Plutarchos (4) 111 163
 191
 — Életrajzok 127
 Poe, E. A. (9) 85 103 106
 127 149 195
 — A gödör és az inga
 150

- Poe, Monos u. Una 161
 — Morgue utcai gyilkosság 150
 Poincaré 86
 — Tudomány és föltevés 169
 Pontoppidan, Hans íra Glüük 217
 Porosz adóreform 75
 Pozitívizmus 53
 Proctor, Más világ 200
 Próféták könyvei 110
 Prudhomme 136
 Psychologie d. modernen Lyrik 116
 Pulszky, Életem és korom 177
 Puskin (9) 103 142 157 163
 — Anyegin 76 96 104 127 136
 Radde 43
 Rákóczi, Coniessio 55
 Rákosi Jenő 200
 Rákosi Viktor 44 201
 Rámájana 47
 Ranke 55
 — Gesch. *φ.* romanisch—germán. Völker 55
 Ravaissou, Arisztotelész 48 49
 Reclus, A föld (3) 44 56 184
 Renan (3) 93 180
 — Études d'histoire religieuses 115
 Rétif de la Bretonne, Mr. Nicolas 103
 Révész B. 109
 Reviczky (4) 106 130 172 201
 Ricardo 53
 Richthofen 43
 Riedl, Arany János 165
 Rilke, Stunden-Buch 133
 Rimbaud 86
 Rodbertus 144
 Rodriguez, Alfonz, A keresztény tökéletesség 66
 Roland: Chansons de Roland 155
 — Mme 101
 Rolland, Romain (9) 119 133 171
 — Jean Cristophe 74 86 91 164 202 224
 Rosetti 184
 Rostand (6) 76 90 91 180
 — Cyrano 93
 — A sasfiók 44
 Rotteck 55
 Rouletabille 76
 Rousseau (8) 171 192
 — Vallomások 101 105 107 150 153 155 164
 Royce, The world and the individual 49
 Riiskm 144 184
 Ruth könyve 143
 Sabatier, St. Francois d'Assise 66
 Sagak 184
 Saint-Beuve 171
 Saint-Simon, Mémoires 54
 Salamon F. 55
 Samain, Albert 135
 Samkhya 49
 Samkhyatattva, Kaumudi 48
 Sawitri 113
 Scherr, Bildersaal d. Weltliteratur 113
 Schiller (8) 47 56 96 136 180
 — Don Carlos 196
 — Filozófiai tanúim. 207
 — A görög kórus 54

- Schlegel 167
 Schlosser 55
 Schmid Kristóf 46 84
 Sohinitzler 216
 Schopenhauer (15) 53 66
 84 85 133 167 169 170
 180 200
 — A halálról 106
 — Lebensweisheit 101
 — Neue Paralipomena 153
 — Die Welt als Wille 74 153
 Schönherr, Hit és haza 202
 Schwegler, Geschichte d. Philosophie 117
 Shakespeare (47) 45 47
 48 56 57 66 72 81 84
 107 111 131 133 136
 155 157 157 160 163
 165 167 170 171 172
 183 191 192 196 205
 — Hamlet 48 74 91 124
 127 129 133 170 185
 191
 — Julius Cesar 106
 — Lear ikirály 104
 — Macbeth 48 74
 — Othello 124 127
 — Velencei kalmár 129
 — Vénus és Adonis 124
 Shaw (6) 92 109 212
 —; Cesar 104
 — Man and Superman 104
 — Szocializmus millió-
 mosok számára 143
 Shelley 86 155
 Scott 43
 — Ivanhoe 152
 Sienkiewicz, Quo vadis?
 (3) 44 83 175
 Simmel 89
 Simmel, Philosophie des
 Geldes 167
 Sípulusz: Rákosi V. 201
 Smith Adam 53
 Sombart, Der Bourgeois
 144
 Sophokles (6) 48 129 136
 157 183 191
 Sorel 207
 Spencer (7) 46 180
 — Principles of psycho-
 logic 49
 — Synthetic philosophy
 74
 — Végső alapelvek 49
 Spencerizmus 53
 Spinoza (4) 54 85
 — Traotatus theol. pol.
 54 152
 Spiry, Heindli 114
 Spohr: Multatuli 70
 Stanley 200
 Stein Aurél 43 175
 Stendhal (S) 85 131 151
 180
 — La Chartreuse de
 Parme 153 221
 — Vörös é& fekete 88 153
 Stolz 66
 Striidberg (7) 88 111
 167 216
 — A cseléd fia 142 212
 — Vallomások 105
 Strauss, Voltaire 165
 Stubbs 55
 Sue 82
 Suetonius 111 205
 Suttiter. Der Kampf um
 die Vermeidung des
 Weltkrieges 65
 — Maschinenzeitalter 70
 Swift (11) 58
 — Gulliver 72 98 104 111
 160 170 185 196 212 221

- Swinburne (4) 48 85 155
 167
 Szabó Dezső 109
 Szabolcska 201
 Szalay L. 55
 Szanszkrit irodalom 47
 Szász Karoly fordításai
 195
 Széchenyi (3) 192
 — Hítel 54
 — Stádium 54
 Szederkényi, Amig egy
 asszony... 91
 Székely mesék 217
 Székely Joakim, Magya-
 rok eredete 55
 Szemére Bert., Az emi-
 grációból 127
 Szemere György 44
 Szent Ágoston, Vallomá-
 sok (3) 57 129 163
 Szent Dávid, Zsoltárok
 45
 Szent Ferenc 165
 Szentek élete 55
 Szép Ernő 185
 Szikszai, Keresztyén ta-
 nítások ,45
 Szocializmus, szociálde-
 mokrácia 53, 180
 Szomory Dezső 109
 Tacitus (5) 85 111 144
 191
 — Annalesek 55
 Tafel 43
 Taine (14) 107 123 171
 172 180 197
 — Angol irodalom 48 127
 — Graindorge 55 101
 — Művészet bölcsellete 53
 — France contemp. 75
 — Philosophie de l'art 74
 115
 — Voyage en Italie 163
 Tatár Péter 147 194
 Tegnér, Frithjof 137
 Teleki Sándor 162 195
 Tennyson (6) 48 85 162
 163 171
 — Királyidillek 114
 Ter Meulen, Die interna-
 tionale Organisation 65
 Természettud. Közi. 128
 Thackeray (11) 92 135
 163 171
 — Esmond Henrik 83 85
 106
 — Hiúság vására 75 83
 171 221
 Thierry 53
 Thukydides 54 191
 Till Eulenspiegel 194
 Toldy Ferenc 56
 Tolnai L. 82
 Tolsztoj (36) 51 54 72 85
 96 131 135 146 157 163
 168 170 172 180 184
 185 207 212
 — Karenina Anna 60 83
 154
 — Feltámadás 103
 — Háború és béke 62 74
 88 106 115 126 127 154
 165
 — Ilyics Iván halála 104
 110 127 130
 — Kreutzer szonáta 104
 Tompa Mihály (3) 136
 162 195
 Tormay C, Régi ház 212
 Tóth Árpád 109
 Tóth Béla 57
 Tóth Kálmán 195
 Tömörkény István 123
 — Népek az ország hasz-
 nálatában 201
 Történelmi materializmus
 53 180

- Turgenjev (7) 53 72 142
 163 170
 — Egy vadász iratai 85
 — Tavaszi hullámok 101
 Twain Mark, lásd Mark
 Twain
 Újszövetség (5) 97 115
 128 168 176
 Unold, Politik u. Ent-
 wicklungslehre 179
 Upanishadok 48 118 168
 Vacaspatimisra 48
 Vajda János (6) 57 82
 127 130 142 169
 Vámbéry Ármin (4) 124
 175 200
 — Utazásom Középázsia
 belsejében 205
 Varga Ottó 87
 Vas Gereben 84
 Vasárnapi Újság 170
 Vedânta 101
 Venturi, Storia dell' arte
 italiana 163
 Vergilius (5) 56 85 163
 191 205
 Venhaeren (3) 54 72
 — Arbre 116
 Verlaine (8) 48 84 88 102
 115 127 151 189
 Verne (9) 46 48 58 84 90
 106 149 162 199 197
 Vijnana biksu 49
 Vischer, Auch Einer 153
 Vision concerning Piers
 the Plowman 129
 Voltaire (3) 171
 — Candide 105 170
 Vörösmarty (24) 56 57
 66 84 85 102 106 125
 127 136 154 155 157
 157 161 163 171 180
 189 192 194
 Vörösmarty, Csongor és
 Tünde 107 129 197
 — Zalán futása 152
 Wagner, Richárd (4) 74
 204
 — Önéletrajza 154
 — Parsifal 126
 Wallace 53
 Wassermann, Gänsemäd-
 chen 217
 Weigel, Walentin 168
 Weininger, Geschlecht u.
 Karakter 89
 Wells (3) 77
 — Világok harca 44 105
 Whitehead, Universal al-
 gebra 49
 — Rüssel, Principa ma-
 tematica 49
 Whitman 127
 Wilde (4) 106 131 146
 — De profundis 224
 Wieseman, Fabiola 174
 Wolf lin, Grundbegriffe d.
 Kunstgeschichte 118
 Wundt 46
 Xantus, Amerika 127
 Zola (13) 44 53 171 180
 — Föld 105
 — Germinal 103 153
 — Igazság 106
 — Mouret abbé vétke 153
 — Nana 116
 — L'ouvre 158
 — Pascal orvos 57
 — Rougon-Maquarc cik-
 lus 214
 Zöld disznó 113
 Zrínyi 86 163 192